

ØKO.DK

**når bæredygtighed og
mangfoldighed går hånd i hånd**

2020-2050

Jens Kofoed

Om at sætte punktum i utide

I det tidlige forår 2020 var skriveriet næsten gået i stå. Og jeg begyndte alvorligt og velbegrundet at tvivle på, om jeg magtede at færdiggøre skriftet.

Det gav mig tid til en "Tænkepause" sammen med Jan Løhmans lille hæfte "Kreativitet". Sidst i afsnittet "Kunsten at give op" blev jeg ramt af følgende bemærkning: "For vi bliver ganske enkelt aldrig helt færdige med at gøre ting færdige, som den amerikanske designer og opfinder Stewart Brand har formuleret det. Derfor kan vi lige så godt bare overgive os til det forhold, at vi på et eller andet tidspunkt må give op. Sætte punktum."

Det forstod jeg. Så gav jeg op, vel at mærke på den resignerende gode måde og satte mit sidste punktum. Det blev en beslutning, som gjorde mig rigtig godt tilpas. Det var seks års samliv med dansk økologis og fællesskabets fremtid og mere end to års skriven på manuskriptet til "ØKO.DK – når bæredygtighed og mangfoldighed går hånd i hånd", jeg besluttede at sætte det sidste punktum for, i en periode hvor jeg rundede de 80 og måtte tage afsked med min livsledsager Tove.

Skriftet publiceres nu som et privat tryk. Sønnen Mikkel har sat det op til trykning og min datter Mille har gennemlæst skriftet i dets nuværende form. Da der er tale om et privat tryk, har jeg sløjftet korrekturen. Et fuldendt sprog i et ufuldendt skrift, passer såmænd heller ikke helt godt sammen. Fuldendt bliver skriftet alligevel aldrig.

To afsnit kommer til at mangle. Et der forelå i udkast om de sidste ti års politiske udspil, projekter og ideer af særlig interesse for skriftet, samt et afsluttende afsnit hvori skriftets ideer og forståelsesverden skulle konfronteres med det virkelige liv. Manglen af sidste afsnit beklager jeg meget. Men jeg magtede det desværre ikke.

jens k.
sommeren 2020
Grøndal

når bæredygtighed og mangfoldighed går hånd i hånd

Forord

Hvordan kan vi som samfund bedst anvende den jord, der i årtusinder var bondens, i stedet for som nu at lade industrielt landbrug og international kapital beslaglægge det ganske land?

Det er et væsentligt spørgsmål, som skriftet søger at besvare ved at anvise den økologiske vej som alternativ. Skriftets emne er således økologisk omstilling af landbrugsjorden. At omstille er et blidt dansk udtryk for noget, der vil blive alt omfattende, båret af nye samlivsformer og vare op mod et halvt århundrede. De fleste af os har svært ved at forholde sig til så langt et åremål. Måske evner vi ti år, men omstillingens halve århundrede ligger uden for de flestes grænse. Og dog er vi alle, som en del af generationernes skiften, familiemæssigt bundet til et langt længere åremål. En personlig oplevelse kan illustrere det.

For få år siden sad jeg med mit da syvårige barnebarn Jonas og råhyggede i den gamle sofa. Vi var sammen taget tilbage til min morfars drengetid på Christianshavn. Det var fortællingen om kanaler og både, fangst af fisk samt skøre skippere og tandløse koner. Om kampene med drengene fra Oven Vande og om lille Carl som trommeslager i spidsen for havnens tambourkorps, når hele havnen festede.

Der var store øjne og mange spørgsmål, fantasien hjalp med at give os svar på.

Jonas "lovede", at når han blev farfar, ville han huske at fortælle sine børnebørn om sin farfars morfar, altså hans tipoldefars spændende barndom. Det slog mig, at her sad han og jeg i begyndelsen af 2010'erne, min morfars tid var omkring 1880 og Jonas' lovede fortælling ville måske blive i år 2080. På den måde sad vi to sammen midt i et tidsspand, der rakte over 200 år. Blot det dobbelte ville bringe os tilbage i Christian 4.s

tid og gangede vi med fem, ville vi være tilbage midt i vikingernes storhedstid. Det var kun en kort stund, men på en måde bandt den os sammen i et 200 årigt fællesskab. Måske skulle vi bruge dette åremål som målestok, når omstilling er i tale. Og ikke lade os chokere over de mange år vi må forstå, det vil tage at skabe et bæredygtigt samfund.

Omstilling er andet end udvikling. Den komplekse omstilling kan intet folkestyre vedtage og gennemføre. Dets redskaber; beregningsmodeller, prognoser, planer og scenarier tilhører de lineære økonomiers samfund, vi er ved at forlade og kan slet ikke anvendes i et samfund under omstilling. I den omstilling skriftet italesætter indgår først og fremmest et kreativt folkeligt forløb, der ganske vist ender som en helhed, men ikke kan besluttes som en helhed. Der er kun én mulighed, et aktivt folkeligt demokrati må sætte sig i bevægelse og tage ansvaret. Omstillingen skal starte nedefra.

60 år før morfar Carls drengeår på Christianshavn rejste den franske filosof og politolog Tocqueville til Amerika. Hans amerikanske erfaringer kan vi inddrage og lære af. Med i sin åndelige bagage bragte han sine feudale franske erfaringer og historien om den franske revolutions katastrofale sammenbrud. Selv om borgerskabet kun ønskede ”frihed, lighed og broderskab” med adel og kongemagt var intet opnået. Den rejse blev banebrydende for Tocqueville. I Amerika oplevede han en fuldstændig anderledes verden. En verden hvor de frivillige folkelige fællesskaber formede samfundet, gennem dannelse af dets foreninger, organisationer, andelsselskaber og laugsdannelser med meget mere. Ingen kendte heller her fremtiden, de havde kun *’forventningens håb at arbejde sig frem mod’* og det virkede. Det er den form for samfundsopbygning, vi bør tage til os og bruge aktivt fremadrettet i omstillingen. Det er på en måde en videreudvikling og gøren brug af Grundtvigs ”forpligtende fællesskaber” med en særlig vægt på pligt.

Engang tilbage i 1980.erne var jeg blevet inviteret til det ugentlige lørdagsmarked i en af Vestegnens almennyttige boligbebyggelser. Et medlem af aktivitetsudvalget tog sig af mig og gik med rundt. Det blev en overrumplende oplevelse. En markedsplads fyldt med liv. Tøjboder og reparationsværksteder, stande til salg af selvdyrket frugt og grønt, en afdeling med møbler og husholdningsudstyr. Endog en lille café med røde pølser og i et hjørne et fadølsanlæg tilsyneladende mest til ældre mænd. En rigtig familiedag, store og små, unge og gamle, de var der alle - med alt fra leg til samtalende grupper i små og større klynger. I virkeligheden var det et genbrugsmarked med indsamlede og istandsatte varer fra boligområdet, hvor også det fælles hobbyarbejde havde fået plads. Man kunne også indlevere; nogle kom slæbende med tøj og grej til aflevering og genopretning, mens andre gik bort med fyldte muleposer. Det var en AHA-oplevelse, som Tocqueville må have oplevet det 150 år før på sin rejse til Amerika. Når jeg erindrer, hvad blot en anderledes kreativ håndtering af affald dengang kunne resultere i af socialt liv, hvad kan så ikke en samlet kreativ anvendelse af dansk jord føre til af bærende forpligtende fællesskaber og dermed initiativ og fremdrift. Det er med den forståelse, vi skal finde omstillingens vej. Det er også med en dybereliggende

forståelse for, at omstilling af landbrugsjord ikke kun skal måles på avlsresultaterne, men yderligere på styrken af det samfund der opbygges gennem en levende bæredygtig anvendelse af landbrugsjorden.

Denne personlige baggrund satte debatten om udkantsområder og især regeringens efterfølgende visionsfattige udflytning af statsinstitutioner mit 'blod i kog' og 'krævede' handling fra min side.

Jørgen Steen Nielsens to bøger: 'Den store Omstilling' og 'Hvad skal vi med Landbruget?' gav nogle overordnede rammer at starte op på; medens

Per Kølsters visionære og til tider idealistiske ledere i fagbladet Økologi og Erhverv gav tiltro til, at mine grundsyn på samfundsudviklingen ikke var blevet helt forældede, men stadig trivedes i bedste velgående blandt andet i økologernes verden.

Det bør tilføjes, at mit eget byøkologiske arbejde fra 70'erne til og med 90'erne med inddragelse af borgere i løsningen af byens mange miljøopgaver og ikke mindst de læringsprocesser der indgår, ikke har kunnet undgå at præge mit arbejde med stoffet.

Det kom der så dette skrift ud af. Jeg tror på, at de mennesker, der vil den samme verden som jeg, vil kunne drage erfaring af det skrevne. Og forventer, at dér hvor der er fællesskaber, som arbejder konkret med den store omstilling, kan skriftets enkelte afsnit indgå i deres mange gensidig inspirerende og lærerige samtaler.

Skriftet var nok aldrig blevet til noget, hvis ikke familie og nære venner var kommet ind over med hjælp til og interesse for skriftet, mens det var på vej. Ikke mindst Violin Lars, Nabo Hanne og Søster Jytte, hvis medlæsen og mange råb fra sidelinjen har været en stor og kærlig støtte. Og så Milles og Mikkels afgørende indsats nævnt i "Om at sætte punktum i utide".

Og hvis skriftet ikke bærer frugt, vil jeg håbe, andres og bedre ideer og forslag viser sig mere frugtbare. Det afgørende er, at efterslægten bl.a. mine børnebørn og oldebarn - Liv, Jonas, Sebastian, Rasmus og sidst Elena - vil få et langt og rigt liv, så Jonas kan opfylde sit løfte og fortælle sine børnebørn om hans farfars morfars drengetid på Christianshavn.

Jens Kofoed – Grøndal – 2020

Indledning

"Et gammelt indiansk mundheld siger, at fremtiden låner vi af vores børn. Ingen har som naturfolk forstået, at det kun er i den dybeste respekt for det moder jord kan præstere, at vi kan overleve og sikre vores livsgrundlag til evig tid." Per Kølster/Årbog 2016

Skriftets udgangspunkt er; at skabes der en tilstrækkelig folkelig vilje, vil det være muligt at omstille alt landets landbrugsjord til fuld økologisk anvendelse.

Det handler naturligvis ikke alene om en simpel omstilling af det nuværende landbrug. Nye brugsstørrelser og helt nye former for udnyttelse af jordens mange muligheder vil komme i tale. Nye livs- og samværsformer vil tage form og det økonomiske, sociale og kulturelle liv vil få ganske andre kræfter, end i det nuværende udviklingsperspektiv. Lykkes omstillingen, vil den bidrage til at gengive landdistrikterne deres historiske rolle, gennem at skabe nye økonomiske, sociale og kulturelle kræfter til gavn for hele samfundet.

Var omstillingen nu et projekt i lighed med en bro over Samsø eller boligområdet på Lynetteholmen i København Havn, ville den være en oplagt sag, det repræsentative folkestyre tog sig af. Et sådant projekt taler vi imidlertid overhovedet ikke om, en omstilling er noget ganske andet.

Først og fremmest fordi omstillingen, der er i tale, vil gro frem nedefra. Små og større projekter samt klynger af projekter vil igangsættes spredt i hele landet. De kommer først der, hvor grobunden er til det og over årene efterhånden næsten alle steder.

Dernæst fordi omstillingen ikke blot skal tilpasses lokale forhold, herunder individuelle og fælles ønsker og forhåbninger, men omstillingen skaber også et væld forskelligartede initiativer og aktiviteter, der skal skrues sammen til et velfungerende lokalsamfund. Et samfund der vel at mærke skal fungere hver dag året rundt trods alle forandringerne.

Dertil kommer omfanget, der ligger uden for alle vante rammer. Det berørte Landbrugsareal kan blive helt op til 25.000 km² eller 60 % af landets areal. Og lykkes omstillingen vil en halv million danskere være bosat og beskæftiget anderledes, end de ellers ville være kommet til. Det lyder af meget, men omstilles der i takt med befolkningsvæksten, vil det tage omkring 30 år før den halve million er nået.

Og så det sidste, som gør omstillingen til noget nyt og andet end et kæmpeprojekt - dens varighed. Den kommer til at række ud over 30 år og måske vare helt op til et halvt århundrede. Alene det tidsperspektiv gør, at statens rolle ikke kan blive projektmagerens.

På sin vis taler vi om dannelse af et samfund parallelt med og dog som en del af det værende. Vi taler om en fortløbende proces, der styres af økonomiske, sociale og kulturelle kræfter inden- og udenfor bevægelsen. At forestille sig en omstilling af denne karakter uden at de folkelige kræfter er hovedaktørerne, kan man ikke.

Det er en opgave uden fortilfælde, der ikke har og ikke vil kunne finde nogen manual, hverken af den ene eller anden art.

Med det som udgangspunkt er det i al beskedenhed formålet med skriftet at skitsere nogle væsentlige redskaber, der kan medvirke til at en omstilling af denne karakter kan initieres, fremmes og fastholdes i rette spor, indtil den er bragt i hus.

For at leve op til det formål er indholdet i skriftets syv afsnit følgende:

1 I første afsnit vises, hvorledes ”7 Udfordringer” kan inddrages i omstillingen og med tiden vise os som i et spejl dens vellykkethed målt med samfundets alen. Fuldt anvendt bliver det et redskab, der kan medvirke til at omstillingen bidrager bredest muligt ud i samfundet.

2 Andet afsnit fremlægger en revideret ”Økonomi Forståelse”. Den rummer en tredelt økonomi med et tilhørende økonomisk sprog tilpasset omstillingens mangeartede opgaver. Omstillingens visioner vil blive billedliggjort i sproget, som derigennem vil påvirke og styre samtale, beslutninger og de følgende aktiviteter. Kreativt anvendt og italesat undervejs vil sproget kunne fremme omstillingen i den ønskede retning og bredde.

3 I tredje afsnit er emnet ”Den konkrete Utopi”. At omstille en samfundshusholdning er at ændre udviklingen i en ny retning. At finde denne såvel i den lille som i den store skala er ingen simpel opgave. Redskabet hertil er den konkrete utopi; - utopi for at kunne sigte mod det uopnåelige ideal, - konkret for at gøre det virkelighedsnært og realistisk. I afsnittet fortælles om et besøg på den fiktive ø Thorø i 2030, som et eksempel på anvendelse af en konkret økologisk utopi.

4 Fjerde afsnit omhandler ”Parallelitet”. Vi kommer nemlig ingen vegne, hvis vi ikke lærer at omstille i samme retning. Det gælder inden for anvendelsen af jord, men så sandelig også i forhold til andre sektorer og brancher knyttet til sundhed, læring og socialt arbejde. Parallelitet er også at arbejde ud fra fælles natur- og livssyn - uden parallelitet ingen partnere og uden partnere intet samarbejde. Derved bliver ”Parallel Omstilling” et af de væsentlige redskaber.

5 Femte afsnit beskriver ”Folkebevægelsen”, hvormed omstillingen skal bringes i hus. Folkebevægelsen er det centrale redskab. Den skal organiseres med henblik på at kunne omstille i bredden såvel som i dybden og fra samfundets mindste og fjerneste led til hele samfundet. Den er bevægelsens talerør udadtil samtidig med at den skal være nærværende og inspirerende i alle omstillingens aktiviteter indadtil.

6 I sjette afsnit træder "Folkestyret" og hermed staten ind på scenen. Staten skal garantere den institutionelle fornyelse og det økonomiske grundlag som vil give omstillingens kerne - de mange folkelige forpligtende fællesskaber - en ramme om deres fremtidige virke og en placering i den nationale bevidsthed. Det kræver lovgivning vedrørende pligter og rettigheder samt lovgivning der gør skriftets økonomiforståelse til en del af samfundets. I den sammenhæng er det en væsentlig detalje at sikre en makroøkonomisk styring af hele samfundshusholdningen, der er i overensstemmelse med omstillingens praksis.

Gennem anvendelse og fortsat udvikling og tilpasning af disse seks redskaber er vejen til målet – en 100 % økologisk anvendelse af dansk jord - åbnet. At nå målet bliver dog næppe nemt.

7 I syvende og sidste afsnit introducerer vi derfor "Blæsten". - Vinde kan rejse sig undervejs. Her gives eksempler på modvind, vi allerede nu kan forudsige. Men også på hvorledes uforudsigelige sidevinde, vil true og presse bevægelsen mod ikke ønskede mål. Og endelig slutter afsnittet med lidt om medvinden, der ifølge udsigten bliver tiltagende på vej mod kuling. Vi vil kort sagt blæse i mål, hvis udsigten ellers holder.

Internationalt har vi brug for at overbevise os selv og andre om, at det er muligt at omstille gennem en bred folkelig indsats. Kan de demokratiske ideer ikke sikre os en bæredygtig fremtid, vil det være de autoritære ideer der får medvind og fører samfundet i en uønsket retning. En vellykket omstilling i dens folkelige form vil derimod inspirere en verden, der i stigende grad savner dokumentation for demokratiernes effektivitet. Det gælder ikke mindst set i relation til klodens økonomiske, sociale og miljømæssige problemer, som også FN's 17 Verdensmål er et samlet udtryk for og som ØKO.DK søger at favne.

I en verden af usikkerhed er det særdeles glædeligt, at omstillingen allerede nu så småt bevæger sig. Stifindere er sendt i forvejen. Vi har allerede nu hørt deres første fortællinger, om den fremtid vi søger og de fortællinger lover godt - vi er kort og godt, godt på vej – famlende - men dog på vej.

”Når orkanerne raser, og verden bliver mindet om, hvilke kræfter mennesket har sluppet løs med sin umådeholdende og helt igennem uansvarlige ressourceforvaltning, så er det ufatteligt, hvor kortsigtede de politiske diskussioner er.”

Per Kølster 2017.

Syv Udfordringer om et spejl, til at spejle omstillingens virkninger i

Dansk økologi er inde i en rivende udvikling. Her tænkes ikke kun på, at: økosalget stiger; grundvand fredes; dyrkning er uden kunstgødning og giftfri; samtidig med at; dyrenes velfærd sættes i højsædet. - Nej et væld af perspektivrige initiativer ser dagens lys. Vi ser mere og mere konturerne af et økologisk landbrug, hvor natur og avl er hinandens spejlbilleder. Et samfund med fornyende tiltag i alle kostcirkelens led t/r fra jord til bord. Vi ser, hvorledes det sociale og kulturelle liv i nærområderne bliver inddraget. Det vi ser, er et landbrug, der så småt er ved at vise, at hvis dets bedste praksis får mulighed for at folde sig helt ud, kan det økologiske landbrug blive den fornyende kraft, der evner at trække os ud af mange af de problemer, vi oplever i dagens Danmark.

Hvis det potentiale skal udløses, må vi inddrage hele landbruget med hele dets vægt i en langsigtet og fuldstændig omstilling til økologi. Det betyder imidlertid, at landbruget ikke på den korte sigt kan inddrages med sin fulde vægt i løsningen af de helt store enkeltproblemer. Lad os se på et eksempel.

I Danmark blev klimaet før og efter folketingsvalget i 2019 et alt overskyggende spørgsmål. Landbruget som en af hovedsynderne kom i skudlinjen. At reducere 70 % af klimagasserne frem til 2030 blev et krav. Skal det nås, får vi travlt. Men den travlhed bliver ikke det største problem. Det store problem er, at landbruget bliver tvunget til at søge løsninger inden for den nuværende struktur, netop den struktur der har skabt problemerne. De teknologiske og investeringstunge løsninger, de mange store brug bliver nødt til at gribe til, vil cementere landbrugets helt uhensigtsmæssige produktionsformer. Altså - skal vi nå at opfylde kravet inden 2030, kan vi godt opgive at omstille landbruget som helhed til en økologi, der på den lange sigt magter at tage alvorlige samfundsmæssige problemer bredt op.

Klimaet er et af FN's 17 verdensmål. At søge at løse mange af disse enkeltvis fører ikke langt. Løsningerne skal søges i helheder med mål der er forbundne. Det er netop den form for omstilling landbruget evner. Ikke mange af verdensmålene vil forblive uberørte. – Af den grund er det arbejdet med helheder, der er vejen frem.

"alting ændrer sig konstant, dog er alting forbundet"
Shikoku 88

Af samme grund arbejdes der i dette skrift ikke med enkeltmål. Udgangspunktet er en helhed og forbliver en helhed. Der anvendes i stedet begrebet udfordring. Udfordringerne kan overlappe, men tilsammen danner de et billede af et yderst kompliceret netværk af mange af de problemer, vi som samfund er oppe mod.

Udfordringer løser man ikke, men i takt med at landbruget omstiller til 100 % økologi tages de op lidt efter lidt. Og som tiden går, kan netop udfordringernes mindsken bruges som mål for, om omstillingen er på rette vej. På den måde bliver udfordringerne et spejl, vi kan spejle resultaterne i - helt ud i samfundets aller yderste kroge. Det spejl vil kunne det, eksperter bruger sociale og kulturelle indikatorer til at måle og vurdere på. Med spejlet behøver vi ikke eksperterne, men kan evaluere omstillingen inden for den demokratiske debats rammer.

”Det er livets udfordringer, der giver livet mening”

Joshua Marine

De 7 udfordringer

er oppe i tiden og alle har gennem de seneste år indgået periodisk i samfundsdebatten og er følgende:

1. Udkanten

Vi er godt på vej til at skævvride vort land såvel økonomisk som socialt. Hverken internationalisering eller andet udefra kommende er ansvarlig, vi har klaret det helt selv. Indflydelsesrige østdanskere og sydsvenskere mente det var nødvendigt at udvikle Øresundsområdet til en nordisk dansk-svensk metropol, for at vi kunne klare os i den internationale konkurrence. Den side af sagen går rigtigt godt og er delvis på vej til at lykkes.

København er eksploderet og Aarhus hænger på. Desværre bliver store dele af det øvrige Danmark ikke trukket med, det var ellers en forudsætning og lovet os af de økonomiske konsulenter, der regnede på det og altså vildledte os dernæst. Nej, tværtimod synes i forhold til nabolandene en bekymrende økonomisk afmatning for hele vor økonomi at blive resultatet. Da man samtidig ”reformerede” - nej snarere centraliserede - kommuner, sygehussektor og politikredse, gik det galt i Provinsen; skævvridningen blev ikke blot målbar, men mærkbar, ja særdeles synlig mange steder. Beklageligvis er de løsninger bl.a. udflytning af statsinstitutioner, der følgende er grebet til, tilsyneladende ude i hampen i forhold til bredden og dybden af de problemer, vi er vidne til. At genskabe en social, kulturel og økonomisk balance mellem alle landsdelene og mellem center og periferi er og bør være en hovedprioritet i dansk politik, - at være part i den proces, er den første udfordring, dette skrift vil tage på sig.

2. Sammenhængskraften

er resultatet af social lighed. Og den har det jo ikke alt for godt. Uligheder præger vores samfund i stadig stigende grad. Det er en udvikling som skaber sociale grupper, der lukker sig mod omverdenen til grænsen af barrikadering, mens skellene mellem andre bliver uddybes.

Uligheden ses i ’polariseringen mellem by og land, indenfor byerne, mellem rig og fat-

tig, og mellem veluddannede og kortuddannede' ikke blot økonomisk og socialt, men også generationerne imellem.

Ulighed og skeldannelse er ulykkeligt, for de der rammes. Men samfundets evne til at udvikle sig i en bæredygtig retning bliver ligeledes ramt. Hvordan får vi socialt ulige og adskilte befolkningsgrupper med markant modstridende interesser og som grundlæggende ikke mere oplever at have noget tilfælles, til at finde og følge en fælles retning for samfundets udvikling? Således kræver det en eller anden form for fælles grundsyn, at gøre en helhed af samfundet bæredygtigt. Finder vi ikke det, vil omstillingen skulle ske ved henstillinger, pålæg, forbud eller endog tvang, som et alternativ til den demokratiske vej. Én sag vil da være klar – uligheden bliver større og skellene endnu dybere – selve samfundets sammenhængskraft bliver yderligere belastet og bæredygtigt bliver helheden aldrig.

Svækkelsen af den sociale sammenhængskraft er derfor dette skrifs anden udfordring.

3. Fællesskabet

forudsætter en vis form for nærhed. De er centrale i menneskers fællesliv, de giver mening i mange af hverdagslivets tildragelser og de skaber for mange den sammenhæng og struktur i tilværelsen, arbejdslivet er holdt op med at give. Yderligere kan de løse et utal af opgaver af enhver art fra den nære nabo-tjeneste til at være part i det internationale hjælpearbejde.

"Vi skal ikke bare leve for os selv, men gøre det, der glæder, gavner og styrker andre." Romerbrevet 15 v.2

Men der hvor skævvridningen af det økonomiske, sociale og kulturelle liv smerter, bliver fællesskaberne stadig færre. Det har forskellige årsager. Mødesteder fjernes i land-distrikterne, skoler nedlægges, sports- og andre foreninger lukkes, den lokale handel overtages af lavprisbranchen og både indkøbscentre og kirkesamfund tynder ud.

Mange færdiguddannede unge vender ikke "hjem". Tilflyttere er der få af. De samlende kræfter i ældregenerationen holder ikke evigt og langsomt nedbrydes sociale netværk uden at nye vokser frem.

Når dertil lægges - at i det åbne lands bebyggelser er befolkningstallet stærkt dalende og naboer bliver sjældnere. Og har man fået andre naboer, er det ikke så nemt at lære de nye at kende som "de gode gamle naboer, dem kendte man da". Kort sagt - betingelserne for et levende fælles liv, har det ikke godt og dermed heller ikke selve fællesskaberne.

De nære fællesskaber er individets og samfundets livskilde og grundlag, de må og skal fastholdes og styrkes. Det skal være dette skrifs tredje udfordring.

4. Det nære demokrati

lider, som Udkantsdanmark lider. Det nære demokrati har fået svære vilkår, i takt med at selve nærheden mellem mennesker og dets institutioner smuldrede. Denne krise overlejres af tre andre forhold, der er med til yderligere at presse demokratiet mod bunden.

Først og fremmest medie teknologiens revolutionerende udvikling på få årtier. Det har sprængt den klassiske medieverden. Monopoler er brudt og gamle medier forsvinder. Information, god eller dårlig, sand eller falsk eller endog den rene løgn spredtes med lynets hast og i ufattelige mængder. Checket fakta – en af demokratiets livsnerver - er blevet sjældnere.

Dernæst er et totalt opbrud på vej i samfundenes klassiske værdier. Tiltro til autoriteter vendes til mistro, der langsomt sniger sig ind fra alle sider. Tør vi tro på læreren, på lægen, på politikerne - ja tør vi tro på os selv? Og dog er netop tiltro til os selv og samfundets bærende institutioner til enhver tid demokratiets forudsætning.

Endelig er den offentlige debat i stadig stigende omfang frakoblet 'den faktiske virkelighed, hvis udvikling nu gennem årtier har udhulet store dele af den vestlige middelklasses tro på en bedre fremtid'.

"Hvad der er på spil i den nye medievirkelighed, er snarere noget fundamentalt i en meningsfuld tilværelse, nemlig den tillid, som fæstner ethvert menneske i et forpligtende fællesskab." Lea Korsgårds/Den der råber lyver

Ja, hvad og hvem skal vi have tillid til? Så længe det spørgsmål forbliver ubesvaret, vil den politiske samtale forblive uvirkelig og vi borgere vil blive politisk mere og mere uvidende om virkelighedens sande tilstand.

Et nyt grundlag for det nære demokrati kan være første skridt i demokratiets genopretning. At gengive især det nære demokrati et dannende, lærende og forpligtende indhold er derfor skriftets fjerde udfordring.

5. Naturen

lider. Muldjorden udpines og mulden forsvinder, det levende liv i jord, vand og luft bliver fattigere. Artsrigdommen er på retur. Vi hører om insekter og honningbier der bare ikke vil mere, om fugle der er fløjet, dyr der er rendt og fisk der forsvinder i stimer. Biodiversiteten, kaldes den, er truet.

Men er problemet ikke også, at mennesket i vores land er godt på vej til at blive naturlige gyldige? Vi er blevet en siddende urban skabning; der kun oplever naturen via skærmen, finder vejret dårligt, hvis ikke himlen er blå, oplever insekter ulækre, har glemst storken og kender ikke navne på selv de almindeligste plantearter og som derfor flygter på ferie til solkyster verden over.

Er udfordringen derfor ikke?

- at genskabe muligheder for en aktiv vekselvirkning mellem mennesker og natur - gerne også den danske natur, samtidig med;
- at skabe et mangfoldighedens natursyn, der åbner op for interessen i at varetage naturens interesser, som var de vores, hvad de jo dybest set også er, samt;
- at danne grundlag for et langt mere interaktivt liv, med alle de muligheder naturen rækker mod os.

Lad det, at skabe bedre vilkår for en biodiversitet koblet på virkeliggørelsen af et nyt dynamisk natursyn, stå som skriftets femte udfordring.

6. Klima og livsstil

er tæt forbundne, det ved vi alle, men det kom nok alligevel bag på de fleste, da de hørte, at verdenssamfundets forbrug af kød på sigt kan blive et af de helt alvorlige klimaproblemer. Spiste jordens befolkning lige så meget kød som vi danskere, stod det virkelig slet til, men det gør de heldigvis ikke – endnu.

Vores elskede kød er heller ikke sundt, måske temmeligt usundt, især drøvtykkernes.

Og så er det jo netop drøvtykkerne - fra får til okser - som prutter metangassen.

Grisene må dog ikke glemmes. Soyaskrå som fodertilskud hentes hertil, helt fra Brasiliens forhenværende regnskove. Skulle vi producere verdens behov for soyabønner, måtte vi forøge vores landbrugsareal med en faktor 60, altså inddrage et areal svarende til 30 gange Danmarks til produktionen. Denne groteskhed viser lidt om, hvor store konsekvenser kødspiseriet har for klima og bæredygtighed.

Men kødspisningen, ved vi, står langt fra alene. Mange andre af vores måder at leve på er også klimabelastende. For klima og livsstil hænger uløseligt sammen.

At pege på langsigtede tiltag, der skal stå for en klimafremmende sammenhæng mellem vores livsstil og klimaet, er skriftets sjette udfordring.

7. Produktionslandskabet

på omkring 25.000 km² ligger uden for byerne og breder sig over mere end halvdelen af landet. Selv om det industrialiserede landbrugs kolossale produktionsanlæg her og der voksede frem, tømtes resten år for år for synlig aktivitet. Det gjaldt forældede boligejendomme, stalde og lader. Endvidere landskabets elementer: beplantninger, hegn og enlige træer; markveje og stier; vandhuller og vådarealer; ja, selv endnu en fredet gravhøj høres nedlagt ind i mellem.

I dag produceres der grise, slagtekvæg og der drives mælk ud af køer i uhørte mængder. Dyrene ses sjældent, og det åbne land bruges stort set kun til avl af foder. Færre og færre gårde, med færre og færre medarbejdere øger produktionen år for år. En kæmpe-succes for markedet, hvis ikke en gigantisk voksende gæld havde slået følge og et landskab var blevet fuldstændig ændret, havde endog mistet sin historie.

Glem ikke vi taler om DET LANDSKAB der gav os Andelsbevægelsen, Friskole- og Højskolebevægelserne, der lagde grunden til det politiske systemskifte i 1903 byggen- de en fremtid på *'frisind, ligeværd og gensidighed'*, det landskab hvorfra knald dygtige unge i et halvt århundrede flyttede til byerne og lagde grunden til disses succes, det landskab lægges nu øde hen. Det er alvorligt nok, men alvorligere er måske, at pro- duktionslandskabet er ved helt at holde op med at skabe sociale og kulturelle værdier. Ejendomme i landsbyer og det åbne land nær de større byer får ganske vist tilflyttere, men ellers henligger langt den største del socialt set som en ørken, hvorfra samfundet intet høster til dækning af tilværelsens mange forskelligartede immaterielle behov - og det kan ingen, absolut ingen være tjent med.

Her ligger skriftets sidste og syvende udfordring, som er; at anvise den vej til en omstilling af dansk landbrug, med start i de nuværende mangeartede økologiske initiativer, der vil gengive det gamle produktionslandskab fordums kræfter. Det er også på denne vej, de første seks udfordringer ligger og vil blive taget op undervejs.

”En historiker med særlig indsigt i landbrugets historie, dr.phil. Thor-kild Kjærgaard, ser udviklingen sådan: ”Jeg har de mest dystopiske forestillinger om landbruget i dag. Om 30 år er der måske slet ikke noget landbrug tilbage, kun et økologisk nedbrudt Wasteland. Der har været en massiv kritik af landbruget, men det har ikke vundet nogen form for gehør. Nu er landbruget i bundløse vanskeligheder, og der er meget lille social og politisk opbakning. Det har ikke stået så dårligt til i 200 år.” Jørgen Steen Nielsen/Hvad skal vi med landbruget?

Syv Udfordringer venter nu på at blive taget samlet op:

- finde grundlag for udvikling overalt i land og by,
- give lige muligheder og udjævne sociale skel,
- gøre nye fællesskaber til en mulighedernes verden,
- skabe rammer om fremtidens lærende demokrati,
- bringe biodiversiteten tilbage til jord, vand og luft,
- forene livsstil og bæredygtighed samt
- gengive det åbne land de menneskelige værdier, det engang havde.

Afrunding

Udfordringerne skal på ingen måde tegne omstillingens mål, men de skal vise dens bredde og omfang. De skal således, som det indledningsvist blev nævnt, på det lange sigt kunne fremstå som det spejl, hvori resultaterne kan vurderes.

Det er vigtigt, fordi omstillingen ikke skal styres fra oven og ned, men skal drives frem af den folkelige indsats med samtalen som redskab. Her vil udfordringerne indgå som inspiration for de ideer, forslag og vurderinger i de mange samtaler omstillingen kræver. Og som spejl vil de også fortælle om de oplevede forbedringer i livsvilkårene. Det er således ikke tilfældigt, at samtalen, eller rettere samtaleens sprog bliver emnet for det følgende afsnit.

”Et problem kan ikke beskrives og løses med den tænkning der har skabt det.” Albert Einstein (1879 – 1955)

Økonomiforståelse om at forstå økonomi som en helhed

"The difficulty lies not so much in developing new ideas as in escaping from the old ones." John Maynard Keynes (1883 – 1946)

Økonomi handler om andet og mere end penge - således i erindringen:

'... På trods af al sin rigdom, havde hendes liv ikke været videre rigt'.

Den helhed skal vi tage ved lære af. Når økonomi skal omstilles, gælder det - det hele liv, både livets materielle og immaterielle dele skal inddrages, anderledes kan det naturligvis ikke være. Her melder den klassiske økonomi imidlertid pas. Den evner ikke at inddrage det rige liv i sin tænkning, i sit sprog og i sine handlinger. Den klassiske økonomiske tænkning kan derfor ikke danne grundlag for den langsigtede omstilling, skriftet har i sigte.

At udvikle en økonomisk forståelsesramme, der omfatter hele tilværelsens virkelighed, er derfor formålet med dette afsnit. En forståelse der ikke bygger på hypoteser, men på livet som vi bruger, udvikler og erfarer det. En forståelse med *et tilknyttet sprog der kan indfange nuet, inddrage det lange sigt og have de visioner iboende, vi har for en bæredygtig fremtid.*

Den moderne økonomis tre fordelingsformer

Begrebet økonomi stammer som bekendt fra det græske ord for husholdning – Oikos. Den græske husholdning dækkede familiens, gårdens eller slægtens nødvendigheder, alt det der skulle produceres, fordeles og bruges.

Også vores samfundsøkonomi handler dybest set om, hvordan: *vi producerer, fordeler og forbruger de materielle og immaterielle værdier.* Når vi indleder med den konstatering, er det, fordi nøglen til en ny økonomisk forståelsesramme er knyttet til måderne eller kaldet det formerne, hvormed vi i det moderne samfund ikke producerer eller forbruger men *fordeler vores materielle og immaterielle produktion og værdiskaben.* I den græske Oikos var der kun en måde at fordele på. Vi har flere måder, men kun tre af disse rummer mulighed for at sikre en i princippet åben og gennemskelig lige adgang for alle til at få del i goderne – sikrer en demokratisk fordelingsform.

Den første af disse tre fordelingsformer er det frie marked. Her købes og sælges. Fordelingen bestemmes af behov, ønsker eller formåen og er i nogen grad selvregulerende. Den anden form er styret af etik, politik og samfundsøkonomi. I vort samfund fordeler vi således særlig udvalgte dele af samfundets værdiskaben, ved at give alle borgere en lige adgang og ret til at udnytte dem.

Den tredje form omfatter alle de ydelser og tjenester, der i et ufatteligt omfang forgår mellem mennesker og hvor nærhed og kendskab til hinanden er rammen, lidt som i den græske Oikos.

De tre del-økonomier

Vor samfundsøkonomi rummer således tre del-økonomier, hvis bidrag hver for sig eller i sammenhæng er afgørende for hele samfundets økonomi. De skal forblive demokratiske, i den forstand, at vi alle skal have adgang til dem.

Hver af de tre økonomier:

- følger sine egne regler;
- har sine særlige roller, hvor deres økonomiske formåen kan folde sig optimalt ud;
- er dybt afhængig af de to andre samt;
- har behov for de bedst mulige vilkår at fungere under, for at samfundet som helhed kan fungere optimalt.

De tre økonomier overlapper delvis hinanden. For eksempel kan alle præstere et måltid mad eller tilbyde en kulturel oplevelse; men det de præsterer, fordeler de forskelligt. Derudover har de tre økonomier selvfølgelig hver deres område, hvor de af forståelige grunde vil dominere og søge at være enerådende. På andre områder er de derimod sammen om fælles løsninger.

Og endelig absolutterne – at økonomierne skal være i indbyrdes balance og ingen må kunne opnå dominans.

Afgørende er at forstå, at de tre ”del-økonomier” skal gøres ligestillede og have lige ret til at dække begrebet ØKONOMI. Det betyder selvsagt også, at trods deres forskellighed har vi pligt til at inddrage hver af dem i omstillingens utallige samtaler for at finde hele og sammenhængende løsninger, der er bæredygtige.

Tre økonomier, tre navne

Navngivning må naturligvis med. Lad os kalde den første Frihedsøkonomien, for at understrege, at den er en del af den universelle ret til frihed, vi bygger vort samfund op på. Den anden kalder vi Lighedsøkonomien. Den sikrer de lighedsrettigheder det gode samfund er bygget op omkring. De muliggør blandt andet den lige ret for loven, tryghed, adgang til viden og undervisning samt retten til hjælp i tilfælde af sygdom eller invaliderende alderdom. *Retten til at dyrke jord* føjes i dette skrift til som en grundlæggende del af retten til lighed.

Den tredje og sidste, ja gæt nu bare, den kalder vi Broderskabsøkonomien. Denne forunderlige og ofte oversete selvstændige økonomi intet samfund kan være foruden, er summen af selve samfundets sammenbindende broderskaber eller kald dem fællesskaber.

Nogle vil finde denne navngivning politisk ude af balance og derfor ikke brugbar. Men selv en nu forhenværende statsminister, der har sine politiske rødder tilbage i den fran-

ske revolution i slut 1700-tallet, brugte i sin nytårstale 2018 udtrykket; ”de danske værdier - frihed, ligeværd og tolerance”. Så måske vil de valgte navne, der så længe gemte på hemmeligheden om økonomiens fordelingsformer, være brugbare for alle i politisk samtale og beslutning uanset politisk ståsted.

Det er fascinerende, at de borgerlige pariseres tre revolutionære krav: ”Frihed, Lighed og Broderskab”, tilbage i 1700-tallets slutning, ret så præcist dækker den demokratiske fordeling af vor tids samlede værdiskabelse. At bringe næstekærlighedens broderskaber helt på linje med frihed og lighed kræver vor hyldest. Af den grund og med stor respekt for den franske nation vil de tre deløkonomier tilsammen blive kaldt ”LEF-Økonomien” - akronymet for ”Liberté, Egalité et Fraternité”: før et kampråb i gaderne – nu Frankrigs nationale motto – fremover vores ramme for at forstå og handle ud fra en dækkende fælles økonomiforståelse.

Altså begrebet

dækker summen af

LEF-Økonomi,
Frihedsøkonomi,
Lighedsøkonomi og
Broderskabsøkonomi.

Når der i skriftet fremover tales om økonomi/økonomien, dvs. alle tre økonomier samlet, er det LEF-økonomien der menes. En videre forståelse af den samlede økonomi kommer vi til senere i dette afsnit med tilføjelse af begreberne ”cirkulær økonomi” og ”kapitaldannelse”. Nu først

lidt mere om de tre økonomier

Om Frihedsøkonomien er der ikke meget andet at sige end, at dens stigende dominans de senere år har skabt en helt uantagelig ubalance mellem de tre økonomier. Netop ved at forstå den samlede økonomi tredelt, ses tydeligt den igangværende skævvridning af samfundet. Herunder årsagerne til flere af skriftets udfordringer.

”Det fri marked er ikke inkluderende. Friheden kommer kun de velhavende til gavn – på bekostning af de mest sårbare. For at nogle mennesker kan få mere end nok, må andre klare sig uden at have nok til dagen og vejen. De hjemløse kan ikke påvirke markedet; de har højst en mulighed for at finde en hjemmeside at brokke sig på.” Reginald Black, amr. hjemløs/Hus forbi 2019

Lighedsøkonomien fik medvind i 1930'erne, fremmet af nye økonomiske forståelser (Keynes) og som en afgørende del af velfærdssamfundets udbygning. Men hen mod

slutningen af århundredet blev lighedsøkonomien hårdt trængt af en gryende neoliberalisme, der i manges forståelse svarer til frihedsøkonomi for fuld udblæsning. Siden 70'erne har der ikke været meget debat om lighed – ønsker om frihed har domineret. Men internationalisering og den voksende ulighed herhjemme har givet god grund til at repetere nogle af lighedens mange styrker. Lighed blev af en gryende neoliberalisme udpeget som den fordækte vej mod ensartethed i de politiske opgør i anden halvdel af 1900-tallet. Sovjet var skræks scenariet. Lighed som ”*alles ret og adgang til*” er imidlertid stadig en af grundstenene, vi bygger vort samfund på. ’*Lighed udruster os til de forskelligheder*’, friheden fører med sig. Den erkendelse er vigtig, især når det gælder om at udvikle det enkelte menneskes iboende potentiale og dermed et stærkt grundlag for samfundets omstilling.

”Alle mennesker er født frie og lige i værdighed og rettigheder. De er understøttet med fornuft og samvittighed, og de bør handle mod hverandre i en broderskabs ånd.” Art. 1 i Verdenserklæringen om menneskerettigheder.

Når broderskabsøkonomien hidtil er gledet helt ud af vores forståelsesramme, kan det skyldes opfattelsen af; at hvad vi gør sammen, er en menneskeret, og at det er en del af den frihed – ingen - slet ikke staten skal blande sig i. Eller at individualismen er fællesskabet overlegent. Det gør de sande neoliberalister. Men overalt er man i fuld gang med at danne nye forpligtende fællesskaber og her er brug for samarbejde og støtte ikke mindst fra statens side. Vi vil senere vise, at stærke velfungerende opgavefællesskaber er en nødvendig del af omstillingen og at en genopdagelse af broderskabsøkonomiens potentialer derfor er påtrængende.

Økonomiforståelser beslægtet med broderskabsøkonomien, bruges i andre sammenhænge; således ”Amatør-økonomien” - fra latin: ”amare” – at elske samt ligeledes begrebet ”Civilsamfundets økonomi”. Den sidste viser imidlertid adskillige eksempler på, hvorledes broderskabsøkonomien i stigende grad integreres i frihedsøkonomien, når det kan gøres rentabelt. Her skal man være varsom, når vi ved, at mange samfundsøkonomier i den vestlige verden netop mangler ligeværd mellem de tre økonomiformer og at frihedsøkonomien frit har hærget og efterladt ligheds- og broderskabsøkonomien i en forfatning der umuliggør, at de kan bidrage optimalt til samfundets trivsel og udvikling.

De tre del-økonomier skal arbejde sammen om fælles problemer og mål; men frihedsøkonomien skal ikke trænge sig ind på ligheds- og broderskabsøkonomiernes naturlige opgaver.

Det er statsmagtens opgave at sikre at balancen genoprettes. Tre økonomier i balance og i et optimalt samvirke er forudsætning for det gode samfund. En genskabt balance bør have absolut prioritet. Historiske erfaringer viser, at hverken broderskabs- eller lighedsøkonomien alene kunne bære et samfund, det vil frihedsøkonomien absolut heller ikke kunne. Det er på tide, det bliver bredt forstået.

Og nu lidt om den cirkulære tilføjelse.

Heller ikke LEF-økonomien giver dog det fulde billede af den samlede økonomis produktion og værdiskaben.

Inden for den materielle produktion vinder begrebet ”Cirkulær Økonomi” frem. Den inddrager genbrug og genanvendelse. Den kunne være kaldt ”Kredsløbs Økonomi”. I sin tidlige form byggede den på: ’at minimere mængden af anvendt materiale; at reparere, vedligeholde, istandsætte og genbruge; at gentage brugen af særskilte materialer samt at bruge rene ikke-giftige materialer’.

Efterhånden handler det om at udvikle lukkede kredsløb. Et sådant kunne rumme; ’modetrends, design, markedsføring, distribution, salg, brug eller forbrug, reparation og vedligeholdelse’ og endeligt tilbage gennem genbrugets mange led - alt rettet ind efter krav om bæredygtighed. Eller salgsleddet kunne erstattes med gentagen leje af produkter, der renoveres totalt før hvert nyt lejemål.

Den cirkulære økonomi bliver fremtidens – forståelsen er voksende og selv kommuner bliver ”cirkulære”.

Men hvordan har den immaterielle værdiskaben det med det cirkulære? – Den er født cirkulær. Det er jo netop kernen i ligheds- og broderskabsøkonomiernes virke. Den skaber og genskaber kærlighed og glæde, dannelse og uddannelse, socialisering og resocialisering, sygdom og raskgøren, samvær – ja, alt det der giver os kræfter, energi og kunnen til hver især og i fællesskab at bidrage bedst muligt til det store samfunds kredsløb. I det nuværende samfund virker det cirkulære langt fra tilfredsstillende. Men ved at italesætte især disse to deløkonomier og inddrage dem i den demokratiske debat på lige fod med Frihedsøkonomien, må vi forvente at den samlede økonomi igen kommer i balance. En velfungerende cirkulær økonomi – såvel materiel som immateriel – er forudsætningen for at kunne bygge det gode samfund. Tid vil det tage – præcist den tid det tager at virkeliggøre omstillingens langsigtede visioner – at nå i mål med dem.

Vi forstår nu den samlede økonomi opdelt i en lineær del, hvor de tre LEF-økonomier dækker økonomien med hver sin måde at fordele deres værdiskaben på. Derfra slutter alle tre økonomier med at genskabe nyttige værdier i samfundet. Hele økonomien fungerer bundet til et komplekst såvel materielt som immaterielt kredsløb – en økonomi der skal opfattes som en helhed. Alligevel er fortællingen ikke helt færdig, den mangler noget måske det vigtigste -

kapitaldannelsen

Kapital er et nøgleord i det kapitalistiske samfund. Men kapital har ligesom rigdom mange betydninger. Ikke blot penge, bygninger og produktionsmidler, men også viden, erfaringer, traditioner, omsorg og venskaber er former for kapital. Al kapital skal være parat til brug, men den skal også vedligeholdes og den skal selvfølgelig fornyes, når det er nødvendigt.

”Som Christianskirken skriver på sin hjemmeside, er formålet med at engagere sognets beboere via frivilligt arbejde nemlig todelte. Ud over at hjælpe dem, der har brug for det, vil kirken også give den enkelte frivillige mulighed for at bruge sine evner og kræfter på en måde, der kan udvikle dem personligt, åndeligt og fagligt.” Preben Astrup/Frivillighed, 2018

Inden for det permakulturelle landbrug har man konkretiseret deres opfattelse af kapital i ”Eight Forms of Capital”, formuleret af Ethan Roland, AppleSeed Permaculture. Deres otte kapitaler rummer alle aspekter af det permakulturelle landbrugs værdiskaben. Ikke blot penge og jordforbedringer, men klima, miljø, vidensopbygning, kulturelle livsformer, social kapital med videre er kapitalens substans. På den måde vil vi også fremover forstå og bruge begrebet. Kapital skal vi have og have styr på. Og et samfund, der bliver rig på alle former for kapital, vil aldrig møde udfordringer som skrifterets syv. At øge vores kapital bredt er derfor også vejen frem til at eliminere udfordringerne – alle syv.

For at runde af; en velfungerende kapitaldannelse er, den eneste garanti for at sikre intergenerationel retfærdighed eller at vise vejen til en fremtidig udvikling ”... som opfylder de nuværende generationers behov uden at bringe fremtidige generationers muligheder for at opfylde deres behov i fare.” Brundtland-rapporten, 1987.

Et sprogs italesættelse

I afsnittets indledning blev der stillet et økonomisk sprog i udsigt, der ville ”have de visioner iboende, vi har for en bæredygtig fremtid”. Hvad mentes egentlig med det? Svaret vil vi sammen finde i fremtidig praksis.

Det er ikke svært at forestille sig, at der i omstillingen vil forekomme et væld af projekter store som små af næsten enhver art. I hvert af disse bliver samtalen og dermed sproget det vigtigste redskab. Her vil det gælde; at såvel friheds-, ligheds- som broderskabsøkonomiens områder inddrages og at alle relevante aspekter kommer i tale. Det er denne praksis der former sproget.

Sprogets udtryksform bliver også usædvanlig. Det bygges op ikke kun af ord, men sætninger, udsagn, ja hele fortællinger. Det vil komme til at indeholde tegn og tegninger, symboler og ikke mindst billeder. Tænk blot på vore kalkmalerier og deres fortællinger, middelalderens magtfulde bibelske sprog med budskabet til både læge og lærde beskuer.

Og ret hurtigt vil det første hæfte: ”LEF-økonomiens praksis og sprog” med tekst, tegn og billeder se dagens lys og så er vi i gang. Udvikles sproget sådant - vil de langsigtede visioner naturligvis blive iboende.

For at illustrere dette kunne vi forestille os, at LEF-økonomien havde været alment

tankegods i de seneste årtier – helt enkelt måden at tænke økonomi på. Ville følgende udviklinger fra dagens Danmark, i så tilfælde have været mulige?

- Et landbrug der optager halvdelen af landet og som alene producerer inden for frihedsøkonomiens rammer?
- en på mange måder forarmet provins til fordel for en ustoppelig voksende hovedstad?
- ideen om almennyttige boliger i næsten totalt forfald?
- en andelsbevægelse oprindelig forbilledlig LEF-økonomi, nu med få undtagelser stivnet af åndelig åndenød?
- et uddannelsessystem med ensidige mål om præstation og personlig vinding?
- osv. osv.

Nej det ville næppe have været muligt – Sådanne udviklinger er ganske enkelt for fjerne fra LEF-økonomiens verdensbillede og de værdier, det bærer med sig.

Med LEF-økonomiens sprog og tænkning som arbejdsredskab vil vi fremover løse opgaverne helt anderledes:

- de mange nye landbrug undervejs vil blive aktiver i det lokale kulturelle, sociale og økonomiske liv;
- landdistrikterne vil igen blive præget af mangfoldighed;
- udformningen og organiseringen af bo- og boligformer vil præges af nye livsformer;
- andels- og socialøkonomiske virksomheder vil blive grundlaget for det lokale økonomiske liv;
- dele af skolen vil rykke ud i de nære områder og en dynamisk vekselvirkning mellem skole og lokalsamfund vil blive resultatet.
- osv. osv.

Det kan kun nås, såfremt vi *taler samme sprog* – forstået som at *”have fælles opfattelse af en sag, hvilket gør det lettere at samarbejde og nå til enighed i sagen”* (Den Danske Ordbog). Et sådant sprog bliver LEF-økonomiens sprog, der ved; ord, udsagn, sproglige billeder, tegninger, konkrete eksempler og hele fortællinger vil evne at omfatte den helhed, vi søger. Hvor visionerne vil blive italesat som en del af sprogets italesættelse og dermed blive iboende.

Nogle afsluttende bemærkninger

I sin bemærkelsesværdige bog *”Doughnut Økonomi”* beskriver Kate Raworth samfundets økonomiske aktivitet som summen af *’markedet, staten, fælleden og husstanden’*. I dette økonomiske univers vil den nu italesatte LEF-økonomi helt svare til henholdsvis; markedet for frihed, staten for lighed og fælleden for broderskab.

Raworth analyserer hver af sine fire økonomier, idet husstanden er den fjerde og peger på fokusområder for udvikling og omstilling. Hertil lægger dette skrift det italesatte LEF-sprog, som åbner mulighed for, at vi sammen kan vælge og fastholde omstillingsens retning. I den proces skal vi huske, at et samfund er sammensat af utallige resulta-

ter, der bygger på utallige gange utallige beslutninger.

Og vi vil yderligere skulle lære at forholde os til, at de tre del-økonomier stiller meget forskellige krav til indretning og organisering af samfundet. Især broderskabsøkonomiens afhængighed af nærhed og dens omgivende fysiske rammer skal altid indgå i samtalen.

Men nu til omstillingens retning af de mange mulige, hvordan finder og vælger vi den i fællesskab. Det kommer det følgende afsnit til at handle om.

Den konkrete Utopi om retningen mod en bæredygtig og mangfoldig fremtid

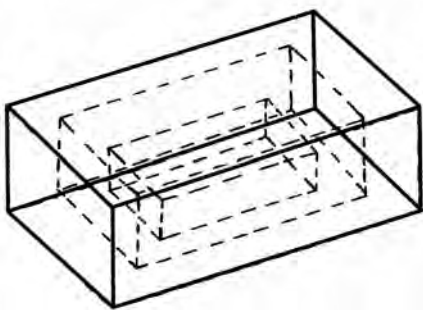
"En verden, der tænker og handler økologisk – til glæde for mennesker, dyr og vores jord" er jeg 100 % enig i, det lykkeland vil jeg gerne til, men hvor ligger det? Abstrakte ords svaghed er, at de ikke er konkrete nok til at vise vej." Per Kølster

Den kinesiske æske er afsnittets form.

I den inderste beskrives i 21 "billeder" et ophold på øen Thorø i 2030. Billederne udgør tilsammen et eksempel på en konkret utopi, et eksempel der illustrerer det økologiske DK, skriftet søger en vej mod.

I den mellemste æske møder vi Käthe, opholdets vært, leder af Thorøs socialøkologiske center og lærer af hendes erfaringer.

I den sidste æske, den yderste, er emnet den konkrete utopi både i første og i sidste del. God læselyst.

Lidt konkret om den konkrete utopi

Som beskrevet i første og andet afsnit er skriftets formål at skitsere en ramme for en langsigtet omstilling af landbruget;

- der sigter både mod bæredygtighed og mangfoldighed,
- der tager alle syv udfordringer op, ikke hver for sig, men som det samlede hele de tilsammen udgør og som

- vil kunne leve op til alle aspekter af den samlede LEF-økonomi.

At sætte sig konkrete mål for en fjern fremtid er ikke mulig. Men som alternativ kan vi angive en retning for omstillingen. En retning, der skal kunne føre os fremad, uden at vi havner i en blindgyde - en retning, der kan danne grundlag for en fælles stræben.

Men en konkret utopi, hvad er nu det?

Helt tilbage i 1980'erne, når de videregående studerende på DTU på et tre ugers kursus skulle introduceres til faget "Byøkologi", blev de præsenteret for opgaven at udforme en "konkret utopi" for et boligområde i samarbejde med beboere. De kom til kurset

med forskellige forudsætninger og interesser; byplan, husbygning, trafikteknik, energi, affald, vandrensning mv. Ved en ”konkret utopi” forstod vi en skitse til en ideel fornyelse af et boligområde med ideer og forslag. Disse kunne være i brug andre steder, virke i form af prototyper eller være nye teknologier indenfor rækkevidde. Metoden åbnede op for en samtale, der muliggjorde at beboernes ønsker og livserfaringer kunne inddrages. En betingelse var, at beboerne kunne forstå og ville kunne inddrages i forslagens ”videre realisering”. Kurset vakte entusiasme. Der blev arbejdet i døgn drift og på kursets sidste dag kom ophængningen. Faglige kompetente gæster var dommere og et vinderhold blev kåret. Præmien var øl, vinderne fik lov at dele ud til fælles fornøjelse.

Det er sådanne konkrete utopier, vi skal bruge til at udpege retningen for vor fælles omstilling og dermed de første års fælles handlinger.

Kravene til en konkret utopi

kan samles op i en række punkter:

- den må ikke blive de fås redskab og slet ikke kun eksperternes. Den konkrete utopi er de manges redskab og skal være alment forståelig og udbredt;
- den skal have en form, så den løbende kan justeres og forbedres. – skal kunne inddrage nye erfaringer af enhver relevant art og nye almene ønsker;
- den skal afspejle LEF-sprogets verden og dermed fremtræde i mange former. Den kan således være fortællende og kunne præsenteres i forskellige visuelle former og dermed blive et eksempel på LEF-sprogets praksis;
- den må nødvendigvis formes som et fuldgældigt og troværdigt eksempel på det samfund, vi er fælles om at ønske fremmet;
- den skal bestå af den nuværende bedste praksis, forsøg der er i gang og som allerede viser gode resultater samt lovende ideer fra ind- og udland, vi tror på er realistiske.

Arbejdsgrundlaget for den konkrete utopi kan stamme fra et fremtidsværksted. En meget kreativ form og en af de mange værkstedsformer der er at vælge imellem. Allerede i den kreative fase kommer LEF-økonomien på banen. Ideer og forslag vil blive udformet, forbedret, vurderet og udvalgt bl.a. i forhold til deres betydning for skabelse af værdier inden for alle deløkonomierne. Og netop den proces bygger på og udbygger LEF-økonomiens sprog.

Skriftets konkrete Thorø-utopi

har de mange spændende nye tiltag inden for vort økologiske landbrug som idégrundlag. Endvidere er den konkrete utopi helt loyal i forhold til den internationale økologiske landbrugerforening IFOAM's principper for det gode håndværk, medlemmernes landbrug baseres på:

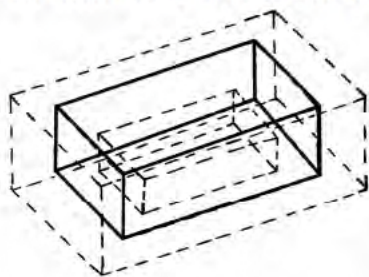
- ”Sundhedsprincippet: Økologisk jordbrug bør opretholde og forbedre jordens, planternes, dyrenes, menneskenes og planetens sundhed som en udelelig enhed;
- Retfærdighedsprincippet: Økologisk jordbrug bør bygge på forhold der sikrer retfærdighed med hensyn til det fælles miljø og livsmuligheder;

- Økologiprincippet: Økologisk jordbrug bør bygge på levende økologiske systemer og kredsløb, samarbejde med dem, efterligne dem og hjælpe med at bevare dem;
- Forsigtighedsprincippet: Økologisk jordbrug bør drives på en forsigtig og ansvarlig måde for at beskytte nuværende og fremtidige generationers sundhed og trivsel og tage vare på miljøet.

Mange af de konkrete eksempler er hentet i Økologisk Landsforenings blad ”Økologi og Erhverv”. Enkelte er fra bladet Praktisk Økologi fra foreningen af samme navn. I Økologisk Landsforening kåres hvert år et antal økologiske frontløbere; for eksempel var det gode håndværks kategorier i 2017; økologi i balance, øget jordfrugtbarhed og klimatænkning, socialt engagement samt ekstraordinært dyrevelfærd. Fra sådanne initiativer stammer mange af ideerne. Omkring disse eksempler på fremtidens økologiske landbrug er så medtaget flere af de samfundsmæssige muligheder, landbrugets omstilling åbner op for.

Men mon ikke kloge hoveder vil sige, at landbruget skulle være klimaneutralt; at det skulle fungere i optimalt samspil med den natur, som det skal profitere af, og at det smarte design skal bygge på at gennemskue og anvende de naturprocesser, som vi allerede ved har fungeret i årmillioner. Processer som handler om, hvordan jordens kulstofkredsløb og opbygningen af humus fungerer, om den naturlige regulering og samspillet med den opgivende natur; om de kredsløb, som skal tage hensyn til alt fra cirkulation til beskyttelse af grundvand og farvandenens miljø; om hvordan dyr trives bedst, når deres naturlige adfærd respekteres osv. osv.” Per Kølster/Ø&E 596

Ankomsten til Thorø eftersommeren 2030

Hvordan får vi verden til at se og dermed forstå, at det er dybt uansvarligt år efter år og i tonsvis at oversprøjte landskabet med usynlige giftstoffer? Kemi der systematisk er skabt for at – nej ikke regulere– men aflive livets grundlæggende medspillere, nemlig alt fra bakterier, svampe og insekter til planter, altså gribe voldsomt ind i den biologi, som livets år-milliarder har skabt i sine uhyre raffinerede samspil? Per Kølster/ Ø&E 613

På Færgen ”Thorø”

Rigtig dejlig ”Godowdo-kaffe” - på færgen til Thorøskøbing. Et møde er aftalt i Thorøs Økologiske Center som introduktion til et 7-dages besøg. Det fremsendte materiale er et kort og en kort introduktion til centret. Kortet fortæller mig, at Thorø er 187 km² med 4755 indbyggere. Øen er lagt i havet hvor Hastens og Schultz’s Grunde har givet plads. Knap 20 km N-S og 8 - 10 km Ø-V rækker Thorø vel.

Ser man på 5 meter koten, tegner de højere liggende arealer en slingrende amøbe, der må efterlade større vandarealer og udstrakte enge mellem koten og kysten. Det tyder på megen frilagt kystnatur, lavbundsarealer hvor dræning er ophørt og fritgående store kvægbesætninger. Endvidere må der være mange enge med gode muligheder for al-brug.

Mod nord og syd er terrænet bakket. Øens højeste punkt Bavnehøj ligger lige syd for Midfjorden. Sydøst for Bavnehøj ligger Thorøskøbing.

Byernes navne fortæller, at her har været bosætninger helt tilbage i yngre jernalder. Øen bærer jo Thors navn og Sif i Sifinge var hans kone.

Mødet

Et hår ”står i flammer” - en hånd rækkes frem og så:

”Jeg er Kåthe – velkommen her til Thorøs Socialøkologiske Center.” Hun sætter sig og går direkte til sagen: ”Du arbejder med et tema om dansk økologi til dit blad og har valgt Thorø som dit eksempel. I ser på udviklingen af dansk landbrug de seneste 15 år. Metaforen: ”Fra Jordbund til Samfund” er dit ærinde, har jeg forstået. Det emne er vi leveringsdygtige i – i den grad. Til en start vil jeg fortælle lidt om; hvem vi er og hvad vi gør og noget mere om dansk økologis seneste historie.”

Idéen med de socialøkologiske centre:

1. at mobilisere borgerne til deltagelse
2. at skabe og udvikle netværk
3. at opspore og understøtte udviklingen af allerede eksisterende lokale ressourcer
4. at yde ressourcestøtte
5. at fungere som uvildige proceskatalysatorer

Kulturbyens Grønne Centre - 1995

En ordstyrer for omstillingen

Käthe fortsætter ”Centret – oprindeligt center for energi - blev startet i 2015. Vi er et socialøkologisk center. Vores opgave er knyttet til øsamfundets opbygning i takt med omstillingen til økologisk jordbrug. Jeg har været leder, siden centret blev oprettet. Min ansøgning byggede på en lille bog tilbage fra 1980'erne, der beskrev de opbygningscentre, efterkrigstidens problemer i hollandske landdistrikter havde nødvendiggjort. De problemer minder meget om dem, svinebaronerne efterlader i det danske landskab, når de slukker og lukker og landskabet skal omstilles fra ingenting til alting. I Holland var det krig og besættelse, der havde skabt problemerne. Bogens titel ”Om ikke at handle på andres vegne” er blevet kernen i centrets arbejde. Vi er som de hollandske centre uafhængige. Den nødvendige finansiering stammer fra Statens ”Broderskabs-program”. Vi fungerer som en art mentor for de enkeltpersoner og grupper, der henvender sig for at få råd og inspiration, erfaring og vejledning samt læring og direkte støtte i arbejdet med især nye fællesskaber. Vi overtager aldrig projekter. Hvad der ikke virker, må falde. I et gensidigt kritisk venskab er kommunen vores naturlige samarbejdspartner. Men vi er helt vores egen – uafhængig som de hollandske centre. Man kunne også kalde os omstillingens Ordstyrer.

Käthe byder en stol mens hun ufortrødent fortsætter. ”Helt tilbage i 90'ernes københavnske kulturby indgik i et samarbejde elleve kommuner med i alt 14 centre om udvikling af et socialøkologisk idégrundlag og praksis. Kulturbyen støttede med knap 10 mill. kr. og kommunerne lagde pænt oven i. Det blev kulturbyens dominerende grønne projekt. Efter 1996 var der kun statslig støtte at hente i lovgrundlaget for naturskoler, og de socialøkologiske centre der overlevede, blev hurtig til lærings- og informationscentre. Tænk hvor langt omstillingen kunne have være nået. Tænk dig, i dagens Danmark findes i dag over 100 naturskoler. Hvilken forandringens kraft, de ville have været, hvis en dynamisk interaktiv socialøkologisk praksis var blevet en del af naturskolernes ansvar og kompetence. Beslutningerne dengang var skammelige og uden det nødvendige fremsyn, hvis bæredygtighed er målet. Og så var det kun fire år efter den historiske konference i Rio. Vi kan stadig lære meget af fejlene fra den gang.” Käthe sætter sig.

Når markedsvejen viser sig at være en blindgyde

”Da Thorø mod slutningen af 2010'erne surfede ind på den økologiske bølge, var dansk økologi i forbavsende fremdrift. Det gik forrygende:

- hjemmemarkedet tog økologien til sig. Danmark var verdensmester i salg af økologiske varer;
- en verdensomspændende finanskriser syntes at være fortid;
- ØL's EU finansierede kampagne Ren Madglæde satsede fra 2018 på en fordobling af salget over tre år fra 15 til 30 %. Det blev næsten nået – sådan da, men på dobbelt tid;
- eksporten gjorde bemærkelsesværdige fremskridt og konventionelle landbrugsarealer blev omlagt i takt med omsætningen - markedet syntes at vise vejen;
- statslige udvalg og kommissioner offentliggjorde visioner, programmer og forslag til lovgivning, dvs. alt til yderligere fremme af økologien i Danmark.

Kort sagt overalt synlig fremgang og forventning. Alligevel gik noget galt. Vi sikrede, at markedets vækst og omlægningen af det konventionelle landbrug fulgtes ad. Det har jo hele tiden været det politiske mål. Hvad hændte da? Joh - det alvorlige er, at dansk landbrug er snublende nær et "godsejer" landbrug styret af lutter baroner, industriherrer og finansfyrster. Bedrifterne er vokset og vokset og vokset og ejes nu i stigende grad af især kapitalfonde herunder udenlandsk kapital. Ulykkeligvis voksede de økologiske landbrug med. Danmarks største økologiske landbrug fyldte allerede dengang lidt over 25 km². I dag findes der rigtig mange økologiske landbrug med den størrelse. Det har været prisen. Og årsagerne dem kender vi jo:

- landbrugets enorme gældsætningsproblem lammede andre muligheder. Der var ganske vist velmente etableringer af Øko-fonde og visionære andelsinitiativer, men helt ærligt, de ændrede ikke kursen. Kun de helt store kapitalejere har kunnet være med i spillet om jorden i det krævede tempo;
- en landbrugsuddannelse, ude af trit med udviklingen, fortsatte næsten uændret. Den var helt ude af stand til at levere de tusinder af veluddannede og engagerede unge landmænd, omstillingen af et aldrende, skrumpende og fuldstændigt utidigt landbrugs-system er totalt afhængig af. Det er skarpt sat op, men når vi ser på konsekvenserne for samfundsudviklingen frem til nu, er det så absolut ikke for skarpt. Blandt andet faldt interessen i starten af 20'erne i nogle år for det økologiske, salget stagnerede i takt med at vi fik sværere og sværere ved at se forskellen på det konventionelle og det økologiske – alt blev bare kæmpestort.

Set i lyset af udviklingen på Thorø og i landets andre øko-kommuner, så har prisen været alt, alt for høj, fordi her gik det helt anderledes positivt."

Käthe skænker kaffen op og byder en af øens chokolader: "Og dog er der meget at glædes over." Hun tager en dyb indånding:

"- Statens Jordbrugsfond fra 2025 er nu ved at være velfungerende om end uden de store muskler. Stærke lokale fonde råder bod på dette, dog bekymrende meget ulige fordelt i landet som helhed.

- Allerede i 2018 så Økologisk Landsforenings initiativ ØkologiLØFT dagens lys. ØkologiLØFT er den faglige kerne i dansk økologisk og dermed Thorøs jordbrugsudvikling. Det ændrer fundamentalt jordbruget som håndværk og som aktør i de lokale samfund.

- Uddannelsessektoren har derfor totalt ændret signaler. To helt nye uddannelsesretninger, der kobler hånd og ånd, er blevet kæmpe succeser. Den ene dækker jordbrug den anden dækker vandbrug. Begge er med såvel en bachelor som en master. Teori og praksis går hånd i hånd, med væsentlige dele af teorien lært i "felten". Interesserede ældre, med anden faglig baggrund, kan opnå forkortede studieforløb afhængig af deres udgangspunkt.

- De kommuner der i årene omkring 2020 erklærede sig økologiske fik dengang et forspring. Det bevarede og øgede de op gennem 20'erne. De fleste, der ville økologien, søgte de steder hen, hvor den trivedes bedst og det var i øko-kommunerne. Det gjaldt især det voksende antal nyuddannede, der ikke havde en slægtsgård at falde tilbage på.

I takt med landbrugets omstilling voksede arbejdstilbuddene på øen i adskillige erhverv og tilflyttere var nemme at tiltrække. Investorerne har stået i kø - naturligvis. Thorø kom således med på vognen og har været en af vinderne. Det er den udvikling, du skal se resultaterne af i den kommende uge.

- Men lad mig lige fortælle om det mest positive, der sker inden for landbruget. Svinebaronerne vrider hænder og tager sig til hovedet. Svinekødet kan nemlig ikke mere konkurrere med de mikrobiologiske kultiverede kødprodukter. Også kvæg- og fjerkræopdrætningen er på vej til at blive berørt af udviklingen. Forbrugerne trækker sig og investeringerne ligeledes. Bankerne har travlt med at redde, hvad reddes kan. Alle burde juble, for sådan har vi lært, at det skal være. Omstillingen skal styres af markedet. "Lad dem falde der ikke kan stå" er jo markedets mantra. Alligevel overstiger støtten til baronerne nu den støtte, jordbrugsfonden yder til økologisk landbrug. Men det må snart stoppe og jeg tror, at den tid er nær. Nå! Glem det, det er jo Thorø, vi skal snakke om."

Det økologiske jordbrug viser vejen

"Da vi skypede forskudt, fortalte jeg dig om LEF-Økonomiens store betydning for udviklingen på Thorø. Pjecen "LEF-Økonomien – sprog og praksis", som bevægelsen ØKO.DK udsendte til alle danske husstande, har givet os et fællessprog, der har fremmet samtaler, diskussioner og debatter. At blive enig er blevet væsentligt nemmere. Sproget rummer så at sige såvel vores etiske holdninger som vores mål.

Udviklingen på Thorø kan kort beskrives således:

- Frihedsøkonomien blomstrer. Ikke i Thorøs historie har så mange forskelligartede økonomiske aktiviteter set dagens lys. På en række områder er vi nu selvforsynende. Thorøs eksport er stor både til ind- og udland. Og udvekslingen mellem os og fastlandet mht. læring, oplevelser og besøg er ligeledes voksende. Her er meget få fattige i klassisk forstand, alle der vil og kan, er i arbejde. Arbejdstid og form er tilpasset den enkelte så vidt muligt og det er vidt.

- Lighedsøkonomien er kernen i vores gøren. Hovedmålet er, at alle borgere skal kunne få adgang til at dyrke Thorøs jord. Konsekvensen er at udbuddet og efterspørgslen efter især de helt små jordlodder er overraskende stor. Lodderne bruges meget forskelligt. De er for nogle nærmest eksperimenterier i dyrkning – arter, metoder og anvendelse og andre nøjes med urtehaven til selvforsyning og gadesalg. Og så er der de mange, der finder på andre ting.

Vi oplever, at mange af de små brugere efter få år skifter til større brug. Det går langt hurtigere end ventet. På den baggrund forventer vi at kunne få tilstrækkelig mange mellemstore brug, således at det nok skal lykkes at ende med en velafbalanceret fordeling af alle størrelser og alle jordbrugsformer. De helt store jordbrug ønsker vi dog ikke flere af. Lighed gælder også mange andre områder, men adgangen til jord har været den vigtigste fornyelse. Frihedsøkonomiens resultater er jo et resultat heraf. Lighed fører til frihed, som jeg plejer at sige, så kigger folk, men ligheden til jorden har givet frihedsøkonomien et ordentligt skub fremad. Ligheden styrker friheden.

- Broderskabsøkonomien er dog motoren, der skaber underværkerne. Det skyldes selv-

følgelig, at Det socialøkologiske Center i næsten alle sammenhænge muliggør og støtter fællesskabernes opståen og værdiskabelse. Du nævner ”fra jordbund til samfund”, vi har et ordspil, der siger: ”Natur–kultur-retur”- med læringen og dannelsen som det centrale. Det er således vores ansvar at initiere de læreprocesser, der bygger på enheden af natur/kultur – fra jordbund til samfund.

Se plakaten på væggen, den giver en samlet oversigt over det, vi vil nå med omstillingen – Thorøs redigerede version af ØkologiLØFT

Lad os stoppe. Lad mig ønske dig rigtig mange gode oplevelser i den kommende uge. Tag dette med. Det er dit program, hvor hver dag har fået sin kommentar og sit ord. Brug ordene som briller, hvor igennem du ser dagen. Ordene er LEF-sprogets ledeord. Axel venter, han er din følgesvend, når det er nødvendigt. Vi ses om en uge.”

Hun smiler og rækker hånden frem endnu en gang: ” Syv dages læring ligger forude.”

THORØS SYV BÆREDYGTIGHEDSMÅL

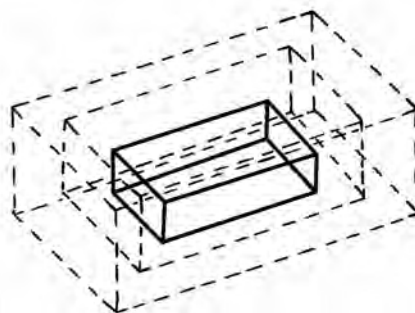
FOR AT SKABE ET PÅ ALLE MÅDER RIGT SAMFUND
STRÆBER VI MOD:

1. LIGE RET TIL DYRKNING AF THORØS JORD.
2. KRAV OM ANVENDELSE AF KLIMAPOSITIVE
DYRKNINGSFORMER OG ENERGIANVENDELSE.
3. ET SAMSPIL MED NATUREN DER SIKRER BÅDE NATUR
OG MENSKER SUNDHED I ALLE HENSEENDER.
4. DYREVELFÆRD, HVOR ALLE AVLSDYR HAR SAMME
RET TIL ET LIV I OVERENSSTEMMELSE MED KRAVET OM
NATURLIGHED.
5. EN HÅNDBLIVNING AF ALT MATERIELT I LUKKEDE
KREDSLØB Gennem en optimering af den cirkulære
ØKONOMI.
6. ET SKABENDE SOCIALT ANSVAR OVERALT HVOR
MENSKER KAN BLIVE EN DEL AF DET.
7. ÅBNE FÆLLESSKABER OG FÆLLES LIV PÅ LANDET
SOM EN DEL AF VOR OMGANG MED JORDENS OG
NATURENS RIGDOMME.

21 billeder fra høstens Thorø

1. dag - et levende landskab

Naturen er forbillede. At efterligne naturen er vores daglige gøren. Det første ledeord er derfor natur-lighed skrevet 'naturalighed'. For os betyder det, at 'den skat af årmillioners praksis og erfaringer naturen gemmer på', gøres til en del af vor daglige praksis. Det gælder opdræt af får for uld, brug af jordens muld, fremme af naturens egne bestande og renligholdelsen af alle vande osv. På den måde sker vores skaben i samspil med naturens. Vores mål er jo de samme – bæredygtighed og mangfoldighed.

Først skal du nyde udsigten fra Bavnehøj. Her vil du opleve, hvorledes et forhenværende industrielt landbrugslandskab er på vej tilbage til en tilstand af naturalighed. Efter Bavnehøj kommer et kort stop ved en grøftekant. Og endelig dagens eneste besøg - tre jordbrug ude vestpå ved Torby Nor. Her skal du se, hvordan natur og agerbrug ligefrem er på vej til at gro sammen. God tur. Axel vil guide.

1. Bavnehøj – udsigt til forandring

Jeg ser ned over barndommens ferieland, med resterne af onkel Ankers gård. Hvor forandret siden jeg var her i 2015. "Hvad er sket? Et Landskab er ved at få liv" Jeg ser på Aksel, der nikker og begynder:

"Få år før Statens Jordbrugsfond blev etableret overtog Thorøs jordbrugsfond, kommunen og en dansk pensionskasse de knap 500 ha industrisvinene fyldte. Svinebaronen blev "omvendt" og drog til nordlandet. Der avler han grise efter det landskendte Hinds-holm-system. Med 300 grise om året lever han, hans tre ansatte og grisene et lykkeligt liv." Et øjeblik stilhed - Axel fortsætter:

"Det ørkenlandskab, de efterlod, er nu i forandring. Der er etableret et stort og fire mindre albrug på tilsammen 350 ha. Syv små produktionsbrug af i alt tolv planlagte er bortforpagtede i et område på 150 ha. Langs vejen ind mod Thorøskøbing er der yderligere fyre små selvforsyningsbrug med fællesanlæg. Alle disse er nu velfungerende. Et bofællesskab for jordbrugere er etableret og planer af mange slags er under overvejelse, især er der behov for flere mindre havebrug.

I mellemtiden er landskabet, som du kan se, begyndt at leve. Kvæg har travlt med at friholde naturens vidder for tilvoksning. Grisene roder. De jordbearbejder og gøder markerne, hvis skel gror til. I de helt unge permakulturelle bærplantager tager høns og gæs sig af de sager.

Og lærkerne og viberne er vi holdt op med at tælle, de er der bare, ja selv et storkepar er blandt Thorøs mange Tilflyttere."

Igen stilhed: "Se Kongeørnen svæver over fjorden."

2. Grøftekanten – og en giftig snak

Duften af sommer – varm, sød og krydret. Alle palettens farver generøst strøet ud. Og så en brummen af evigt arbejdende insekter – saligt.

”For få år siden groede her kun nælde, pastinak og draphavre. Men nu, se dig om. - det er landsbyens ”Grøftekants Laug” der har hovedæren. Men glem ikke, at øens politik vedrørende kemi i landbruget har været udslagsgivende, lad os starte snakken der.”

Aksel har sat sig ned i grøftekanten duftende på en lille blomstrende timiankvist: ”For nu, tror jeg, næsten 10 år siden besluttede en samlet ø at blive kemifrit område, stoppe med pesticidet neonicotionid, udfase glyphosat/round-up, reducere brug af kunstgødning i konventionel drift og indarbejde reduceret/pløjefri jordbearbejdning i størst muligt omfang. Drikkevandet var hovedargumentet. Det blev starten – en ø samlet på vej mod økologien. Alle kunne se resultatet. Vi fik ro til at sætte nye mål. Samtalerne blev konkrete og fremadrettede.”

Efter en stund rejste han sig; ”har du spørgsmål? så ta’r vi dem undervejs”.

3. De tre gårde – når agerbruget kommer naturen i møde

Gårdene dækker tilsammen knap 200 ha – med en langstrakt form favner de ligefrem Torby Nor:

”Engang fjord, så nor, så tørlagt til magre enge og nu igen nor med reguleret vandstand som naturen genopretter,” fortæller ”Biologen”. Bønderne Erik og Ebbe nikker smilende. De tre driver gårdene, der alle er Al-brug - rigtige bondegårde med alt hvad der hører sig til. ”Det er Hereford kvæg der afgræsser engene”, siger Erik og ser ned mod noret. Ebbe nikker; ”dyrenes holistiske afgræsning forbedrer slæt-variationen, skaber dynamik og gavner biodiversiteten,” fortsætter Erik. ”Vi får hjælp fra to kvæggræsserlaug oppe fra Torby. Den årlige slagting klarer lodsejerforeningens mobile slagteri - uden stress, frygt eller smerte, ren ”dyrevelfærd.”

”Alle tre gårde samarbejder indenfor ØkologiLØFTs kategorierne; ”Lav påvirkning af Klima” og ”Rig Natur”. Frugtbarhed og Microlivet i jorden er på vej til at blive vores speciale”. fortæller Lars, biolog og lærer, nu fuldtids landmand med naturen i hjertet. Lars fortsætter; ”på tolv år er små 20 % af vores areal omdannet til - vandbiotoper, lunde, frienge, buskadser mm. De rødlistede arter vinder frem i Noret og markdriften fremmer fødekæden for alle de insekter der støtter os. Buskadser og læhegn giver ly og skaber spredningskorridorer naturtyperne imellem inkl. noret.” ”Glem nu ikke, at vi lægger muld til, for vores egen og klimaets skyld”, tilføjer Erik; ”jeg tænker tit på det gamle ud-sagn; ”Eng er agers moder”, det hørte jeg om som dreng. Nu har økologien givet ageren sin moder igen.”

Udsigten er betagende – hvilken salig ro: ”Tranerne er her forår og efterår. Sommerfuglene er dukket op. Det emmer af sand natur.”

Ebbe gi’r hånd. ”Kom i aften, ”Skæg i Krus” spiller i forsamlingshuset, det er osse os.”

2. dag – landbrugene - ejerformer, brugstyper og størrelser

er dagens tema. Du skal opleve mange eksempler på, hvorledes LEF-økonomien er indarbejdet i brugenes virke. Alle tilbyder en mangfoldighed af bæredygtige løsninger, der dækker alle LEF's aspekter inklusiv dens cirkulære økonomi. Det nås kun ved at inddrage helheder i stort som småt. "Helhed" er vores andet ledeord.

Du skal først opleve forvandlingen af Thorøholm Gods eller bare Godset. Før var det en klods om øens liv, nu omlægger vi. Godset er blevet et af øens kraftcentre. Jeg sagde "vi", fordi Thorøs jordbrugsfond takkede ja til 2 % medejerskab. Eneste binding er, at Godset har forkøbsret. Resten af Ejerskabet deles mellem Godset og en national pensionsfond.

De to andre besøg gælder det store Al-brug, du så fra Bavnehøj i går og øens største blå vandbrug i og ved Midfjorden.

Husk "helhed" i stort som i småt er dagens ledeord.

4. Godset - selveje i fællesskab

"Hjertelig velkommen," godsets unge ejer Inge Lis skænker the.

"Lad mig fortælle om starten, inden vi ser på herlighederne. Svigerfar var kørt træt, da vi overtog. Års sygdom havde tæret. Aage og jeg så Thorøholm som en del af Thorø. Store forandringer skulle til. En nordisk nethandel har sammen med en investeringsfond og Thorøs Jordbrugsfond købt sig ind i godset. Opgaven lyder enkel - levering af et bredt sortiment til direkte salg i ind- og udland. Det var starten - en stor, stor mundfuld. Vi besluttede at godset skulle levere dagligvarerne. De bortforpagtede nye mindre brug skulle stå for levering af såvel forarbejdede som uforarbejdede specialprodukter. Færdigretter blev udliciteret til MadMor i Thorøskøbing." Et lille stop. Frugtfadet bliver skubbet over til mig: "Tag nu en pære". Hun smiler og fortsætter: "Tolv nyanlagte brug ligger langs Trudløsevej, fire i skovbrynet vest for godset og to mindre blå brug andet steds på Thorø. Mejeri og osteri samt slagtning og forarbejdning af grise og kvæg står vi selv for. Efter otte år, er vi tæt på målet. Fire brug er endnu ikke inddraget. Gods og brug samarbejder, på den måde får vi en velfungerende helhed ud af det. Godset er ansvarlig for recirkuleringen. Vi aftager ubrugt organisk materiale, leverer energi fra eget bio-anlæg, sikrer i videst muligt omfang gødningsbidrag mv. Godsets avlsform er Al-brugets. Vi har 1500 ha, hvoraf nær 250 ha er bortforpagtet. 800 ha dyrkes, resten er skov, hede og strandarealer. Jeg glemte at nævne rækken af gamle husmandssteder, vi solgte fra til permalandsbyen Ingas Minde nede ved Trudløse."

Tavshed; "Hestene er sadlet, kom, der venter dig nogle interessante oplevelser".

5. Al-gården, et andelsselskab med fællesdrift og muld som speciale

”Thorøs største økologiske albrug - velkommen. Jeg og min kæreste deler bruget sammen med fire familier med børn. Formen er andelsforeningens. Vi har aftaler om fælles ansvar og arbejdsdeling. I brugets drift stiler vi mod ØkologiLØFT-certifikater på alle syv områder. Familiernes bor endnu i en lille midlertidig pavillonby med fællesfaciliteter. Bruget er selvforsynende med energi - sol og biogas, vores jordbearbejdning fører til ophobning af kulstof og vi arbejder målrettet for at lukke alle kredsløb. Her rotationsafgræsses engene, i markdriften, der er pløjefri og mulddannende, maksimerer vi udbyttet ved at anvende biodynamiske principper. Vi nyder - sammen med kvæg, grise og fjerkræ, livet. Og så frilandsgartneriet – det er Pauls og mit ansvar.” Birthe gør en pause. ”Efter fem år som havekonsulenter trængte min kæreste og jeg til duften af jord. Selvforsyning og netsalg var starten. Efter to år udvidede vi med rodfrugter og endeligt med vores nu dominerende produkt – salg af flerårige grønsagsplanter. Interessen for skovhaver, permahaver og ”egen urtehave” er eksploderet og sikrer afsætningen. I samarbejde med Organic Thorø, Højskolen og øens B&B’ere står vi endvidere for længerevarende havekursus forløb, der rummer planlægning, læring og levering samt løbende rådgivning. Konsulentrollen har vi ikke helt kunnet slippe.”

Birthe ser glad ud. Klokken afbryder, det er blevet tid til den fælles the.

6. Det blå landbrug, her kaldet vandbrug

Vi er på besøg i Midfjordens vandskab. Organisationens Blåt Hav er Thorøs vandbrugs moder.

”Vort speciale er åben aquaponi med planter og dyr i varierende vækstsystemer, og du kan tro, det er spændende. Vi fanger fisk, dyrker muslinger og skraber østers, plukker tang fra snore og dyrker strandkål,” fortæller Elena elevpraktikanten fra Torbys nærskole og min guide. ”Vores urte-, nødde- og bærhaver er fyldte både sommer og vinter. Og alt er en enhed, med vandet som omdrejningspunkt. Vi er nu snart tredive medarbejdere – udviklingshæmmede, læringspraktikanter, volontører osv. dækket af vores femårige driftsoverenskomst med kommunen. Når den udløber skal vi være en selvstående socialøkonomisk bedrift.”

Vi står ude i fjorden på en flydende ø. Flere ”øer” flyder længere inde i fjorden: ”For 12 år siden oplevede fjorden sin sidste bundvending. Tre år senere flyttede det socialøkonomiske ”Blåt Hav” med kutteren Anton fra Vibeje hertil. Samspillet mellem fjordens dyr og planter blev hovedtema. Vi rensede fjorden, fisker og høster dens planter. Den biologiske mangfoldighed styrkes.” - pause - ”Snart fisker vi frie økologiske fisk”.

Elena ser op fra papiret: ”Arbejdet på fjorden suppleres med et større aquaponisk væksthusegartneri på land, vil du se det osse?” Et nik – ”kom, så rør jeg ind.”

3. dag - fællesskaber og klynger

Samarbejdet kommer såvel først som sidst, når det gælder økologisk landbrug. Uden utallige og vidt forskellige samarbejdsformer - klynger og fællesskaber - kom vi ingen vegne. Den synergi og merværdi samarbejdet tilbyder, er helt i pagt med den LEF-økonomiske forståelse. Det styrker ikke blot landbruget, men er grundstammen i det thorøske samfund. Tredje dag er afsat til dette tema. Du skal få indblik i tre vidt forskellige sider af vore fungerende fællesskaber.

Først skal du høre om vores laugsordninger, der kun er en af mange former for borgerinddragelse. På et lille uformelt møde her i Centret skal du træffe nogle af aktivisterne. Derefter går turen op i bakkerne mod nord, her finder du en af vores stærkeste produktionsklynger. Undervejs skal du høre om driftfællesskaber, hvoraf nogle af brugene ligger på din vej. Samarbejde kræver *rettidighed*, som vi opfatter som en meget vigtig del af vores tredje ledeord "*ordentlighed*". Det vil dagen bringe mange eksempler på.

7. Kogræsserlaug og andre laugsordninger

Lene repræsenterer sammenslutningen af Thorøs kogræsserlaug. Lone, Karen og Find er aktive på andre områder, alle er vi bænket om bordet her i ØKO-Centret. Kaffen er skænket. Lone lægger ud.

"Axel har fortalt I stoppede ved en grøftekant forleden. Grøftekantslaugene passer kilometervis af den slags. Ikke lange stræk, men små podebidder vekslende ud langs vejene. Herfra breder blomsterne sig. Naturen arbejder - godt hjulpet af nærskolernes børn, der lærer og lærer fra sig. Herligt når vi sammen med dem sanker og spreder de frø, vi bruger i plejearbejdet." Lone får et smil - Karen er allerede gået i gang: "Mange af de kvæg, der afgræsser områderne, hvor naturen skal genoprettes, passes af kvæglaug. Vi er mellem otte til tolv bonære familier i et laug. Måske flere, måske færre afhængig af situationen. Pasning betyder tilsyn, vanding og foderudbringning. Vi kan også deltage i flytning af kvæg. Vi råhygger os med børn og kvæg - alle elsker det." En lille pause: "Det var vel det." - Find tager over: "Min interesse er rydning, pleje og opbygning af vand- og vådområder. Vi opbygger ny vandbiotoper, grøfter bliver til bække og vådarealer til moser eller søer. Selv om der er professionelle på maskinerne, er det en opgave for mænd og stærke kvinder, der gerne vil leve med naturen, og måske nyde fiskeriet imellem." Find smiler lunt.

"Da det første kendte kogræsserlaug helt tilbage i 1980'erne var blevet nogle år, kunne man konstatere et udstrakt fællesskab på mange andre områder end pasningen af køerne - venskaber, fællesrejser, gudmødre og fædre osv." Lene fortsætter: "Det kendetegner også vore erfaringer her på øen. Laugene - i sig selv et fællesskab - avler andre fællesskaber. I dag passer vi f.eks. også alpaka-får. Det skaber mulighed for fællesskaber knyttet til uldets forarbejdning."

Vi kører videre, på vej til Hødalgård. Her gennem Thorøs dejlige bølgende landskaber er Axels fortælling allerede på vej - den om:

8. Driftfællesskaber og et uventet opholds- og legeområde.

”Øens økologiske Algårde rummer jo alt det, et klassisk landbrug engang rummede. Men små algårde kan ikke skabe fuld indkomst til en hel familie og eng er jo agers moder, så mangler eng, mangler græs. Alternativet er samarbejde – jeg får græs og naboen får andet til gengæld. Det kalder vi et driftfællesskab.” Aksel stopper: ”Se alle de kvæg på markerne. Og gården er ikke stor, kan du se. Den er med i et fællesskab.” Vi kører videre og Aksel fortsætter: ”Fællesskaberne findes enkle eller mere sammensatte og de er udbredte.” ”Er det ikke usædvanligt, at I har så mange?” Aksel tænker sig lidt om. Udsigten over Brageløses gl. Nor er betagende: ”Ser du - øens størrelse, økologiens udbredelse og øko-centrets store arbejde med dannelse af fællesskaberne må være årsagen. Ideen til driftfællesskaber er i hvert fald en gave.” - ”Nej se! – lidt en have, lidt en plads og lidt en vej.” ”Ja - i Brageløse har vi skabt et meget vellykket samlet ”Opholds og Legeområde” efter færdselslovens § 40. Andre af øens landsbyer er fulgt trop. Det nære fællesskab har fået fælles uderum”. Aksel kører videre.

9. En gavekurv i pileflet til hele Europa

Anders og Kasper står storgrinende med en uimodståelig fletkurv foran dem. Det blev ikke besøgets sidste grin:

”Se dette er resultatet af et klyngeprodukt”. Anders har lagt for: ”Syv småbrugere, de fleste kammerater fra Sifinges Nærskole, som med vidt forskellige uddannelser kom tilbage – ren storbyflugt. Vi ville Thorø.” - ”Og nu”, Kasper bryder ind: ”ser I resultatet. Anders’ internationalt kendte Frugtbrændevine - der skam drikkes af cognacglas - nydelser af den fuldendte bouquet - forstås.” - ”Og her Kaspers mindst lige så kendte øl ude fra Hødalen. I kurven ser I varer fra i alt syv produktionsbrug,” - ”du må vide tallet 7 er helligt her på Thorø.” - ”De fem andres varer er: Thorøsk Port fra Vingården; lufttørret skinke fra den omvendte svinebaron; endvidere fermenterede grønsager; bæreddiker, chokolader samt brændte nødder som snacks fra de tre andre brug.”? ”Hele herligheden koster en formue”. Anders tager føringen, Kasper går grinende væk: ”Vi leverer selvfølgelig meget andet end gavekurve - bl.a til gourmet restauranter og specialbutikker i ind- og udland mv. Gavekurven er vores hit. Det skyldes Kasper, som sammen med en stor fransk vingrossist, har udviklet et gavekoncept direkte rettet mod centraleuropæiske direktørgange. Det borger for indtjeningen, indtil direktørers lønninger igen bliver rimelige”. Kasper kommer rullende ind med en bar. Egne øl på champagneflasker, glas og snacks – stadig bærende på sit store smil.

4. dag - De lærende netværk

Som tema er det det mest efterspurgt. Læring i åbne fællesskaber er vort mantra. Fra den danske højskole stammer Kolds og Grundtvigs ”forpligtende fællesskab”. Vi beskriver vore lærende fællesskaber som åbne, forpligtende og med muligheder for at tage fælles ansvar. Helt enkelt søges læring inddraget i de fleste udviklings- og omstillingsaktiviteter her på øen. Ingen lades uberørt. ”Åbenhed” betyder meget for os alle her på øen, i mange af de sammenhænge vi indgår i og er derfor ledeordet ved dagens besøg.

Det første er i den gamle højskole, der stammer fra 1800-tallet. Efter tyve års lukning blev skolen genåbnet i 2019. Det frivillige arbejde var drivkraften. Efter højskolen gælder det vores åbne Markskole og endelig Folkeskolens Nærskole i Sifinge.

Deres aktiviteter er i dag placeret sidst på dagen. Af den grund har du formiddagen til din rådighed. Men husk nu - dagens tema er læring, ledeordet åbenhed.

10. Folkehøjskolen – et helhedens læringscenter

Kom hertil på almindelig trædecykel efter en dejlig rundtur på skønne Thorø. Forstanderen venter foran den herskabelige hvide hovedbygning klar til samtale:

”Kom vi sætter os ind på kontoret.” Forstander Ole holder døren: ”Vi har allerede talt meget om folkehøjskolen. Folke- er vigtigt. Skolen dækker næsten alle aldre. Selvfølgelig er de unge den faste stok, men brede kursusudbud giver bredde blandt eleverne. Vi er dejligt beliggende her vest for Modelev ned mod Noret, hvor vi har indrettet os med alle tænkelige landbrugsformer, de grønne såvel som de blå. Dele af den gamle park dyrkes permakulturelt, det er blot ud af verandadøren og vi er midt i skovhaven. Vi har jord- og vandbrugslinje og en ligestillet naturkreativ linje med gode muligheder for at skabe kursusforløb efter enhvers ønske og behov.

Tag nu ”Guerillaernes” 3 måneders kursus. Opdelt i grupper, der hver har valgt et brug at samarbejde med. Kurset rummer ”praksis, teori og samfund”. Årstiden lægger rammen. Mange elever kombinerer modulerne til længere læringsforløb. Hvert kursus er en intens oplevelse.

Som jeg ser det, arbejder vi med tre omstillingsgenerationer – de unge på vej ind i livet, de midaldrende der sigter mod et skift i livet og så seniorerne der er på vej ind i en ny fase af et langt liv. Alle har brug for ny læring.

Den danske folkehøjskole er en af de helt centrale kræfter i vor landsomfattende omstilling mod bæredygtighed. Den rolle er grundlæggende for os. Det betyder, at vi har en særlig opgave i forhold til Thorø. Vi er på en måde noget i retning af øens ”åndelige” center. Det lyder nok lidt flot, men sådan er det nu en gang.”

11. Markskolen – en skole uden tag

”1770 er skelsættende. En prøvepløjning afgjorde at svingploven var hjulploven overlegen. En bonde og en hest var nok til at klare en hel gårds pløjning. Landsbyfællesskabet var brudt og gårdene blev udskiftet. Men de lærende fælles markvandring fortsatte generation efter generation. For de første økologer blev den til en egentlig skoling – en

tidlig markskole. Staldskolerne kom til. En variant - "Farmer Families Learning Groups" blev Danmarks hidtil største økologiske eksportsucces – i dag kendt over hele kloden. FFLG er nu "vendt hjem" som forbillede for en fornyet markskole. Den hjælper de nyetablerede, den står for mentorordninger; samarbejder med højskole og forskning; hjælper nærskolerne og så fremdeles." Fra pjecen "Markskolen".

Familiekurserne har fællesdag i marken. Familierne er alle for nylig flyttet til Thorø. Der lyttes. Over 40 fra børn til gamlinge. Hele familien har brug for læring: "Forsøget startede med ren sandjord". Thorøs Markskoles forstander, agronomen Aage har ordet: "Her arbejdes kun i jordens øverste 3-5 cm. Der bruges en letharve der kan tilsætte biodynamiske mikroorganismer, så komposteringen bliver langt mere effektiv med øget kulstofindhold i de øverste jordlag. Derved dyrker vi jordens mikroorganismer, så dyrker de afgrøderne. Og som I kan se, er den sandede jord på få år blevet til ren muld. Prøv at tage en håndfuld jord, den er levende næsten elastisk. Det er dyrkningsformen, der gør forskellen." – "Og ploven?" "Den er sat på Værkstedsgården."

12. Nærskolen – folkeskole med jordforbindelse

Også Sifinges midte er omdannet med opholds- og legegader. Det er her en af øens mange nærskoler holder til. Landsbyens veje er blevet en del af skolens udeareal.

"Vi ønsker børn med hovederne skruet godt på og ikke børn med hoveder fyldt med viden." Lærer Dorte deltidslærer og bonde ivrer: "De skal kunne regne og mestre sproget, have en bred basisviden og et grundsyn på dem selv, hinanden og samfundet. Men derefter handler det om at gøre dem nysgerrige, kritiske og især gode til at arbejde og skabe sammen. Ånd og hånd er her en enhed. - Lad os gå udenfor. - Du ved det er festdag. Nærskolens børn afslutter skoleårets første projekt – høstfesten. Her fejres på klassisk vis resultaterne af børnenes arbejde i og med naturen. Hele sognet er med. Børnene har sået, beskåret, plejet, plukket, samlet, rensat, presset og kogt og grillet til den store guldmedalje. Såvel den frie natur som skov- og urtehaverne har været gavmilde."

Vi er i landsbyen, midt på gaden og midt i festen. "Her er mange børn?" - "Ja" – Dorte griner; "da storkeparret vendte tilbage, steg børnetallet." Hvilke børn - Store holder små i hånden. De går, snakker og arbejder sammen. Mærkeligt, ingen skrigen, hujen og gøren opmærksom på sig selv. Jeg kigger spørgende på Dorte, der har forstået: "Nærskolen har ingen classeskel. Vi arbejder både med faste og varierende grupper på tværs af aldre. De er usædvanlig trygge sammen. Fredage og i fem projektperioder er skolen her i landsbyen. Mange kommer her næsten dagligt. Permahave og dyr skal jo passes. Natur- og fritidsskole om du vil. Joh, deres liv er ikke uden pligter, fagligt ansvar skal osse læres."

Og så festede vi.

5. dag - Det samfundsnyttige landbrug

Et landbrug skal yde meget mere end i vores barndom. Landbrugene skal ikke blot levere føden, men også i vid udstrækning være socialt aktive til gavn for fællesskabet. Vi skal præstere på alle LEF-økonomiens områder. Vi betyder mere for hinanden nu end tidligere - langt større gensidighed og forståelse. En styrke for det folkelige liv og debat, kort sagt *"samhørighed"*, som er dagens ledeord.

På din tur rundt på Thorø skal du opleve tre meget forskellige eksempler på dette. Samhørighed udtrykker, at vi hører sammen - sådan helt konkret. Som eksempler på det, skal du først besøge et socialøkonomisk kurcenter, derefter en besøgs gård hvor musikeren Busk tager sig af dig og så slutter dagen med et af vore eksempler på den blå læringsturisme. Vores tilbud til øens gæster er meget forskellige, bestemt af værterne interesser og stedernes muligheder. Brugenes hverdagsliv vil sætte forskellige præg på hvert af dine besøg.

13. "Badehotellet" – om rolig langsommelighed

Jeg står helt ude på badebroen mellem Thorøskøbing og Trudløse Strand. Derinde ligger Badehotellet – næsten svinkløvs. Jeg skal møde Nete, der har drevet hotellet i fyrré år – social arbejdsplads og kurcenter.

Går op ad trappen og direkte ind i den blå barstue. Nete, igen et flammende hår, rækker hånden frem. "Herligt - at du ville komme her. Du skal lige opleve den gule sal mod syd." - "Den er smuk og hvilken udsigt. Havet der - og her udsigten over vores dyrkede arealer. Vi har stadig turister, men hovedparten får opholdet betalt af midler fra deres pensionsopsparing - Man bor lige der, hvor alting er i vækst. Ren afstresning. På kuren er man kursist - læring om selvet. Man deltager i det daglige arbejde sammen med de lokale brugere. Alle er med i det, der foregår her – og alle finder ro derved." Nete fører mig ud i urtegården, som hun kalder den. "Her fremmer vi det bittergrønne i vores grønsager – Naturens egen medicin for livsstilssygdommene. Ja vi har osse æblehave og lige nu står vi på toften. Der er ro i de gamle navne, de er stadig duelige. Bjørn og jeg er biodynamikere. Svigerfar var antroposof. Vi arbejder her med den dybeste respekt for naturen. Naturen lærer og healer. Vi mediterer os gennem arbejdet, fornyer os, fordyber os. Her ligefrem træner vi i langsommelighed. Og alt imens heles sjælen."

Bedre ord en ro og langsommelighed findes ikke til at beskrive det, jeg nu skulle til at opleve - en forunderlig vandring i naturmedicinens fortælling - lægeplanternes flora. Nete og Bjørns speciale - biodynamisk dyrket.

14. Besøgs gård – en af mange

"Hej! er du dagens gæst? – jeg er Busk, kald mig bare det. Vi er jo bare en af øens over 50 besøgs gårde. Lad os snakke, mens vi går. - Det er konen, der er jordbruger, jeg er bare vinteransat i kommunen – vejene skal jo også passes. Så selv om vi er et lille brug, har vi råd til at forme det som et Al-brug. - Vi er nu efter 12 års anstrengelser Økolo-

giLØFT-certificerede på alle de 7 områder. Lad os gennemgå dem i den rækkefølge; vi møder dem undervejs: "Lav klimapåvirkning" vil du se, at vi når gennem markarbejdet. Ploven er droppet. Vi dyrker jordens svampe og bakterier og sammen med dem dyrker jorden planterne. Vi bare hælder kulstof i jorden. Du kan se, vi pløjer aldrig, følgefloraen holder vi i skak gennem 7 sædskifter. Det gør os robuste selv mod dårligt vejr. "Nulspild og lokale ressourcer" giver sig selv. Det nyttiggør vi her på gården. Se myretuerne – myrerne renser frugt og bær for utøj. Kom med - mange børn besøger os. Dyr overalt, lige til at røre ved. Dyrene gøder og renser jorden. Det giver "Liv på Landet" og "Sunde Dyr med et højt Livsindhold" i et hug. Børnene elsker det. Og alle vil være bønder, når de forlader os. På plejehjemmet har de højbede i urtehaven, som de ældre med min bistand har ansvar for. Og herude er der ofte ældre med, når børnene er her. Vi spiller på alle instrumenterne. Det kan man da kalde "Socialt Ansvar" og "Fællesskab".

Her sluttede vi. Undervejs talte vi meget om; myrer mod skadedyr, selvfodrende hønsegårde, nødde-savannen, naturstriber og korridorer, vandbiotoper, hegn og jorddække, alt det der skaber - med Busks ord: "den "Rige Natur - mine besøgende også kan glæde sig over."

Vi gik over i hans hyggelige værksted, her stod bassen altså kontrabassen og kaffen parat. "Du ta'r vel en dram til?"

Og snakken gik med og om bassisten Busks spil med "drengene", Ebbe, Erik og Lars, i Modelev fælleshus i aftes. Den aften havde faktisk også været lettere forrygende.

15. Holme i fiskesøen - Thorøs Hawaii

Lige før man når frem til Torby Ladeplads, står på kanten af stenalderens kystlinje en keramisk skulptur af en kæmpeørred. Her på "Lille Hawaii" holder Albert og Hanne til. Deres unikke sted har jeg, som inkarneret lystfisker, glædet mig til at opleve.

"Dræningen blev opgivet," fortæller Albert: "Marken var før en problematisk lavbundsjord. Efter afvikling af dræningen opstod en sø med masser af små holme, der danner et sindrigt kanalsystem fyldt med liv og plantelaguner. Laks i bækken og tre ørredarter i søen. Forskellige karpearter der hjælper med renligheden. Sandart, aborre, gedde og skalle. Nogle er indført af fuglene, resten har vi sat ud. Vores økonomi står på tre ben; lystfiskeri, fiskeopdræt i dammene og ikke mindst læringsturismen."

Albert trækker mig med. Vi skal ud på holmene. Stien er et "Spor i Landskabet", som sådan offentlig med mange besøgende, fortæller Albert. Broer passerer, holme som frimærker og på mange af dem en eller flere eksklusive hytter, alle med muslingtage. Åbenlyst indrettet til at håndtere, rense, ryge og grille fisk. Inviterende og eksklusivt frodigt. Man behøver ikke mange ord for at kunne indleve sig i herlighederne.

Hele familien kommer med næste gang.

6. dag - byen og landet derude

Forholdet mellem by og land udvikles stedse med mange forskelligartede initiativer: Gårdbutikker med tilknyttet håndværk og café; praktik- og læringsordninger; fælles urtehaber for nære byboere; andelsbrug med andelshaverne der indgår i dyrkningslaug; madsamlingsinitiativer knyttet til de enkelte landsbyer; oplevelsestilbud bl.a. fællesspisninger – og stadig kommer nye til. For mange bondefamilier er det en del af den nye livsstil på landet og for byboerne er det et tilbud om medansvarlighed for jorden. En medansvarlighed der ændrer såvel forbrugs- som livsformer og som giver ro og skaber nærvær. Dagens ledeord er *”langsigtethed”*.

Først skal du besøge et permakulturelt bofællesskab under opbygning. Dernæst skal du nordpå til melbonden Niels, der gennem års arbejde med såvel gamle som nye kornsor-ter har opbygget en ø-eksport af mel – verdens vel nok bedste, hvis du spørger Niels. Og endelig en blå fælleshave med seks brugere – speciel ved, at haven dyrkes aquaponisk.

16. Landsbyen Ingas Minde – rendyrket permakultur

På vejen mod Trudløse ligger Ingas Minde et tidligere husmandssted. Her har Anne og Frederik boet i mere end 40 år. Permakulturbønder fra den tid da kun de færreste kendte begrebet permakultur - nu er de levende legender. Grundlæggere af samfundet ”Ingas Minde”, der nu står foran udbygning. 11 oprindelige husmandssteder med bygninger og tilliggende jord er langtidslejet af Godset. 11 andelshavere er ved at gøre klar.

”Vi vil et samfund af frie mennesker, der har mulighed for at dyrke hver deres jord og som kan vælge det fællesskab vort lille samfund tilbyder”, fortæller Anne; ”En verden med skovhaver og lunde med frugt, bær, nødder, svampe, skovløg og flerårige grønsager lige til at gå ud at høste. En verden der brydes af lysåbne arealer. En verden hvor natur og menneske er et. Vi lever ikke fjernt fra verdenen, men midt i den. Vi er så tæt på livet, som man vel kan komme. Også vi har sorger og glæder, held og uheld. Men vi føler, vi kan være os selv bekendt. Vi er helt selvforsynende – et helt lukket system – intet affald og ingen forurening.” - Det er nok det mest frodige jeg har set på Thorø. Jeg forstår godt, at tilflyttere fra de store byer kommer direkte her. Som om Anne forstod mine tanker: ”Vi har gæster hele året. De kommer fra hele verdenen, bliver her kort eller lang tid. De er med til at skabe en usædvanlig rig tilværelse for os alle.”

Cyklen venter. Næste besøg er helt oppe på nordsiden af Midfjorden. Mad og drikke er i tasken.

17. Melmøllen – ikke melmøllet

Så smukt her på nordsiden af Midfjorden. En byge trækker ind over Thorøskøbing – smuk regn på afstand. Bonden Niels tager imod:

”For femten år siden begyndte vi at sælge eget øko-mel. Nu er her gårdbutik, webshop og direkte levering til både øens og fastlandets supermarkeder. Efterhånden må andre levere størstedelen af brødkornene, mens jeg selv eksperimenterer med de nye sorter. Sammen dannede vi en andelsvirksomhed, hvor også kunderne kunne få andele. Og kunderne er nu private, butikker, restauranter mv. Her satses på mangfoldighed, og i dag har vi over 75 sorter i produktion, hvoraf 7 er under opdyrkning. Finansiering var i starten et problem, men da succes’en kom for en halvsnes år siden, supplerede vi med crowd-funding. I dag er hovedparten af vore investorer dog stadig Thorøboere. Den årlige generalforsamling i andelsforeningen sidste fredag i april fylder skolens festsal. Andelshavere kommer fra fastlandet, B&B’erne gøres sommerklar og så festes der.

Lidt mærkeligt igen at cykle, når jeg plejer at bruge tiden til at indtale noter i min lukkede selvstyrende ellert, tilbage i København.

18. Den aquaponiske fælleshave

”Hvorfor Sydpolen?” ”Det er damernes verdensdel. Alt her på Thorø skulle jo gerne være syv, af en eller anden grund, vi har seks flydende øer i ring opkaldt efter de seks kontinenter. Den syvende i midten, der er en rigtig ø, hedder så Sydpolen. ”Vi er seks store drenge, der er helt væk i aquaponiens verden. Aquaponi er koblingen af aquakultur og hydroponi. I vores verden er dyrkningsmediet varierende organisk materiale herunder jord naturligtvis. Vi etablerede de seks flydende øer på seks år. Stor hjælp fra Værkstedsgården. Nu gælder det om at komme videre. Som du kan se, afprøver vi mange forskellige typer beplantning. Over jord og under jord, inde - men mest ude i den friske luft. Nogle vil kalde det eksperimenter, vi kalder det leg. Vi er ikke særlige gode til at dokumentere og forskning er det ikke – men herligt er det.

Broerne gynger og øerne duver. Jeg optager en video, han skal lige genfortælle, hvad aquaponi går ud på. Jeg kendte det godt som begreb, men virkeligheden er godt nok kommet bag på mig.

7. Dag – hvor kredsløbene rundes

Det er så din sidste dag. Den bliver lidt speciel, idet alt skal foregå i Thorøskøbing. Du skal besøge tre knudepunkter i den cirkulære økonomi. På en måde kan man sige, at her udstilles vores *”troværdighed”*, dagens ledeord. Madmarkedet er centralt, når det vedrører køb og salg af mange af Thorøs produkter. Markedet arbejder, som næsten alle Thorøs virksomheder efter det *”nationale codex for fri, fair og bæredygtig handel.”* Dernæst Værkstedsgården, knudepunktet for al ikke brugbart eller nedslidt materiel. Den har en lang historie bag sig. Og endelig Havnecafeen, hvor vi skal få en afsluttende indsigt i vand- og jordbrugenes virke; kort og godt - bryde kostcirklen, sætte os ved bordet og spise en frokost sammen. Mine kolleger vil deltage.

Et hyggeligt madmarked – en dynamisk erhvervsorganisation

Torvet tidlig lørdag morgen. Endnu halvtomt, men der er travlhed, det åbne sommermarked er ved at blive sat op. Her kommer alt, hvad øen har at byde på og det er ikke lidt. Jeg skal være der kl. 8.

”Det gamle rådhus, bindingsværk fra 1700-tallet blev restaureret og er hjemsted for Thorø.dk. Fra mit vindue på 1.ste ser vi markedet, der nu er ved at folde sig ud. På Rådhuset planlægges Thorøs markedsindsats – vi er koblingen mellem jordbruger, producenter, turisme og forbrugere. Den indsats er mangesidig: det direkte markedssalg; ø-eksporten, der såmænd spænder kloden rundt; tilbuddene til turister og samarbejdet mellem producenter. Det hele er samlet i paraplyorganisationen ”ORGANIC THORØ. DK”. Den er den, jeg leder,” siger Kamma med et tilfreds smil: ”De ydelser vi eksporterer, opfatter vi og udformer som en invitation til at komme og besøge os. Den invitation er der rigtig mange, der tager pænt imod. Filosofien er, at troværdige fortællinger om vore produkter er vor bedste reklame. Troværdighed er guld og vort bedste kort på hånden i forhold til de store konkurrenter udenøs. Vi hverken kan eller vil konkurrere på prisen. Forbrugerne må lære at betale det, der er en fair pris og en del af varens værdi er netop fortællingen om, at det ”gode liv” er man fælles om.”

Vi er på vej ned mod Agoraen. ”Synergi forudsætter samvær. Det er den dybere mening med at omdanne den gamle markedshal til en art græsk Agora - et helårs Al-center, hvor alt kan foregå. Der er ingen af de mennesker, du har mødt, som ikke jævnligt kommer her forbi. Her mødes man, her gror ideerne frem, her tages beslutninger og her drikkes lidkøb”.

Jeg sætter mig på markedspladsen med en slappeøl. Her er som på markedet i Castelo de Viana – hvor vi nyder det frodige liv, kun god muld og dygtige hænder i fællesskab kan få frem.

20. Værkstedsgården – det skabende Værested.

Indgangen er gennem et væksthus – ren aquaponi. Netes mand Bjørn fra Badehotellet tager smilende imod:

”Nååh! det er dig der kommer,” en kort pause og et stort smil: ”så lad mig hellere først fortælle lidt om Værkstedsgården, så kigger vi på det bagefter.” Vi sætter os: ”Engang et skibsværft. Bådelaugene tog over. Istandsættelse af egne både blev begyndelsen. Et tiår senere restaurerede vi øens gamle og udrangerede joller. Med dem som model skabte vi Smykkejollen. Joh skam - det kalder vi den – Thorøs vartegn. Reparationer og istandsættelse kom til. Først alle køretøjerne, senere bondens værktøj: plove, tromler og harver mv. Hvad der før var ét værksted, blev med tiden til fem. Træ, Smedje, Mekanik, Aqua-kultur og nu sidst Tekstilværkstedet. Der kommer flere damer nu, det er så hyggeligt. For godt ti år siden blev vi så genbrugs- og designcenter. Tyngden er nu på lette jordbrugs-redskaber. Vores nye hit er opdatering og gendesign af brugt tøj med islet af øens egne tekstiler. Vi arbejder gerne på tværs af værkstederne. Værkstedslaugene vælger ny leder hvert år. Jeg leder snedkeriet i år. Vi mærker osse den ny tids komme. Værkstedsgården har i mange år varetaget vedligeholdelse af dele-fællesskabernes materiel. Nu gælder ansvaret yderligere opdatering af den ny tids varige goder, hvor vedligehold og gendesign er indbygget. Den kontrakt vi har med producenterne, finansierer nu en stor del af værkstedet. Kom”. Et nik og vi rejser os.

21. Thorø på en tallerken

Kokken Rasmus kommer ind – holder en stor tallerken frem foran sig:

”Lad mig sådan frit efter gamle formand Køller præsentere jeres måltid: ”Her på tallerkenen er scenen sat, ikke kun for vores gode liv, men også for kampen for klodens trivsel. Tallerkenen er omdrejningspunkt både for ensomhed og det modsatte – fællesskab og glæde””. Rasmus fortsatte: ”I får syv anretninger til afrunding af din Thorø-fortælling. Først;

- klipfiskekroetter med karse i peberrodscreme. Hertil ”Fisk og Skaldyrssnaps” som en hilsen fra Høddalen, dernæst;

- blæretang fra ”Blåt Hav” med avokado, dækket af hjulkronens blomster; så

- fra ”Lille Hawaii” kanaler koldrøget bækørred med asparges, rygeostcreme og dryp af pærecidereddike. Dertil en;

- unghane fra Ingas Minde som salat med forårsløg, rød peber, blomkål og sennep vinaigrette, dernæst;

- tørret skinke fra ”den omvendte svinebaron” med frittet tang og æblekompot, så;

- Crepes Suzette med blåskimmelost fra Godset og drys af hyben og havtorn fra Midfjordstangen og endelig den syvende anretning;

- medaljer med rabarbercreme hertil et glas VINGIN, vi selv står for.

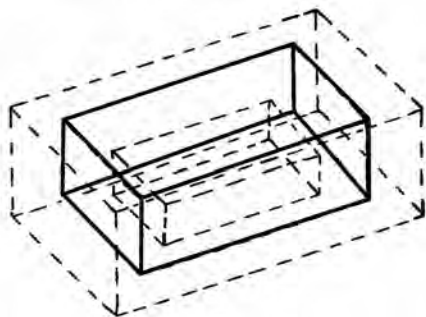
Bagværket er med korn fra Melmøllen, vi forarbejder selv.

Velbekomme”.

Der blev smagt, der blev nydt og der lød mange ”kloge ord og Thorø vitser”. Og megen latter fulgte godbidderne på vej. Så rejste Kåthe sig, der blev stille: ”Lad mig slutte med at sige et par ord om noget af det, du ikke oplevede på Thorø”. Et papir bliver taget frem.

Thorø – tak for det du lærte os

Farvel Thorø

Thorø glider bort og færgen efterlader et spor af skumsprøjt på havet. Syv usædvanlige og i den grad indtryksgørende dage blev det til. De dage går ikke i glemmebogen.

Käthe havde meget at sige til afskedsfrokosten, især om alt det mit program ikke primært sigtede mod.

Klima- og energitemaet uddybede hun: "I slutningen af 10.erne diskuterede man land-

brug kontra klima. Det klassiske danske økologiske jordbrug var bestemt ikke topscorer på det felt. Mange mente, at økologerne kom til kort i forhold til det konventionelle landbrugs muligheder. Det blev ikke sandheden. Allerede dengang lagde Ø&L grunden til, at det økologiske jordbrug er blevet topscorer. Også her har Thorø været frontløber. Som nævnt tidligere er vi både energieksporterende og CO₂-optagende. Det skyldes klimaintegrerede dyrkningsmetoder af stor kompleksitet og mobile og faste bioforarbejdningscentre. "Mark- og Staldskolen" du besøgte, er central i den vedvarende læring på dette vigtige område. På femten år er vi klimabærende for – måske flere end én Thorø. De år har lært os, at det er dyrkningsformens langtidspotentiale, der er helt afgørende for dens klimavenlighed. At diskutere klima og landbrug som man gjorde i slut 10.erne på basis af den daværende kunnen var vildt tåbeligt, det må vi erkende i dag."

Käthe sluttede med: "Jeg fortalte dig, da du kom, at kun "når bæredygtighed og mangfoldighed går hånd i hånd", når vi frem til en bæredygtig verden. Hvis du endnu ikke helt har fattet det, så gør som vi. Du skal blot sammenligne de marker, du så ud over fra Bavnehøj, da du var her for femten år siden, med de marker du oplevede, da du genbesøgte Bavnehøj. Hvilken frihed, hvilken lighed og hvilket broderskab tilbød svinebaronen af sine marker dengang? Og hvor meget mere vil de samme marker nu og især i fremtiden tilbyde til sammenligning? Svinebaronen lærte at forstå det. Jeg tror på, at også du har forstået det. Din opgave er såre enkel: bring budskabet videre. Tak fordi du kom. Jeg ser frem til at læse dine artikler. Dog! Du spurgte på et tidspunkt vedr. vores madspild. Jeg fik aldrig svaret. Vi kender ikke til madspild her på Thorø. Kom igen en anden gang og få den fortælling fortalt. - På gensyn på egne og Thorøs vegne." Så fik jeg endnu et kram i tilgift. Käthe gav meget og var en unik oplevelse.

Dejligt med en sidste Thorø øl på færgen. Skærmen åbnes. Min Logbogs væsentligste indtryk er ridset op. Det er gjort for mig. Man nøjes med at indtale og ud kommer det sammenskrevne, der trækker essensen af det indtalte op. For det meste ok, men også lidt sjovt af og til. Og med en smule redigering bliver de til stikord og idéer til de artik-

ler, jeg nu er på vej hjem for at færdiggøre. Der bliver noget at arbejde med. Sammen-
dragene er mange, men de væsentligste giver et udmærket indtryk af, hvor dybt omstil-
lingen af landbruget påvirker den verden, det er en del af. Derfor er de taget med, som
et slutbillede på den fremtid, der venter os, hvis vi virkelig vil den.

Logbogsnoter: Økologien et mageløst omstillingsværktøj – THORØ som frontløber:

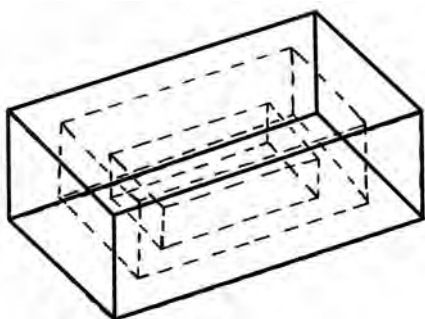
- biodiversiteten der nu er ved at folde sig helt ud, med en imponerende reduktion i antallet af truede arter inden for såvel flora som fauna;
- genskabelsen af mantraet ”den levende og frugtbare jord”;
- dyrkningsformer og kvægopdræt, hvor naturen er vor læremester;
- holistisk afgræsning som en del af holistisk jordbrug også kaldet ”intensiv rotations-afgræsning” har mange fordele, hvis det gennemføres veltilrettelagt, bl.a. kan også kvægbrug blive en deløsning på CO2 problemet og ikke en af skurkene;
- Kvægreduktion, kostomlægning, sundhed og trivsel. Børnene som læremestre;
- Pløjningen, det hidtidige grundlag for alt jordbrug, vil blive en saga blot. Naturen pløjer ikke. Al jordbearbejdning ødelægger jordens biologiske balance og er grundlæggende unødvendig. De ’ulækre orme og jordens elendige kryb’ vil sammen med muldens svampeverden gøre arbejdet for os - kvit og frit, når vi engang lærer at ’fodre svampene’;
- om grise, høns og ænder, bier, myrer og mange andre kryb, der lever deres naturlige liv, samtidig med at de knokler for os alle;
- de spiselige haver, anlæg og skove, der fungerer som miniparker i landskabet;
- usædvanlige måder at løse opgaver på (teknologiske fornyelser), f.eks. plantning af skov mv. med sigte på det fremtidige miljøvenlige staldbyggeri - alt fra ris over kæppe til stammer er anvendelige;
- de blå landbrug - vandbrugene er på vej frem. Fascinerende i deres overraskende mangfoldighed;
- husk nu at få noget med om videreforarbejdningen af landbrugets mangeartede og nye sjældne produkter, herunder fremstilling af fibre ved grøn bioraffinering og den deraf afledede hjemmeproduktion;
- Thorøs jordbrugsfond, der står på tre ben: aktier, andele og samarbejde med en dansk pensionsfond og som har udviklet en vifte af forskellige former for brugsaftaler af jord og ejendom;
- de fællesskabsstøttende landbrug, der optræder i en mangfoldighed af eksempler, rigtig godt gået;
- andelstankens renæssance, der egentlig nemt forklares ved, at andelstanken er unik ved at være baseret på alle tre LEF-økonomier;
- at inkludere de unge, men også andre grupper, for at være medskabende i den nye virkelighed, der er under fremmarch - aktivistisk medvirken og alternative læringssystemer indgår;
- forholdet mellem by og land og den demokratiske og folkelige kulturs vækst, herunder naturens inddragelse på utallige måder;
- Det økologiske landbrug som ny basis for et levende folkeligt demokrati;

- Den årlige Agenda 21 rapport skrives med et afsnit for hver af LEF-Økonomiens otte kapitaler
- Thorø som et eksperimentarium/laboratorium og frontløber for økologiudviklingen i resten af samfundet.

Joh – på Thorø kom man vidt omkring i økologiens verden. Et væld af små fortællinger i den store fortælling - spændende og løfterige. På sin vis vil bevægelsen kunne skabe et helt nyt og dynamisk samfund med dybe rødder i en sund og nærende genskabt dansk muldjord – *fra jordbund til samfund*.

Og så er storkene endeligt vendt hjem fra udflugten til de spanske lossepladser. Hej da – vi er næsten i havn.

Og hvad var så læren af den konkrete utopi?

Gennem de seneste års massive markedsfremmende information om økologi kunne man få det indtryk, at økologi alene handlede om et jordbrug uden kunstgødning, giftfrit og tilsat dyrevelfærd. Det var også kernen i de flestes økologiforståelse for blot nogle få år siden. Men den konkrete utopis mange eksempler viser, at det økologiske landbrug er langt mere end det. Økologi er det, vi dyrker

og måden vi dyrker på. Det er de nye muligheder for forarbejdning og markedsføring. Dertil kommer fællesskaberne der giver energien til økologiens løft. Endelig er hensynet til jord og natur og ikke mindst et væsentligt bidrag til at imødegå klimaforandringerne. Men langt det vigtigste er den sociale kraft og energi et fremtidigt økologisk landbrug kan tilbyde samfundet som helhed. Den konklusion skal vi trække op i det følgende.

”Det er min drøm at se det danske landskab og landbrug genrejst som borgerne spisekammer. Og det er min drøm, at vandet igen kan levere den enorme frodighed af havmad, som er dets potentiale. Det er en mulighed der kræver, at vi tænker os grundigt om. Og vandet er en af koderne. Alt det vand, der forlader byer og marker, skal være rent. Helt rent. Selv den mindste giftrest eller kemikalieforurening forstyrrer naturens balancer eller frugtbarhed. Vores kredsløb skal være reguleret, så det bidrager til naturens husholdning.” Per Kølster/Ø&E 579

Den konkrete utopi – kan den det vi forventer?

Den konkrete utopi skal som en del af LEF-økonomiens sprog udvikles til et af omstillingens grundlæggende redskaber. Den skal på alle niveauer og områder kunne give en hel befolkning en fælles indsigt i, hvor omstillingen er på vej hen. Den skal ikke blot sætte rammen om samfundets store beslutninger, men også være inspiration for individer og fællesskaber i deres handlinger og livsvalg. Den skal sikre samtalen på tværs af alle samfundets skel og medvirke til at jævne dem. Den konkrete utopi bestod af ”21 billeder”. I andre sammenhænge kunne lige så godt have været valgt en billedbog, en illustreret fortælling, video eller måske en udstilling. Thorøs socialøkologiske center havde mange besøgstemaer. Flere af dem var indledt som en konkret utopi.

Derudover var Thorø et særligt eksempel. Den konkrete utopi skal selvfølgelig tilpasses den sammenhæng omstillingen foregår i. Men for dem alle gælder det, at de skal være troværdige og retvisende, som en del af den store fælles fortælling der er under udvikling.

De syv udfordringer

hvordan spejlede de omstillingens samfundsmæssige virkninger.

Lad *Naturen og Klimaet* komme først. Vi ved, at det økologiske landbrugs indsats hidtil ikke har været prangende på dette område. Men de seneste år er sket et bevidsthedsmæssigt kvantespring blandt økologerne. I praksis betyder det, at flere og flere entusiastiske økologiske jordbrugere kaster sig over de utallige udfordringer, der er forbundet med at have et positivt fortegn på natur- og klimaområdet. Den konkrete utopi bygger derfor på realiteter. Øget forskning, nært samarbejde og løbende afprøvning er vejen frem for det naturvenlige - og klimarobuste landbrug. Vi skal i den sammenhæng ikke glemme, at også mange konventionelle landbrug langt hen ad vejen vil følge økologerne på dette område.

Ser vi dernæst på de tre udfordringer *Sammenhængskraften, Fællesskabet og Demokratiet*, ved vi, at de diskuteres og opleves som selvstændige problemstillinger. Det er de selvfølgelig til en vis grad. Men den konkrete utopi viser mange eksempler på åbne, lærende og samarbejdende fællesskaber. Det er disse fællesskaber, der skal medvirke til at genskabe samfundets sammenhængskraft og som skal føde samfundets demokratiske institutioner med fornyet energi.

Produktionslandskabet er den store vinder. Thorøs ”omvendte” svinebaron rådede over knap 500 ha. Arealet var omlagt til et albrug med fem andelshavere, tolv produktionsbrug, fyrrer selvforsyningsbrug, bofællesskab og flere fælleshaver. Det var blevet synligt for enhver, at en ”ørken” var transformeret til en ”oase”. På Thorø var der adskillige af den slags eksempler.

Endelig viser den konkrete utopi at forandringens vinde også var nået *Udkanten* - her med Thorøskøbing og landsbyerne som eksempler. Vi må forstå det således, at såfremt landbruget omstilles, vil omstillingen også trække byerne med i den rigtige retning.

LEF-økonomien

Käthe fortalte om hæftet ”LEF-økonomiens praksis og sprog” – en praktisk guide for fællesskaberne, som konkretiserer brugen af LEF-økonomiens sprog. Brugen af den har sikret, at LEF-økonomien er blevet et stærk redskab i omstillingen og den følgende kapitaldannelse. Her er nogle væsentlige eksempler.

Først Lighedsøkonomien. Den konkrete utopi illustrerer, hvorledes det økologiske landbrug vil komme til at genåbne for en mere lige adgang til jord. Den ret har landbrugets udvikling over et halvt århundrede med stigende hast elimineret. Retten til at dyrke jord ses måske ikke som det store problem i dagens Danmark. Men den lige adgang til dyrkningen af jord og den ”madsuverænitet” der er knyttet her til, vil i årtierne fremover kunne udvikle sig til et af de betydeligste fundament, vi har til rådighed til at bygge vort samfund på.

Men retten til jord kan dog ikke stå alene. Viden og erfaring med dyrkning af jord er nødvendig for at kunne benytte sig af denne ret. Derfor peger den konkrete utopi på en lige adgang for alle til at indgå i lærende fællesskaber. Disse læringsmuligheder vil komme til at optræde i mange former, faktisk inden for alle tre økonomier - med læringsfællesskabet som det centrale.

Også frihedsøkonomien får fornyede vilkår. Lighedsøkonomiens given ret til jord bliver i den konkrete utopi nøglen til mangfoldighed, der fremover vil give frihedsøkonomien nyt indhold. Det vil over tid medvirke til, at det nuværende landbrug bryder delvist sammen. Og hver gang et mammutbrug lægges om, får frihedsøkonomien nye muligheder. Som et enkelt eksempel vil den lokale økonomi og vekselvirkningen mellem by og land kunne blive en bæredygtig realitet. Markedet vil blive revitaliseret - dynamisk og frit. Monopolisering erstattes af åbenhed og fair konkurrence.

Broderskabsøkonomien har ligeledes fine betingelser at udfolde sig på. Den lige ret til jord er igen grundlaget. Uden denne ret ville broderskabsøkonomien få trange vilkår at virke under. En velfungerende broderskabsøkonomi styrker hele samfundshusholdningen. Det ses af de mange eksempler på dannende og lærende fællesskaber og resultaterne af deres virke – en opbygning af såvel materiel som immateriel kapital der virkelig batter.

Sammenhængende ser vi, at en stadig bedre balance og samspil mellem de tre LEF-økonomier er en væsentlig forudsætning for en vellykket omstilling af dansk landbrug og skabelse af et mangfoldigt og der med bæredygtigt samfund.

Bæredygtighed og mangfoldighed

”Det er min hovedkonklusion efter femten år med omstilling og udvikling af landbruget på Thorø, at man ikke når bæredygtighed, hvis det er et isoleret mål. Et samfund kan godt udvikles mangfoldigt uden at blive bæredygtigt, men det kan aldrig udvikles bæredygtigt uden samtidig at blive udviklet mangfoldigt. Kun ”Når bæredygtighed og

mangfoldighed går hånd i hånd”, vil vi nå frem til en bæredygtig verden.”

Käthes konklusion var klar. Käthes konklusion er også skriftets. Det skal vi afslutningsvis knytte nogle bemærkninger til.

Mogens Lykketoft er citeret for, at ”alle FN’s verdensmål er lige vigtige, men det hæster mest med at gøre noget ved klimaet”. Det er svært at være uenig. Men opprioriterede vi nu i vores case klimaet, hvad så med helheden? Det højindustrielle landbrug, der vil blive resultatet, kan ikke under nogen omstændigheder bidrage til skriftets 7 udfordringer. Det svarer til Thorøs omvendte svinebaron, heller ikke hans jord tilbød noget til fællesskabet. Den fremgangsmåde er derfor ikke anvendelig, slet ikke når det drejer sig om landbruget. Løsningen af landbrugets klimaproblemer må ikke løbe fra resten af omstillingen. Af ”de tre klimasynder” bolig, bil og bonde, vil man gøre klogt i at haste med de to første, men landbruget har brug for tid – hastværk her uden forsigtighed er direkte uansvarligt makværk. Landbruget skal naturligvis løbende inddrages i klimaindsatsen og har et kæmpe potentiale. Men langtidsinvesteringer især i store brug må ikke komme i vejen for den gradvise omstilling af hele landbruget. Mangfoldighed tager lang tid, rigtig lang tid at opbygge. Og uden mangfoldighed får vi, som Käthe mere end antyder, svært ved at inddrage de andre udfordringer i omstillingen. Det understreger, hvorfor mangfoldighed er en del af den samlede forståelse af bæredygtighed og hvorfor bæredygtighed og mangfoldighed skal gå hånd i hånd.

En afsluttende bemærkning

Landbruget kan og skal præstere sin del af en omstilling mod mangfoldighed. Men den fulde mangfoldighed forudsætter at verdenen omkring landbruget også yder deres væsentlig bidrag. Landbruget er ingen ø, landbruget er økonomisk landfast med resten af samfundet, og i det kan omstillinger, der følger andre retninger end landbruget, få alvorlige følger for samfundet som helhed. Det gælder også internt i landbruget, en ensidig energi- og klimaomstilling af det konventionelle og industrielle landbrug er således et godt eksempel.

Vi får brug for parallelle omstillinger, hvis landbrugets omstilling skal bringes i hus med succes – deraf kommer næste afsnits titel ”Parallel Omstilling”.

4

Parallelle omstillinger om at gøre sig klar til at trække på samme hammel

"Partnerskaber kan være mange og både handle om den folkelige økologiske verden og om de interesseorganisationer og det erhvervsliv, der ser sig selv som markante aktører for en ny grøn verden. Der ligger mange relevante samarbejdsmuligheder og venter på vores fælles kreativitet."
Per Kølster/Ø&E617

Introduktion

Vi har lært, at det økologiske landbrug, som det nu spirer frem, kan blive en gave til det danske samfund. Det kan noget ingen anden økonomisk sektor kan. Det kan udvikles overalt i landdistrikterne og det besidder en mangfoldig og alsidig økonomi, der kan skabe værdier bredt i ud i samfundet. Derfor evner det økologiske jordbrug, udover at være økonomisk base for "egne" erhverv i dets værdikæde, at samvirke og skabe synergi med mange andre erhverv og offentlige sektorer og dermed styrke og blive styrket af disse.

Skal landbruget samvirke og skabe synergi med andre, bliver det afgørende, at disse vil kunne omstille deres virke i den konkrete utopis retning. Redskabet vil vi af gode grunde kalde "Parallel Omstilling". Udstrakt fremme af parallelitet vil også sikre, at dette skrifts syv udfordringer bliver en saga blot.

Den vestlige verden har gennem de sidste 50 år, ja for den sags skyld 100 år, været tvunget til at følge den retning teknologi, produktion og det økonomiske system anviste. Det kaldte vi udviklingen. Den var lineær som tænkningen bag. At ændre den vil derfor være en usædvanlig nyskabelse. Og ser vi på den skitserede omstilling af landbruget, må alle vel være enig i, at den nye retning ikke har meget med kursen i det gamle landbrug at gøre. Derfor er parallel omstilling ikke blot noget vi skal, men noget vi skal lære at kunne gøre sammen.

"Hverken fugl eller fisk" betyder uden værdi – uanvendelig, dvs. noget vi ikke skal tage ved lære af. Men både fugle og fisk kan noget, vi i høj grad kan tage ved lære af, måske efterligne. Hvem har ikke beundret fugle i deres træk eller fisk i deres stime, når de pludselig i et splitsekund skiftede retning – alle på en gang. Det er parallel omstilling. Af fugle og fisk må vi i overført betydning afkode værdien af at handle synkront, for hvad ville ske, hvis de ikke kunne udføre den manøvre i fælleskab. Skal vi følge retningen mod mangfoldighed og bæredygtighed, må det ske i fællesskab, ene når ingen frem. Lad os som fuglene og fiskene holde fælles retning og samtidighed – eller udøve "samtidig omhu", som nogle måske vil foretrække at kalde det.

For at parallelitet kan nås skal samarbejdspartnere have et fælles livssyn som grundlag, deres udfoldelse skal kunne decentraliseres - være lokalt og de skal kunne bidrage til, at mangfoldighed og bæredygtighed vil komme til at gå hånd i hånd, når omstillingen gennem de næste årtier er lykkedes.

Alt dette kan samles i spørgsmålet:

Hvordan sikrer vi, at alle parter kan bidrage til spillet om det gode liv på den nære lokale scene, hvor aktørerne er mennesker og fællesskaber og hvor "det gode livs spil" ikke har statister ej heller tilskuere, men hvor alle får mulighed for at medvirke som aktører.

De følgende siders eksempler vil give nogle positive svar.

Om det cirkulære Natursyn

Den gamle høvding sagde: ”Vi ser naturens ressourcer som vore slægtninge – slægtninge passer på hinanden.” I dette simple udsagn ligger kimen til det fælles natursyn, vor jord har til gode.

Dog er den voksende forståelse af naturen, som det økologiske landbrug repræsenterer, på vej til at finde fodfæste andre steder i samfundet. Måske er vi så småt ved at lære, at naturen er vor slægtning.

Men der er langt igen. I den dominerende urbane livsform, der leves både i by og på land, fylder høvdingens udsagn ikke stort. Forbrug og reklamer ligefrem skævvrider vores viden om naturen og kun grænseoverskridende vildsvin, ulve eller mårhunde kan få os op af stolene – om overhovedet. Og når Vejret varsler uvejr, løfter vi brynene og glæder os over at kunne sidde lunt foran skærmen – og glemt er naturen der langt borte.

At omstille det samlede landbrug til økologi, så længe størstedelen af befolkningen er naturlige gyldige, er ingen nem opgave - måske umulig. Et fælles inkluderende natursyn, der kunne bygge på slægtningemetaphoren, med viden og engagement som en naturlig konsekvens, er en absolut forudsætning. Det er her, den gamle høvdings vise ord har sin plads. For er vi ikke alle dybest set slægtninge? Hvem stammer ikke fra jorden, lyset og vandet?

Vi skal lære, at naturen tilbyder os meget af det, vi har brug for, og at det er vores ansvar som modydelse at give naturen det tilbage, den har brug for. Slægtningemetaphoren illustrerer på den måde et alment tilgængeligt cirkulært natursyn, vi alle må kende, anerkende og leve i overensstemmelse med. Når arkæologien overlever som fag, skyldes det dets enestående evne til at transformere gold jord, trøsket træ og tilhuggede stene til spændende fortællinger, der griber alle. Når arkæologen kan, bør vi, med det cirkulære syn på den levende natur, kunne lære at gøre det samme. Mindst lige så spændende og mangfoldige fortællinger om et aktivt samspil med naturen ligger derude og venter på at blive skabt, oplevet og fortalt. Her handler det ikke så meget om langvarige organisationelle ændringer, men om at handle over en bred front - især den lokale.

Partnerne, der på den korte sigt har det store ansvar, er friluftlivets og naturens mange foreninger: traverne og løberne, fiskerne og jægerne, naturfrederne og fuglenes værnere, jordens dyrkere, kvægenes passere og frøenes samlere samt de forelskede, de søgende og de afstressende. Naturen kalder på os alle og mange har hørt råbet. Nu handler det så bare om, at den inviterende fortælling, de allerede er i færd med at forme, vil blive fortalt, hørt og forstået.

Alle bærer på fortællinger, ikke som arkæologernes der er skabt ud fra døde ting; men fortællinger om alt det levende, der gøder indbildningskraft og føder drømme, der vokser til livsmål i symbiose med naturen. Det er disse fortællinger, der vil binde os sammen, give os inspiration til at genfinde jorden og skabe kraft og energi til at være partnere i udviklingen af et mangfoldigt og bæredygtigt landbrug.

Lad det ske, så vil omstillingen komme til at hvile på et alment kendt og efterlevet natursyn – den gamle høvdings.

Om sundhed og trivsel og det nære samfund

Skellet mellem indlæggelse på og udskrivning fra hospitaler har gennem årene bevæget sig fra lange til korte eller ambulante indlæggelser. Årsagerne er velkendte – teknologisk udvikling, behandlings teknisk fremgang, besparelser og i nogen grad rimelighed. Som et resultat lever stadig flere patienter et tilpasset, ja nærmest normalt liv før og efter indlæggelse. Mange er fortsat under behandling, overvågning og kontrol. De tilknyttede teknologier udvikles hastigt mod perfektionering inden for telemedicin, velfærdsteknologi og den allestedsnærværende pervasive datamatik.

På længere sigt vil sundhedssektorens opdeling i to verdener blive klarere. Menneskesynet inden for disse bliver vidt forskellige. I hospitalernes verden vil mennesket blive set som en art maskine bragt ind til særlige grundige eftersyn og reparationer. I verden uden for – det nære og sunde livs verden – ses mennesket som en del af helheden og vil blive behandlet derefter. I denne nære verden kan kommunens tilbud fremover øges til fremme af befolkningens sundhed og trivsel, bl.a: støtte i hjemmet; læring om det gode liv samt alle former for forebyggelse og genoptræning. Hertil vil blive knyttet lokalsamfundets mange fritids-, kulturelle og sociale tilbud; tilbud som også de hjemmeboende patienter kan tage del i. Det stiller særlige krav til organiseringen af den samlede herunder den forebyggende sundhedsindsats. Den skal ses i sammenhæng og være udbudt så nær hjemmet som praktisk muligt. Dertil kommer, at ingen bør være i tvivl om, at grænserne mellem de syge ikke indlagte og de raske skal udviskes mest muligt i det sunde livs verden. Alle har vi ret til sundhed og trivsel. Og når kravene melder sig, vil der i det nære liv blive plads til at helbrede langsomt og til at lindre og trøste – en del af vor forståelse af broderskabsøkonomien. Lindring og trøst vil fremtidens hospitaler derimod ikke være specialister i.

I den forebyggende indsats vil kommunerne få den helt centrale rolle. Det økologiske landbrug vil stå klar som aktiv aktør i sundheds- og trivselspolitikken med en række tilbud. En omfattende kost reform er så småt undervejs og til den vil økologerne byde ind. Hertil kommer tilbud om genoptræning og genvinding af arbejdsevne. Tilbuddene vil blive alsidige i nærvær med jorden, planter og dyrene – kort og godt i nærvær med livet på landet. Således:

- socialøkologiske arbejdspladser til servicering af kommunale institutioner;
- aflastningsgårde for pressede familier og til rekreative ophold;
- ”diæt og sund kost” kurser med ”jord til bord” grundlag og ”hands on” oplevelser;
- ”adoption” aftaler med børne- og ungdomsinstitutioner, skoler og plejehjem;
- dagophold og besøgsbrug med udviklings og rekreative perspektiver;
- meditativ afstresning i tæt kontakt med natur og afstressede bønder.

Men bønderne får travlt, sundhedsreformen er på vej.

Sundhedssektoren og landbruget kan blive de ideelle partnere, men kun i det omfang hjem og nærsamfund inddrages i sundhedsarbejdet.

Om en samarbejdende Folkeskole

Folkeskolen er en oplagt omstillingspartner. Den er lokal og den omhandler mennesker. Den tager del i børns dannelse og som partner skal den yderligere kunne medvirke til at danne samfund. Men hvad vil den kunne byde ind med?

Folkeskolens formålparagraf rummer rigtig mange plusord: *samarbejde med forældre; kundskaber og færdigheder; samsspil med naturen; alsidig udvikling; rammer for oplevelse, fordybelse og virkelyst; erkendelse, fantasi og selvtillid; stillingstagen og handlen; deltagelse og medansvar; rettigheder og pligter i vort frie og folkestyrede land; præget af skolens åndsfrihed samt ligeværd og demokrati*. Det lyder virkelig flot. En sådan formålparagraf kan få en til at tro, at folkeskolen er velegnet til at indgå i lokalt samarbejde. Men en årtiers lang politisk debat; lærernes overgang til faste arbejdstider; skolars indbyrdes konkurrence nationalt og internationalt; nedlæggelser af små nære skoler og sammenlægning af store byskoler synes at pege i den stik modsatte retning.

Debatten er dog på vej. Lyt her til den 15-årige Nikoline Linnemann Prehn citeret fra hendes kronik - Farvel folkeskole: "En god folkeskole skal være en forankrende stærk institution i både små lokalsamfund og i større byer. Den skal samle borgere på tværs af alder, baggrund, etnicitet, religion, køn og meget mere. Folkeskolen skal være det lokale centrum for mødet mellem mennesker, og eleverne skal deltage aktivt som borgere i lokalsamfundet. Dette vil samle mennesker på tværs af skel og kan styrke fællesskabet og dermed den sociale bæredygtighed i et helt nærsamfund." Politiken 28.06.18

Men det haster. Også folkeskolen får travlt med at komme på banen. Folkeskolen har desuden et stort - men stort set overset problem - opdelingen i aldersklasser. Den sociale del af den personlige dannelse, der er en af folkeskolens hovedopgaver, bliver i skolens aldersopdeling til det stik modsatte - manglende socialisering.

Projektorienteret undervisning på tværs af aldersklasser er en udvej. Den konkrete Utopis nærskole i Sifinge i forrige afsnit var aldersintegreret. Den opgave vil en periodeopdelt projektorienteret undervisning på tværs af aldre kunne løse. Vælger man at opdele eleverne i projektperioderne efter bo-område, har folkeskolen her et af de såvel dannede og uddannende samarbejdsredskaber, den mangler. Samtidig skulle man lidt frit efter 1500-tallets Michel de Montagne forenkle folkeskolens formålparagraf til: hellere børn med hovedet skruet godt på end børn, der har hovedet fyldt med viden. På den måde kunne undervisningens begreber - såsom; kompetence, engagement, virkelyst, kritisk tænkning, kommunikation, autenticitet, samarbejde og skaben rigtig komme i spil.

I de økologiske landbrugs nærområder vil Nærskolerne kunne tilbydes et hidtil næsten ukendt laboratorium af alskens muligheder for dannelse og uddannelse. Den konkrete Utopi gengav billeder af mange af disse. Men også byskoler kan inddrage landbruget. Alle former for samarbejdsaftaler står åbne, alle med det mål at knytte by og land nærmere til hinanden og gøre samarbejdet til en ressource for begge parter.

Om landbrugets faglige uddannelser

der er født omstillingspartner. Spørgsmålet er således ikke: hvad vil de kunne præstere? Men hvad skal de kunne? Det kræver gode svar på følgende problemstillinger.

Antallet af elever skal mangedobles. Det skyldes hovedsagelig, de mange store brug, der vil blive omlagte til mindre økologiske brug. Derudover elever i alle aldre fra 18 til 70. Disse vil have vidt forskellige forudsætninger og hensigter med deres uddannelse, samtidig med, at de vil være bosat overalt i landet. En sådan sammensætning af elever vil stille helt særlige krav til servicering og dermed kursernes form, indhold, varighed og tidsmæssige placering samt ikke mindst uddannelsernes geografiske fordeling.

Uddannelsens sigte stiller helt nye udfordringer, der er knyttet til mængden og forskelligheden af brugene. Disse vil variere i størrelse - fra en mængde varierende små og mellemstore brug fra få hektar til et begrænset antal store i 1.000 hektar klassen. De vil repræsentere alle mulige former fra klassiske albrug til de specialiserede brug. Der vil være landbrug, vandbrug, skovbrug og havebrug, frugt- og bærplantager, avl af grønsager og medicinske urter inde såvel som ude inden for alle øko-, bio- og permakulturelle dyrkningsformer.

Uddannelsens indhold – skal således spænde uhyre bredt. De faglige områder bliver mangfoldige. Der bliver læring om; natur, jord, planter, dyr, dyrkning, robusthed, klima og energi, drift, produktion, mekanik, afsætning, LEF-økonomi, samarbejde og sociale færdigheder. Samtidig er der ikke tale om egentlige veldefinerede fagområder. De er lige så sammenfiltrede som den verden, de skal ud og virke i. For at gøre det en tand mere kompliceret, skal teori og praksis foregå både på skolen og i praktikken.

Der er omkring ti landbrugsskoler og tyve erhvervscentre som står for landbrugsuddannelsen. Den tiltrækker unge, som vil lære om planter og dyr, teknik og maskiner samt driften af store landbrugsenheder og er helt tilpasset vor tids industrielle landbrugsdrift. En uddannelse af den karakter giver derfor ikke oplagte svar på problemstillingerne.

"Der må være stærke kredse i erhvervslivet, i organisationerne, i fagbevægelsen, i dagligvarehandlen og mange, mange andre steder, som også tørster efter omformulering af det politiske landbrugsprojekt." Per Kølster/Ø&E 581

Kommunen som hovedaktør - For at levere varen, skal uddannelsen på mange faglige områder samtænkes med andre uddannelsers tilbud. Dette fordrer sammen med nærhed til praktik og hjem, at uddannelserne gøres til en samlet kommunal opgave, i mindre kommuner i samarbejde med nabokommuner. Komplexiteten betyder, at stat og kommune skal tænke i uddannelses-campus om muligt op til master niveau med bynær beliggenhed suppleret med mobile eller satellit placerede alternativer for særlige formål. De nuværende skolers fremtidige rolle må selvfølgelig indtænkes, der bliver brug for alles kræfter.

Om den lokale markeds fortællinger - en ægte branding

Efterspørgslen efter landbrugets produkter er på vej til at ændres markant. Med tiden vil svine- og kvægproduktion falde ud i sin nuværende form og produktionen af mælk mindskes. Især frugt og grønt vil tage over og der vil blive åbnet op for et langt mere varieret forbrug end bøffer og burgere. Dertil kommer en fortsat udvikling af niche- og specialprodukter med hver deres fortælling.

Med det som udgangspunkt, er der mange måder at virkeliggøre et mangfoldigt og rigt lokalt marked i et markant samspil mellem by og land.

Det direkte lokale salg har flere strenge at spille på, blandt andet; dørsalg, pluk selv salg, salg gennem lokale aftagere og lokalt netsalg. Dertil kommer muligheden for salg til det offentlige til en lille merpris, som en kompensation for de gode landbruget yder. Det lokale salgs konkurrencefordele er blandt andet; nærhed, direkte salg uden mellemled, overskuelig logistik og troværdighed.

Direkte salg uden for lokalområdet – Her er der tale om et spændende fænomen, der er under udvikling og som kan blive en af det lokale markeds grundpiller. Kunder investerer i et brug. Det kan være som medejere, andelshavere eller blot gennem frivillig deltagelse i avl og produktion. Bruget leverer til gengæld råvarer og færdigvarer til aftalte og reducerede priser. Det sociale element er væsentligt for de små brug og byboerne får en helt konkret delagtighed i det økologiske jordbrugs hverdag.

Forskellige former for markedsrettet samarbejde bundner i en nødvendighed. Mange små brug skal stå sammen for at blive slagkraftige. Brug kan sammen levere et fælles produkt eller de kan være underleverandører til en lokal producent. Driftfællesskaber kan udvikle fælles salg eller videre produktion. Salg kan organiseres i fællesskab. En af disse muligheder er klyngesamarbejde, der i sig selv rummer varianter.

Når fortællingen bliver den nye branding – Hvor længe kan vi sælge de økologiske produkter på fravær af gift og kunstgødning eller dyrevelfærd også konventionelle bønder kan levere? Afstanden til de konventionelle landbrug er de senere år mindsket. Allerede nu ser vi de første eksempler på, at det snart vil være klimakampen, det handler om og der vinder økologien ikke nødvendigvis de første omgange. Men kampen kan vindes på det lange sigt, fordi kun økologien kan skabe de fortællinger, der kobler natur, forbrug og livsstil. Allerede nu har økologien meget at fortælle om og mange nye fortællinger er på vej. Får de styrke, bliver økologien stærk. Undervejs må forbrugerne blot lære, at mangfoldighed ikke er gratis - mangfoldighed koster en merpris. Herlighederne man får for den, bliver en del af indholdet i de fremtidige fortællinger.

Den lokale fortællings kraft skal kobles på økologiens styrke; det røde logo. Hvert produkts fortælling bliver et afsnit i en større fortælling. Lykkes det, vil det lokale marked overkomme sine svagheder og vinde permanent fodfæste. Bæredygtigheden fordrer det.

Om ”Gastro Turisme” - en smag på livet

Gastro turisme er godt i gang. Mange partnerskaber er på plads og øko-turismen spiller med. ”Organic Denmark” er velkendt også i udlandet. Men skal omstillingen på sigt til en mangfoldighed af mange små lokale landbrug turismæssigt få tyngde, skal Organic Denmark have en lokal dimension. Det skal vi se på i det følgende.

Turismen på det lange sigt vil ændres af flere grunde.

- Lønarbejdets forandring og ændrede fordeling vil give den frie tid en anden mening.
 - Miljøhensyn og stigende transportomkostninger vil medvirke til, at balancen mellem de nære og de fjerne destinationer forskubbes. De nære besøgsmaal på egen egn, i eget land eller i nabolande vil blive langt hyppigere.
 - Behov og søgen efter kontrast væk fra hverdagens siddende urbane og virtuelle liv vil på længere sigt lede turismen ud mod mere frie og alternative sociale oplevelser.
 - Den omfattende masseturisme vil efterhånden blive udskiftet med familie og fællesrejser med nærkontakt og delagtighed på besøgsstederne.
- Fremtidens turisme og frie rejser vil som et yderligere resultat blive langt mere varieret både med hensyn til varighed og årstiden ferien holdes på.

De økologiske småbrug og deres partnere vil i denne nye og anderledes virkelighed have meget at byde på. Kun fantasien og kreativiteten sætter grænser. ”Livet på landet” vil kunne udvikles til den ideelle kontrast til den bundne tids hverdagsliv. Hvad med autentiske oplevelser så som: nærhed; det personlige samvær; deltagelse i dyrkning, høst samt pasning og pleje af dyr sammen med folk fra hele verden? Og hvad med at følge råvaren fra jord til bord og skabe bæredygtigt og inspirerende madkunst eller bare ærlig mad? Således skabes et ferieliv, hvor der spilles på selv LEF-økonomiens mindste tangenter. Et lille eksempel på det kunne være, ethvert barns ret, til at opleve den lille kalvs varme, bløde, fugtige og ru tunge slikke hånden, som var det moderens mælk den drak. Et minde for livet og dem vil der blive mange af.

De besøgendes fortællinger, dem de bringer med hjem, bliver samtidig eksportens bro til ellers fremmede markeder. Turisterne vil komme så tæt på lokalsamfundet, at de helt af sig selv bliver dets ambassadører, hvis vi fortjener det. Hjemme vil de fortælle og genfortælle levende om deres ferieoplevelser. Den lokale turisme bliver således til ren markedsføring, rent hjemmearbejde kan man sige. Smagen på livet derude må man genopleve ved at smage på varerne derhjemme. Det skaber eksport.

Det er de lokale partnerskaber, der starter, koordinerer og videreudvikler den lokale gastro turisme – Organic local DK. Men det handler altså om meget mere end smagen af maden. Den lokale gastroturisme er at få smag for alt det, der kan opleves i Danmark. Fra at handle om ren indtjening bliver turisme til en invitation om at tage del i vort sociale liv og dermed til en udvidelse af vort eget sociale rum med mulighed for et endnu rigere liv for os selv. Hvad vil det ikke komme til at betyde for vore børn, at møde de fremmede på næsten samme måde, som de møder deres familie og venner.

Om det varige forbrugsgode og den cirkulære økonomi

Engang var forbrugsgoder velegnet til vedligeholdelse, reparation, renovering og genbrug. Sådan er det ikke mere. Produktets levetid manipuleres. Varighed er noget, der var engang. Reparationer er ofte vanskelige eller ligefrem umulige og svaret bliver udsmidning. Halvering af holdbarheden fører ofte til dobbelt produktion og dermed dobbelt affaldsmængde. Udtrykket ”varige forbrugsgoder” var dengang ærlig snak, i dag er det nærmest falsk varebetegnelse.

Det varige forbrugsgode igen varigt – I fremtidens cirkulære økonomi får varighed en ny og mere sammensat mening. Innovation og transformation bliver kodeord i cirkulær design. Funktionalitet og udseende er stadig kernen, men grundlaget for design bliver et andet:

- helt nye organiske materialer velegnet til cirkulering vil blive normalen;
- reparation og mere omfattende renoveringer vil blive tænkt ind i designet, også i masseproduktionen;
- at bygge et produkt op med klodser, så det kan skilles ad og genopbygges bliver udbredt, og for eksempel;
- reducerbar design, hvis produkter i hele livsforløbet kan reduceres til mindre forbrugsgoder af samme karakter, bliver almindelige.

Det er allerede i gang og i dag findes der prototyper på alle typer – også til salg i butikkerne. I fremtidens cirkulære økonomi vil det være normalen.

Cirkulation, loops og terminaler – De varige forbrugsgoders cirkulære forløb bliver forskellige afhængig af produkt, brug og design. Forløbet vil være planlagt på forhånd. Det vil blive indrettet med mange loops, der alle har til formål at bidrage til produktets varighed. Terminaler justerer, opdaterer og reproducerer. Andre forbrugsgoder vil, når dette ikke er muligt, blive returneret til producent til genproduktion. Udslidte og ubrugelige produkter havner som nu på genbrugspladser. Selve emballagen vil fremover være produceret af organisk materiale og om muligt sammen med produktet indgå i pantordninger. Returnering er ikke uproblematisk og kan meget vel føre til logistisk forstoppelse – måske et fremtidigt begreb. Minutøs planlægning er påkrævet.

Rådighedsformer – Ejerskab til forbrugsgoder bliver ikke den almindeligste rådighedsform i fremtiden. Den cirkulære økonomi er skabt for andre rådighedsformer. Mange af disse er allerede velkendte i dagens digitale platforme, så som; leasing og leje, dele og pro-bono ordninger. Nye vil opstå. Nogle kan organiseres med fortjeneste for øje. Andre vil blive oprettet og styret af non-profit fællesskaber.

Det nære samfund – får i den nye virkelighed rige muligheder. Hvad enten det varige produkt er lokalt eller globalt produceret, gælder det om at fastholde dets brug og værdiskaben længst muligt i det lokale samfund. Høje brugsrater og udnyttelsesgrader af forbrugsgoderne vil mindske samfundets produktion, men styrke den lokale økonomi. Lokale terminaler og lokale rådighedsformer skal der arbejdes for. De nære lokale fællesskaber kunne blive centrale i denne udvikling.

Om koblingen mellem livsstil og forbrug

kan der skrives mange bøger. Det er ikke inden for dette skrifts formåen at dække emnet bare tilnærmelsesvist fyldestgørende. Det er dog alligevel en vigtig kobling at have med, da det er en central opgave for lokale socialøkologiske centre. I fremtidens økologiske Danmark vil alle få lige adgang til at dyrke jorden. Det tilbud vil de færreste kunne forstå i dag. Det skyldes, at forbruget har omklamret livsstilen og gradvist fjernet os fra naturen. Vor livsstil er for de fleste blevet fuldstændig naturfremmed og destruktiv, uden at vi bevidst har valgt den retning.

Kobling af livsstil og forbrug skal brydes, før vi får dette ændret. Afkoblingen vil tage lang tid. Reklametrykket har skabt enheden og vore vaner limer dem sammen. Livsstil og forbrug er blevet to sider af samme sag – forbruget er blevet livsstilens kerne for de mange. Selv ferien bort fra forbruget er blevet forbrug.

Afkoblingen vil åbne op for en frisættelse. Det er en forudsætning for, at livsstil igen bliver et spørgsmål om frie valg, hvor man vælger selv, i familien eller sammen med et større fællesskab. Afkoblingen af livsstil og forbrug er allerede i gang, overalt på kloden afkobles der.

Vi er begyndt at genbruge i stedet for at forbruge. Vi forbruger i fællesskab eller i samvirke med andre. Vor stræben mod materiel rigdom vil vi udskifte med stræben mod et rigt socialt og kulturelt liv. Et rigt liv er andet og mere end penge. Vi vil lære at berige os i hele LEF-økonomiens råderum. Naturen er så småt på vej til igen at blive en partner, vi vil begynde at dyrke jorden og ikke kun os selv. Natursyn og livsstil bringes overens og læring, skaben og handlen sætter igen dagsordenen.

Rådighedsformerne; fælleseje, leje, lease mv. vil sammen med de nu ”sande varige forbrugsgoder” skære toppen af den materielle statusdyrkelse. Det rige liv delt med andre vil træde i stedet og blive den nye tids statussymbol.

For at nå det, skal *de små kærlige skub læres* – ”to nudge”, at puffe, at give et kærligt skub: ”kom nu”. Nudging har betydet noget for os alle, også før begrebet blev populært i adfærdsdesignmæssige sammenhænge. For mange har de små skub været livsbestemmende. Det skal nudging nu i nye sammenhænge blive for os alle. Vi skal lære at nudge fællesskaberne; sociale og etniske grupper og bysamfund, ja hele nationen: ”kom og vær med, vi har brug for jer, vi har brug for hinanden”. Det er for at lære nudging på det niveau, at vi til eksempel har brug for lokale socialøkologiske centre. Vi skal skubbe på, der hvor uvidenhed, hæmmende traditioner og moderne adfærdsmønstre bremser afkoblingen, der hvor nye fremskridt venter på sig. Det gælder i hele verden – helt ned til os selv, vor familie og naboer.

Resultatet bør i dette skrifts sammenhæng blive: at livsstil forenes med det cirkulære natursyn. At det bedste fra byens liv kommer ud i hele landet og at natur og retten til jord finder sin naturlige plads selv i de største byer. Det gælder naturligvis også retten til at vælge fra.

Afsluttende bemærkninger

En vellykket omstilling mod mangfoldighed og bæredygtighed forudsætter stærke og givende samarbejdspartnere, der igen forudsætter parallelitet og dermed parallelle omstillinger.

Otte eksempler blev inddraget. Andre kunne have været taget med, således kommunernes sociale forvaltninger, de lokale børne- og ungdomsinstitutioner eller højskolerne. Men allerede nu løser de økologiske jordbrug sociale opgaver i samarbejde med kommunerne. Langsigtede samarbejdsformer synes således allerede at være på vej. Højskolerne har dannet et internt netværk knyttet til bæredygtighed og flere højskoler inddrager økologien som en kerne i deres virke. Børneinstitutionerne er bl.a. gennem forældrene i nær kontakt med lokalsamfundet. Disse tre eksempler repræsenterer således alle velrustede og sikre fremtidige partnerskaber.

Modsat forholder det sig med det landbrugsindustrielle kompleks. Med tiden skal der samarbejdes; men her og nu er der nok tale om en rigelig stor og tilligemed uvillig ”partner”, at skulle danse med, når det gælder alt det alternative, omstillingen indebærer.

Men tilbage til de otte inddragne eksempler.

Et af dem, vel nok den vigtigste samarbejdspartner af de otte – landbrugsskolerne var langt fra omstillingsparat. Den problematik vender vi tilbage til i afsnit 7. Om skolerens betydning kan der naturligvis ikke herske tvivl.

Sundhedsvæsenet og folkeskolen, begge bærende søjler i lighedsøkonomien, har flere fælles træk. De har allerede nu en bred facet af muligheder for samarbejde med økologerne i det kommunale regi. Umiddelbart er der ingen hindringer. Men ser vi fremtiden an, vil vilkårene for samarbejde kunne ændres, især bestemt af deres mere eller mindre tvungne tilpasning til den teknologiske udvikling, som på mange måder vil omkalfatre den verden, vi er bekendt med i dag. Hvor udviklingen fører os hen, har ingen rigtig tjek på. Den helhed samfundet er på vej mod, har vi næsten kun gennem fiktionens magi at forholde os til. Men i begge to eksempler vil økologerne med deres jordnære udgangspunkt kunne tilbyde holdninger og synspunkter, der kan forme samfundsudviklingen til ’fælles bedste’. Et jordnært forhold til livet, får vi alle brug for i den tid, der er på vej.

To eksempler er knyttet til frihedsøkonomiens domæne; det lokale marked og turismen. For begge gælder, at de er parate og at mange eksempler findes allerede nu på vellykkede samarbejdsprojekter. Men økologerne skal alligevel være varsomme. Begge partnere har store potentialer for at fremme fællesskaber og lige muligheder i lokalsamfundet. Det skal økologerne holde fast i. Mens de to økonomier reagerer og handler hurtigt, har den økologiske bonde årsperspektiver i sine valg af udvikling. Vinder neoliberalismens ideer og mål overhånd, kan hele omstillingen i værste fald køre af sporet. Vi skal i syvende afsnit se, at netop det er på vej til at ske på andre områder i disse år.

De varige forbrugsgoders eksempel præsenterer ikke mindre end et paradigmebrud. Det økologiske landbrug har kun ringe indflydelse på den kommende udvikling. Men økologerne kan bruge det nye optimalt, hvis de tager det nye til sig. De kan indarbejde de varige forbrugsgoders mange fællesskabspotentialer i deres virke og derigennem fremme egne mål. Samtidig kan de som frontløbere blive forbillede for resten af samfundet.

Tilbage står vores nuværende natursyn og vores livsstil - det første og det sidste af de otte eksempler. Sandheden er den velkendte, at de to op gennem den industrielle og såmænd også den begyndende postindustrielle tidsperiode har holdt hinanden fast i et ubrydeligt fællesskab, ingen har kunnet skille. Og den videre sandhed er jo, at mange funktioner i samfundet, inklusiv de andre seks eksempler vi har gennemgået, har været fanget ind i og blevet fastholdt i de to's favntag. Men nu er dette greb så langsomt på vej til at blive slækket. Igen spiller vi danske en birolle, lad os kalde det det. Mulighederne for ændring kommer til os udefra. Men vi kan forme dem nationalt og vi kan bruge dem til at få greb om den økologiske omstilling. Det økologiske landbrug vil blive en stærk national aktør, hvis det udnytter de muligheder der er på vej. Og mulighederne er bla. at kunne påvirke omstillingen bredt i det danske samfund og selv drage fordel af det i alles interesse. Altså - lykkes det at koble et nyt natursyn sammen med en ny livsstil og forene det med den skabende del af samfundet, skal ingen være i tvivl om, at de 7 udfordringer, der er centrale i dette skrift, kan tages op og vendes til noget positivt, der vil brede sig ud og indgå i den samlede omstilling på en hel organisk og naturlig måde.

Parallel omstilling og de deraf følgende partnerskaber vil få mange fremtrædelsesformer som et klaver har mange tangenter. At lære at spille og spille godt på dem alle bliver en kæmpe udfordring for det økologiske landbrugssamfund, vi gerne ser omstillingen føre os frem til.

Spørgsmålet, der nu rejser sig, er derfor næsten selvfølgeligt og måtte komme: Hvordan får vi alt det til at lykkes? Og hvordan giver vi bevægelsen fælles retning og fælles trit - ikke kun næste år, men i ti, tyve, ja i en hel generation eller mere fremover. Det vil vi søge svar på i det følgende afsnit.

Folkebevægelsen ØKO.DK

Om omstillingens drivende kraft

”Det lange sigt i en folkelig bevægelse kan ikke planlægges. Vores bevægelse har en tidshorisont på måske 50 år, vi ved det ikke. ØL’s strategiplaner med vision, mission, strategiske mål og indsatsområder dækker femårige perioder, de er lån fra virksomheders planfilosofi. Vi kan ikke undvære dem, men de sikrer ikke bevægelsens retning fremover. Det skal den vision kunne, bevægelsen byder ud med.” Per Kølster

Introduktion

At omstille et samfunds brug af landbrugsjord i den form dette skrift fremlægger, svarer til, at der inden for det nuværende samfund langsomt vil vokse et alternativt samfund frem. - Et samfund som vil forny og forandre, - et samfund der på alle måder vil spille sammen med det eksisterende, - et samfund der vil være underlagt bindinger af alt det der omgiver det og som derfor bliver - et samfund der til en vis grad formes af det, der på sigt skal forandres.

Det er skriftets tese, at en sådan omstilling ikke er noget, et folkestyre hverken kan eller skal være ansvarlig for. Derimod er det folkestyrets helt naturlige opgave at sikre, at de nødvendige rammebetingelser kommer på plads og at der ikke lægges unødige hindringer i vejen for omstillingen.

Det bliver temaet for det følgende sjette afsnit. I dette skal vi koncentrere os om den bevægelse, der skal være omstillingens drivende kraft – ØKO.DK.

Lad os indlede med at se på det mangefold af opgaver der ligger uden for folkestyret kompetence, men som bevægelsen nødvendigvis må kunne.

Opgaver en folkebevægelse skal kunne varetage:

Selve opstarten: - Folkebevægelsen skal kunne starte sig selv. Kan den ikke det, så er der ikke meget at gøre ved det. Folkestyrets opgave er alene at komme en bevægelse i møde, når dens betydning og tyngde er til det.

Retningen: - at være frigjort for alle folkestyrets bindinger og frit kunne vælge den optimale retning for omstillingen.

Mangfoldighed: - at arbejde med opbygningen af kulturelle, sociale og produktive netværk, som inkluderer hele samfundet i alle dets sociale såvel som geografiske kringelkroge, er selve folkebevægelsens bestemmelse. Heraf kommer mangfoldigheden.

Demokrati og samarbejdsformer: - at initiere det folkelige og nære demokrati med alle

dets varierende samarbejdsformer. Herunder at forberede fællesskaber stilende mod virksomheder, jord- og vandbrug, bofællesskaber, fornyelse af landsbyer eller dannelse af nye samt naturgenopretning bliver folkebevægelsens ansvarsområde. Samt naturligvis at sikre fællesskaberne al mulig støtte i det lange seje træk mod at nå deres mål at blive en bærende brik i fremtidens samfund.

LEF-økonomien og kapitaldannelsen:- at italesætte LEF-sproget og sikre kapitaldannelsen. Dvs. integrere LEF-økonomiens forståelse i små som store beslutninger, uanset om det gælder en virksomhed, et jordbrug, renovering af markedspladsen eller en sommerfugleart der skal sikres.

Tværgående løsninger:- parallel omstilling, samarbejde og dannelse af partnerskaber på tværs af samfundet er en hel naturlig opgave for bevægelsen. Derigennem bliver omstillingen også mindre afhængig af den sektorielle opbygning, der fastlåser de statslige og kommunale myndigheder såvel i de nære som i det store nationale rum.

Kontinuitet:- at kunne opretholde bevægelsens momentum, uden at skulle være hæmmet af firårige eller kortere valgperioders vekslende muligheder.

Troværdighed:- at kunne koncentrere sig om sin egen sag og kun have den at kæmpe for. I princippet skal bevægelsen holde sig fri af samfundsmæssige særinteresser. Troværdighed, som er et krav, har en bevægelse derfor helt særlige muligheder for at leve op til. Uden troværdighed ingen folkebevægelse – uden folkebevægelse ingen omstilling; så enkelt kan det være.

Tværpolitisk:- at være helt og fuldt tværpolitisk i sit virke uden at forfalde til partipolitiske særinteresser.

De tværpolitiske holdninger vil blive fastholdt af det LEF-økonomiske sprogbrug, den valgte udviklingsretning og visionen bevægelsen arbejder hen i mod.

Realisme:- at forblive realister i forhold til de politiske muligheder samfundet byder på, dog ikke uden nærkamp, når det er nødvendigt og styrken er til det.

En bevægelse som skal spænde over denne helhed, skal være fleksibel, dynamisk, åben i sin struktur og demokratisk. Det peger ikke mod de velkendte formelle organisationsformer, men mod løst strukturerede samarbejdsformer.

Folkebevægelsen skal ikke kunne bindes op af økonomiske og andre juridiske ansvar.

Den skal, selv om det lyder mærkeligt, ikke kunne påtage sig egentlige ansvar.

Folkebevægelsen skal derimod inspirere, initiere, vejlede og bakke op om alle mulige folkelige fællesskaber. Disse skal kunne tage ansvar og anvende såvel formelle som mere løse organisationsformer.

Men folkebevægelsen skal også på et mere overordnet åndeligt plan kunne præge en ny tidsånd, hvor en mangfoldig bæredygtighed kommer til at fylde det folkelige liv i hele dets væsen.

Det kræver godt lederskab, hvis dette kompleks af opgaver skal mestres. Et så godt lederskab, at det kun kan nås ved at gøre lederskabet til en del af selve bevægelsens mål. Afsnittets mål bliver nu at finde gode svar på spørgsmålet:

Hvordan former vi det gode lederskab som en uadskillelig del af en folkelig bevægelse mod mangfoldig bæredygtighed?

Inspiration kan findes mange steder. Et kreativt folk har gennem de sidste par generationer lært at organisere og strukturere deres fællesliv på mange forskellige og spændende måder. Og internettets omkalfatrende betydning for samfundet rækker også langt ind i vore organisationer og fællesliv. Men alligevel - en folkebevægelse der gennem måske helt op til et halvt århundrede skal skabe et parallelt samfund i samfundet, hvori ½ million danskere bliver aktive og millioner andre berøres på den ene eller anden måde, en sådan folkebevægelse kræver grundlæggende nye måder at blive struktureret og organiseret på.

Skriftet har for at skitsere et forslag hentet sin inspiration i naturens verden. Et vandløb er inspirationens kilde og ikke et tilfældigt et af slagsen – men bækken i bunden af min datters have.

Som vi kender en bevægelse - Bækken

”Siddende nede på brinken ved bækken, ses det klareste vand med solens lys spillende i strømme, hvirvler og krusninger. En ørredyngel der står op mod strømmen, forsvinder i et nu ind under den flade spangsten. Døgnfluelarven følger ørredungerne, åkrebsen anes krybende på bunden, mens et drivende løserevet vandaks passerer skyggende hen over. Til livet i åen hører slørvinger og guldsmede, der næsten danser hen over vandet. Bred, brink og sten er fyldt med kildemos, klynger af brøndkarse og engforglemmegej. Den gule vandranunkel står spredt. I bækken følger pindsvineknoppen og den græslignende strømtråd vandets bølgende bevægelser.

I dag har isfuglen fundet et andet sted at være, hvorimod fiskehejren, som så tit står statueagtig henne ved Kirkedammen, er på sin plads. - Stilhed - kun lyden fra vandets klukken.

For årtusinder siden var her kun et overskud af vedvarende vand, et hældende terræn og det løb vandet formede og uddybede til den nuværende bæk med åsenge. Der var i starten kun det, - men som årtusinderne gik, skabte naturen den lille verden i stadig bevægelse, jeg nu sidder og ser ind i.”

Det er denne forståelse af en bevægelses strukturering, vi vil bringe et skridt videre. Vi skal forstå, at er en bevægelses kendetegn på plads - i dette tilfælde ØKO.DK's - så skal den nok selv finde frem til en rig mangfoldig og bæredygtig verden. Tre kendetegn

var tilstrækkelig for vandløbet – et vedvarende overskud af vand, et hældende terræn og en rende vandet selv fandt og udgravede - for at et rigt og varigt vandløb kunne skabes.

Men nu er det jo folkebevægelsen ØKO.DK det handler om. Det næste spørgsmål bliver derfor, kan vi formulere, udvikle og tilpasse et antal kendetegn der strukturerer bevægelsen og skaber dens nødvendige indre organisering, som vil gøre formelle rammer unødvendige? Lykkes det, kan vi rent metaforisk forstå den form for organisering som et flertydigt billede fra den søde juletid – 'det er ikke indpakningen, men indholdet der holder os sammen'.

I det følgende skal præsenteres tolv mulige kendetegn. Det er med sådanne kendetegn, at bevægelsen vil finde sin fremtidige styrke. En formel ramme og strukturering foreslås derfor ikke. Vi skal ikke blive medlemmer af ØKO.DK, men vedkende os det, der kendetegner bevægelsen og som den står inde for. Og helt afgørende, være aktive deltagere i opbygningen af det nye samfund. Gennem de arbejdende fællesskaber finder vi sammen, og følger fællesskaberne de samme kendetegn, vil vi på forunderlig vis, som tiden går, realisere den vision, vi alle står inde for.

12 kendetegn vil skabe bevægelsens struktur og fremdrift

Mange af de anvendte begreber til at benævne de udvalgte kendetegn er velkendte og har været anvendt i forskellige sammenhænge helt tilbage fra 1970'erne. Dengang gav de god mening. Men flere af dem er hårdt slidte gennem mange års brug især i markedsføring, branding og populær virksomhedsteori. Derved er de blevet frataget deres værdi og kraft fra dengang. Fortælling, vision, mission, dagsorden og værdier er blandt de hårdest medtagne. Nogle gange sættes "Den store" foran for at stramme metaforen op. I det følgende vil den enkle og oprindelige form blive anvendt. Den ledsagende tekst må så tydeliggøre den mere præcise mening.

Følgende tolv kendetegn foreslås anvendt til at indkredse og beskrive folkebevægelsen ØKO.DK's potentiale.

Visionen er bevægelsens fjerne sigte;

De 7 Ledeord hjælper os på vej og er medvirkende til at fastholde retningen;

Deltagerne omfatter alt fra enkeltpersoner til organisationer, selv mindre bevægelser er med;

Mødet er som metafor kendetegnet for et stort eller lille omstillingsforløb;

Rummet danner ramme om mødet - altså omstillingen;

Dagsordenen skaber orden og sammenhæng i alle aktiviteter, hvorved visionen fastholdes;

Ordstyreren har rollen at koordinere, inspirere og vejlede;

Værktøjskassen, herunder bl.a. den konkrete utopi;

Fortællingen, der handler om, alt det der skete på mødet og som tegner bevægelsen udadtil;

Ønskebrønden dækker alle de håb, ønsker og mål deltagerne tager med til mødet;
Sproget – med LEF-økonomien og ledeordene som grundlag. Et sprog der udvikles undervejs og som gennem praksis vil komme til at rumme dyb mening og egen kraft.
Resultaterne – er indholdet af den gradvise omstilling vi allerede nu oplever begyndelsen af.

Visionen

- er bevægelsens overordnede kendetegn. En vision skal være kortfattet og skrevet i et alment inspirerende sprog. Det historiske kampråb ”Frihed, Lighed og Broderskab” var som sådant intet mindre end genialt. Utroligt at et århundrede skilte dets anvendelse i borgerskabets og senere arbejdernes kamp for at opnå de rettigheder, der i dag burde være en selvfølge. Havde det været politisk opportunt kunne ØKO.DK udmærket anvende kampråbet som overskrift for sin vision. Dybt i vor samlede stræben ligger jo ønsket om; i *frihed* at ændre vort produktionslandskab, så *lighed* opnås til at dyrke vor jord i fremtidens form – i fællesskab/*broderskab*.

Økologisk Landsforening har i sin 2030 strategi formet denne enkle og smukke vision: ”en verden der tænker og handler økologisk – til glæde for mennesker, dyr og vores jord.”. Den er, som alle visioner nødvendigvis må være, ukonkret og dermed åben for misbrug. For ØL vil den dog kunne fungere så længe foreningen bevarer sin nuværende absolutte troværdighed. Ophører troværdigheden falder visionen.

ØKO.DK’s vision skal udtrykke to opfattelser; at *’mangfoldighed og bæredygtighed skal gå hånd i hånd’* og at såvel ny- som gammeldanske ikke blot skal have *”fri og lige adgang til dyrkning af dansk jord”*, men at samfundet direkte skal arbejde for, at flest mulige evner at udnytte det tilbud. Det sidste er, som vi har lært, forudsætningen for at mangfoldighed kan nås.

Syv ledeord

- skal sammen med *målordene mangfoldighed og bæredygtighed* sikre, at omstillingen kommer til at foregå efter højeste etisk standard. En form der gør, at vi altid vil kunne være os selv bekendte og bevare bevægelsens fulde tillid udadtil. Og vigtigst af alt, støtte os i at nå de mål, vi sætter os undervejs.

På det område kan vi tage ved lære af pilgrimsbevægelsen. I den bevægelse bruges ledeord, der skal støtte de vandrende i at nå de meditative erkendelser undervejs, der er vandringens egentlige mål - ord som enkelhed, stilhed og spiritualitet – 7 ledeord i alt. Den idé bør vi føre med os. Sammen må vi finde vore ledeord, der vil blive brug for dem.

Følgende syv ledeord er mulige, enkelte af dem er kendinge, økologibevægelsen allerede bruger.

- *Naturlighed* - udtalt natur-lighed - vil lede os til beslutninger, der er i overensstemmelse med naturens tarv. En recirkulerende praksis fra jord til bord, anvendelse af naturens midler til at regulere naturen for eksempel grisen som jordbearbejder.

- *Helhed*; skal minde os om, at selv det mindste projekt, vi har gang i, indgår i større sammenhænge, at vi er afhængige af hinanden, og at ud af den afhængighed opnås vore resultater.

- *Ordentlighed*; i det samvirke vi vil få med hinanden. Ordet ordentlighed er gledet ud af brug. Men en høj etisk standard kræver, at vi gør ordet levende igen, og giver det almen gyldighed på en god måde.

- *Åbenhed/gennemsigtighed*; må vi forvente af hinanden indadtil og i vore relationer udadtil. Gennem åbenhed kan vi modarbejde fjernstyret centralistisk kontrol og bringe resultater videre, så andre kan lære at bruge vore erfaringer.

- *Samhørighed*; har vi mere brug for end nogen sinde. Samhørighed, som ramme om tillidsfuldhed og fælles ansvar. Medansvar skal alle være villige til at tage.

- *Forudseenhed*; kræver intuition og stor faglighed. Rettidig omhu skal være en ikke uvæsentlig del af vort beredskab.

- *Troværdighed*; opnås, hvis vi lader os lede af naturlighed, ordentlighed og åbenhed. Troværdigheden vil nu som fremover være et uomgængeligt krav, vi skal efterleve. Hvis bevægelsen skal have sin gang på denne jord, er omgivelsernes tillid alt afgørende.

Andre ord end disse syv kunne have været valgt, således: – alsidighed, ansvarlighed, faglighed, forpligtethed, frihed, langsigtethed, nærhed, påpasselighed, rettidighed, sikkerhed, tillidsfuldhed og vedvarende.

Syv er valgt ikke af religiøse grunde, men fordi overskuelighed kræver enkelhed og antallet 7 er let at overskue. Altså syv ledeord til at støtte op om visionen og dens målord: ”Når bæredygtighed og mangfoldighed går hånd i hånd”.

Deltagerne

Forestil dig Det Fælles Bedste, som er et samarbejde mellem grønne foreninger, der alle arbejder med bæredygtighed, økologi, omstilling, klima og miljø, eller forestil dig blot det bornholmske Folkemøde. Den samme bredde og folkelighed skal ØKO.DK rumme. Bønderne og tømrerne og de jyske knejte er selvfølgelig med. Men bredde giver plads til alle. Det gælder alle aldre, især mange unge. Alle politiske holdninger, alle interesser og engagementer er repræsenteret. Arbejdspladserne og foreningerne, såvel de store som de små er på deres pladser. Hele mangfoldigheden af danske lærings- og uddannelsessteder er særdeles synlig. Kort og godt - et bredt udsnit af befolkningen og dets institutioner er med. Hertil kommer de få, men meget aktive ”bevægelser”, der allerede længe har været ude med nogle af ØKO.DK’s budskaber. Sådan skal folkebevægelsen blive, et udsnit af nationen, der har det til fælles, at de sammen vil arbejde og kæmpe for at virkeliggøre bevægelsens vision.

Mødet

er en metafor, der kan spænde over dage eller år. Der er de nære, de lokale og det store nationale møde. Og efterhånden vil vi opleve, at vi indgår i et endnu større – det verdensomspændende - det globale møde om globens bæredygtighed. Det store nationale møde vil tage den tid, det kommer til at vare at omstille Danmark til en mangfoldig bæredygtighed. De små møder vil være den tid samtalen, afklaringen og gennemførelsen af projektet kommer til at kræve.

Rummet

er, hvor omstillingen foregår. På Thorø var det øen. Her foregik i mange mindre rum langvarige omstillinger: således svinebondens jord der blev et landskab; det gamle skibsværft på vej til at blive fremtidens genbrugsterminal eller Ingas Minde, hvor de gamle husmandssteder blev forvandlet til permakulturelle skovhaver. Andet fra Thorø kunne nævnes. Mødeaktiviteten var stor.

Men rum er ikke altid områder. Fællesskaber vil opstå baseret på fælles interesser, i de tilfælde vil foreninger eller andre former danne rum for den fælles handling.

Møde og rum er selvfølgelig afstemte, så de er velegnet til løsningen af netop den opgave, man er i færd med at løse. At løse lokale opgaver i det nationale rum, vil være noget kun en lille rest af fundamentalistiske centralister vil bringe på bane.

Samarbejdet kræver fysisk nærvær, men når det er mere hensigtsmæssigt, kan de digitale rum selvfølgelig også tages i anvendelse.

Kommunen vil blive central i omstillingen og danne naturlige organisatoriske rum for denne, uden at der dog bliver tale om kommunale opgaver.

Dagsordenen

I 80'erne forud for Rio-konferencen i 1992 diskuterede man internationalt løbende tidshorisonter og planformer i relation til bæredygtighedens *lange sigt*. Man var udmærket klar over, at den daværende forståelse af planer ville være utilstrækkelig i miljøspørgsmål, hvor skala og tidshorizont overskred alle hidtil anvendte grænser. Konklusionen blev, at en national demokratisk dialog med en fastlagt dagsorden – en såkaldt Agenda – ville kunne udvikles til et redskab anvendeligt i alle lande. Man talte både om nationale og lokale agendaer.

Senest på konferencen i Rio må denne tankegang have virket alt for abstrakt på beslutningstagerne. Konferencens forslag til værktøj for forandring - Agenda 21 - blev da også efterfølgende et planværktøj snarere end rammen om omstillingens demokratiske diskussion. I visse danske kommuner blev kommunens miljøplan ligefrem omdøbt til Kommunens Agenda 21.

At skulle fastsætte en dagsorden, der skal række generationer frem, er sin sag og sjældent forsøgt. En af vanskelighederne ligger i at befri sig fra den aktuelle debat. Få talte om klima for få år tilbage og måske fortrænger insektdøden klimadebatten før vi ved af. En dagsorden skal være holdbar/robust i forhold til aktuelle politiske svingninger. Løsningen ligger imidlertid allerede inden for dette skrifs rammer.

I andet afsnit omtalte vi kapitaldannelse. I den forbindelse blev permakulturbøndernes

forståelse af kapitaldannelsen, som et resultat af deres virke, omtalt. I dette udvidede begreb, der dækker alle former for kapitaldannelse, ligger det svar, vi har brug for. De otte kapitaler, der kunne danne rammen om vores dagsorden. Disse otte kapitaler er følgende:

- den intellektuelle med den viden vi når gennem læring og dannelse;
- den spirituelle, omfattende de dybere lag i vores bevidsthed, der er styrende for vore ønsker og idéer og som er under stadig udvikling;
- den sociale med alle de former for netværk og fællesskaber, der bærer omstillingen;
- den materielle, som rummer alt det materielle, vi har omgivet os med;
- den finansielle, der hidtil har været dominerende i forståelsen af kapital;
- den levende bestående af mennesker, dyr, planter, jord og ressourcer samt vand, luft vejr og vind;
- den kulturelle med alle dens udtryk i omgangsformer, traditioner, fester, interesser, med- og samspil og så videre, og så endelig den ottende kapital;
- den eksperimentelle, der rummer de erfaringer, vi har opnået gennem at fejle og at lykkes.

Kapitalerne dækker hele den samfundshusholdning, vi skal værne om. Det samme gør LEF-økonomiens forståelsesramme. Opbygning, styrkelse og god anvendelse af alle kapitaler er ikke mindre end selve målet for vor stræben. De otte kapitaler er derfor særdeles velegnede til at være ramme for den til enhver tid valgte dagsorden, vi var på sporet af og nu har fundet. Dagsordenen fastholder derigennem til alle tider visionen.

Ordstyreren

Hvis tilflytningen til landdistrikterne bliver så omfattende, som det er forudsat i dette skrift, vil det danske landbrugsland opleves som det efterkrigstidens hollandske, Käthe refererede til, da hun introducerede Thorø's socialøkologiske center i den konkrete uto-pi. Tilflytterne vil komme til at opleve områder, der henligger så fysisk og socialt tomme, som de hollandske gjorde dengang. I den situation bliver det vores tur til at udvikle metoder til at bygge det sociale og materielle liv op. Der bliver nok at lave.

For at magte det skal ordstyreren blive garanten for det gode møde og for, at alle dagsordenens punkter bliver behandlet på bedste vis. Derudover skal ordstyreren sikre inddragelse af alle berørte deltagere og evne at samle debatten op og sikre at nye spørgsmål bliver stillet. Relevante muligheder må ikke gå tabt og debatten skal sikre en blød landing af alle de beslutninger, der måtte blive taget undervejs. Ordstyreren kan også ses som en facilitator eller social mentor, med alle de kvaliteter den medlevende og vejledende mentor kan tilbyde.

Ordstyrere vil findes i alle rum. I det nationale rum bliver ordstyreren måske bevægelsesens samlende enhed, med de utallige opgaver, der deraf følger, blandt andet opgaven - at bidrage og støtte de lokale ordstyrere i deres arbejde.

I de kommunale rum vil ordstyreren være en forening eller selvejende institution, der er sikret uafhængighed også af dens vigtigste partner - kommunen. Den kommer til

at dække det kommunale rum - med dens egne, øer og fællesskaber - helt ned til den mindste flække. Lignende centre findes allerede i en vis udstrækning. Centre fra den aktive periode i 90'erne der overlevede. Disse centre er efter års dvale så småt ved at genvinde tro og entusiasme. Det socialøkologiske center eller blot Omstillingscenter kunne blive fællesnavnet.

Værktøjskassen

rummer blandt andet *den konkrete utopi*, vi anvendte i tredje afsnit. En arbejdsform, der er anvendelig i små som store omstillingsprojekter.

Værktøjskassen rummer også *arbejds- og værkstedsformer*. Fremtidsværkstedet er et godt eksempel. Her knyttes en meget kritisk problemformulering og modsætningen - en helt åben utopidrøm - sammen, i den afsluttende formulering af konkrete tiltag. Disse vil - store som små - bringe deltagerne de første skridt fremad.

Arbejdsbogsmetoden, er udviklet som et redskab til borgerinddragelse i lokal planlægning. Den tager på en måde fat, hvor fremtidsværkstedet slutter. Den kan nå længere ud og få inddraget en større del af befolkningen.

Dertil kommer *borgerting eller -råd*, som vi kender sammenlignelige eksempler på fra Teknologirådets arbejde i 1990'erne. Dette begreb er igen aktuelt. Et borgerligt ombud bringer en repræsentativ gruppe af befolkningen sammen i en kortere eller længere, ofte flerårig, periode. Sammen fungerer de som et uafhængigt nævn ved deres stillingtagen til aktuelle spørgsmål og problemstillinger knyttet til omstillingen. 'Hvad burde benzin egentlig koste?' var et eksempel fra dengang.

Landsforeningen Det Fælles Bedste ser det som en væsentlig opgave at oprette borgerråd overalt i landet.

Fortællingen

er fortløbende og levende. Den skal sammen med visionen vinde hele folket for sagen. En folkebevægelse er ved at overvinde tidligere tiders store udfordringer. Et forsømt produktionslandskab fyldes igen med liv. Det der engang var udkanten, ingen gad lægge øje eller øre til, er nu på vej til at blive den nye tids attraktive egne for bosætning. Om naturen fortælles, at den igen er begyndt at udfolde sig på egne præmisser og at man herude lever i pagt med de mangfoldige muligheder, omstillingen har ført med sig. Det skal fortælles uden at skjule de mange problemer og modsætninger, der kan komme undervejs. Kun derved lærer vi alle. Fortællingen er også om en ny fremtid, der ikke nås uden kamp. Som sådan skal fortællingen være åben og troværdig.

For uddannelserne skal fortællingen være en faglig dokumentation. Dens indhold skal tilgodese de unges behov og krav om indsigt i de samfundsforandringer, de står midt i og som bliver en del af deres liv. Forandringer som vil påvirke deres væsentligste livsvalg. En helt afgørende opgave er at bevidstgøre danskerne om, at vi står sammen midt i et historisk forløb, der langsomt ændrer vor tilværelse på alle bæredygtighedens centrale områder. Det bliver en fortælling ikke blot for de unge, men for os alle.

Som redskab for bevægelsen vil fortællingen klogt anvendt kunne få uvurderlig betydning.

”Det er min drøm, at kommunerne og borgerne i de lokale områder får øjnene op for det utrolige potentiale, der gemmer sig i vores muligheder for igen at få jorden i spil og få vandet til at levere. Vi skal turde tro på, at der igen kan blive en fremtid for de unge, som kan drømme om at arbejde med naturen på jorden eller på vandet, som kan trylle med at fremskaffe det bedste, vores natur kan præstere. Vi skal som borgere kun stille os tilfreds med det bedste.” Per Kølster/Ø&E 579

Ønskebrønden

Vi har brug for en ønskebrønd, til at opsamle alle de gode frø, der skal dyrkes og høstes. Den skal være dyb. Det siges, de klareste drømme, ønsker og idéer kommer fra dybe brønde, så dem er der brug for. Idéer må ikke gå tabt. Idéer skal ikke gemmes, men tages frem og behandles i åbenhed, netop vort fjerde ledeord. Idéer skal mødes, kombineres og raffineres og gøres til konkrete forslag. De skal afprøves i fællesskaber, hvor underet sker igen og igen: at nok et lille frø er spiret og på vej til at blive virkelighed - en del af vores alles liv.

Sproget

anvendt rigtigt er vigtigt. Får man sproget på sin side, øges chancen for at vinde. Ord som frihed, lighed og broderskab gav kraft til to revolutionære bevægelser med et århundrede imellem sig. Og når LEF-sproget, der bygger på de samme tre begreber, får kraft og styrke gennem vellykket brug, vil vi sprogmæssigt være godt rustet. Men sprog er mere end det, og resten af sproget skal vi heller ikke forsømme.

I dagens politiske sprog kaldes det at sænke skatter, der forringer velfærd, sundhed, pasning og pleje, for skattelettelser. Økonomiske ændringer hedder tilsvarende reformer, selv om de gør mennesker fattigere. På den måde smører sproget politiske handlinger, der ellers ville være uspiselige. Vi driver rovdrift på ord, der engang var positive.

Landbrugets industrielle udvikling er fyldt med eksempler. Også her bruges sproget til at fordreje virkeligheden. Tag for eksempel ordet sprøjtegift. Sprøjtegift er klar tale, når det handler om gift. I takt med kritikken af den udbredte brug af gifte, bliver de blot benævnt anderledes. Først kom den lidt mildere benævnelse sprøjtemiddel, så blev plantepleje introduceret og nu tales der om planteværn. Og dog er det stadig gifte, vi taler om. Det kan i hvert tilfælde insekterne mærke.

Sproglig bevidsthed er heller ikke økologiens styrke. I en tid med mange nydannelser burde sproget bruges mere bevidst. Hvor mange almindelige danskere ved, hvad begreberne carbon farming, conservation agriculture, Community Supported Agriculture kaldet CSA eller no-till farming dækker over? Næppe ret mange. Det giver udfordringer for en fælles omstilling.

Sproget kan og er dog også gennem tiden brugt positivt. Den socialdemokratiske bevægelses formning og brug af ord til at beskrive nydannelser var forbilledlig. I 1900-tallets begyndelse dannede og brugte de ord som: børnehave og fritidshjem samt

brugsforeninger. Ordene enighed og stjerne gav navn til to af deres kooperative virksomheder. Det var god brug af sprog og det gav fremdrift til den bevægelse, der skabte velfærdsstaten.

ØKO.DK skal kunne det samme. Engelsk er et fantastisk sprog, men dansk brugt kreativt rummer den urkraft, vi har brug for. Og glem så ikke mangfoldighed og bæredygtighed, de syv ledeord til at bruge og at leve efter samt LEF-økonomiens sproglige potentiale.

Resultaterne

Det tolvte og afsluttende kendetegn er det bevægelsen skaber, dens resultater. Det er omstillingen, med både dens materielle som immaterielle udkomme. Et rigt samfund for os alle, hvor få, med Grundtvigs ord: 'har for meget og færre for lidt'. Det er resultater, vi allerede i dag kan tage ud i det danske land og se, høre og tale om.

Vandløbet med dets tre kendetegn blev vor inspiration til at introducere forståelsen, at kendetegn kan træde i den formelle organisations sted. De tre blev til tolv, til at kendetegne den bevægelse, der gennem nogle årtier vil bære omstillingen igennem. Omstille knap 25.000 km² landbrugsjord og skabe livsgrundlag for måske en halv million danskere og derigennem uvurderlige samfundsværdier for alle andre.

"Jeg glædes over skønheden, over lysten og kraften i at skabe og understøtte livets mageløse organiske evighedsmaskine." Per Kølster/613

Når kendetegnene viser vej, udfordres "udfordringerne"

Det var så de tolv kendetegn, der skal udgøre folkebevægelsens centrale organisering. Det er dem, bevægelsen skal inddrage for at kunne omstille og bidrage til at eliminere skriftets syv udfordringer, beskrevet i andet afsnit.

Andet afsnit sluttede med, at: *"på den måde bliver udfordringerne et spejl, vi kan spejle resultaterne i - helt ud i samfundets alleryderste kroge."*

Allerede nu kan vi bruge en slags spejling til at få et indtryk af kendetegnenes effektivitet. Lad os gøre det ved at se på de tre socialkulturelle udfordringer - *fællesskaberne, det nære demokrati og sammenhængskraften*.

Af kendetegnene er - *det lokale rum, visionen, dagsordenen, ordstyreren samt det stærke sprog* - de mest effektive, når vi taler om sociale og kulturelle forhold.

I de følgende tre "billeder" skal kendetegnene sættes op mod udfordringerne for at vise deres effektivitet. Vi ser på udfordringerne enkeltvis og dog i sammenhæng.

Ordstyreren og fællesskaberne

Omstillingens nye fællesskaber vil, inspireret af ordstyreren – det lokale socialøkologiske center, blive anderledes og langt mere mangfoldige, end vi er vant til. Indenfor

jord- og vandbrugets vide rammer vil dyrkning, produktion og afsætning ske i fællesskab. Bosætningen bliver præget af varierende former for fællesskab og fælleseje. Landsbyerne får et fornyet og helt anderledes sammenhold. At forme sociale fællesskaber kommer på dagsordenen i alle spørgsmål, der dækker hverdagslivet. Dertil kommer, at livet i institutioner reduceres og bliver mere integreret i fællesskabet. Interessefællesskaber på tværs af lokalsamfundene bliver som nu, men mange med et andet og fornyende indhold. Hertil fysiske rammer, der i langt højere grad indrettes til et villet fællesskab. Med andre ord, samfundets tilgrundliggende politiske potentiale styrkes.

Sproget og det lokale demokrati

Et levende demokrati bygger på fællesskab og fælles ansvar. Det er netop skriftets tese, at en storstilet tilbageflytning til landdistrikter i årtierne fremover vil lægge et nyt og dynamisk grundlag for blandt andet demokratiudfoldelsen. Mangfoldighed, herunder fællesskaber af stor variation og forskellighed, er netop det, den økologiske omstilling borger for.

Med en dagsorden, der skal forløse mangfoldigheden, handler det ikke om enten/eller valg mellem standardiserede løsninger, men i udstrakt grad om at vælge mellem de mange muligheder, fællesskaberne selv kan skabe inden for LEF-økonomiens vide rammer. Vi vil lære, at alternativet til sort og hvidt ikke kun er gråt, men at hele regnbuens farveskala tilbyder sig.

Værdikæden fra jord til bord og retur til jord rummer udtømmelige muligheder for "samtale, læring og handling" og summen af disse vil skabe den immaterielle kapital, der forløser samfundets folkelige energi. I den proces bliver bevægelsens sprog afgørende. Det sprog, der som tidligere nævnt, har visionen iboende. Forløsningsen af den folkelige energi vil ligeledes bidrage til at føre os gennem den demokratikrise, næsten alle kan se, vi er inde i.

Et demokrati grundlægges og vedligeholdes gennem en alsidig lærende samtale kombineret med evnen til at handle i fællesskab. Og den læring starter med omstillingen i det nære lokale samfund.

Fællesskabet, demokratiet og den sociale sammenhængskraft

Den mangfoldige og bæredygtige omstilling vil skridt for skridt genskabe sammenhængskraften. Det er dannelsen af de mange lærende, dannende og forpligtende fællesskaber, der ikke blot evner at genrejse demokratiet, men som sideløbende skaber sammenhængen mellem mennesker på kryds og tværs. En sammenhæng vi ikke kan undvære fremover. Sammenhængskraften er også et resultat af den rimelige spredning af samfundets værdiskaben. Den øgede sociale kapital gør os alle klogere, sundere, tryggere, rigere og bedre til at regere et retfærdigt og stabilt demokrati.

De tre "billeder" skildrer fremtiden næsten utopisk, men bliver den folkelige bevægelse mangfoldig og stærk nok, vil eksemplerne ikke være urealistiske i det samfund, vi er på vej mod. Tilsammen gælder således, at i takt med, at det lykkes at eliminere de tre udfordringer, vil broderskabets økonomi få rige muligheder for at folde sine umådelige

kræfter ud til gavn for os alle.

Er det et sandt billede af kendetegnenes effektivitet, må vi igen spørge, hvilken grad af formel organisering der vil blive tilstrækkelig. Vil en form for central sekretariatsfunktion blive nødvendig? Eller vil kombinationen af velfungerende fællesskaber styret og inspireret af fælles kendetegn kunne omstille uden anden organisering? Kan vi ligefrem se det *”som en form for tidsånd, en tidsånd der rummer en almen stræben mod en mangfoldig og bæredygtig fremtid”*. En tidsånd der alene vil trække samfundet i omstillingens retning.

Måske er en sådan tidsånd på vej.

En afsluttende bemærkning

Vi indledte afsnittet med at nævne de områder, en folkebevægelse skulle mestre i forbindelse med omstillingen, områder folkestyret ikke mestrede. Med kendetegnene på plads er folkebevægelsen klar til opgaverne. Det blev illustreret med tre af skriftets udfordringer, vi vil kunne tage op i omstillingens lange forløb. Der må dog tages et meget væsentligt forbehold. Alene står folkebevægelsen ikke stærkt nok. Det er her Staten skal inddrages. Det drejer sig ikke om smukke ord, selv om de gerne må høres, men om statslige bidrag på nogle få konkrete områder. Uden dem når vi aldrig vejs ende. Der skal skabes en lovgivning om den helhed, LEF-økonomien og fællesskaberne udgør, kombineret med tiltag der giver demokratiudfoldelsen optimale muligheder. Det handler det følgende sjette afsnit om.

Folkestyret

om lovgivning til fremme af broderskabsøkonomien og det nære folkelige demokrati

”Det danske demokrati har fået elitære tendenser, og centraliseringen omkring Christiansborg har taget overhånd. Flere og flere danskere oplever, at kløften mellem land og by bliver dybere og afstanden til deres folkevalgte stadig større. – og det med stigende politikerlede og demokratisk underskud til følge.” Opråb fra ungdommen om at nytænke partistøtten. Formændene for DUF, VU og DSU - JP – 23.12.16.

Folkestyret er alvorligt svækket. Og mange af de opgaver, omstillingen forudsætter sat i værk, hverken kan eller skal et folkestyre tage sig af. Men staten som lovgiver skal inddrages og have en central rolle. Kun gennem relevant lovgivning og statslig finansiering vil en sådan omstilling kunne gennemføres.

Helt konkret skal der ”skabes en lovgivning om den helhed, fællesskaber og broderskabsøkonomien udgør, kombineret med tiltag der giver demokratiudfoldelsen optimale muligheder.” For nu at citere forrige afsnits afsluttende konklusion.

Makroøkonomien som udgangspunkt

Men folkestyrets stat – hvordan har den det egentlig?

Folketingsvalget i forsommeren 2019 gjorde det åbenbart for en bredere offentlighed, at noget var spliterravende galt i statens forvaltning. Finansministeriets matematikmodeller kom i søgelyset. Disse hviler på et makroøkonomisk grundlag, der tilsyneladende ikke hører vores tid til og som i hvert tilfælde er helt irrelevant for den fremtid, vi er på vej ind i. Et finansministerium der dominerer, ikke blot mht. den økonomiske politik, men mht. statens politik generelt. Et ministerium, der blander sig i andre ministeriers sager, så snart de har en vis økonomisk tyngde. Dertil kommer forvaltningens uhørte overforbrug af konsulenter. Er der noget at sige til, at en tvivl har bredt sig, om vor stat rummer den nødvendige kompetence.

Hvem styrer staten – folket, politikerne eller embedsstanden? eller er det måske den makroøkonomiske teori, der, gennem de styrende økonomiske regnemodeller, tegner den politiske udvikling? Svaret er nok gemt i det sidste spørgsmål. Makroøkonomi som samfundsstyrende; hvad taler vi om?

To makroøkonomiske forståelser - to tidsepoker

har domineret ikke blot den økonomiske politik de sidste par generationer, men landspolitikken generelt.

Keynesianismen efter den engelske økonom Keynes er den første af disse. Den blev udviklet under 1930'ernes økonomiske depression og kom til at styre store dele af den internationale økonomiske politik efter 2. verdenskrig.

30'ernes krise og 2. verdenskrig, der fulgte i dens kølvand, havde efterladt en sammenbrudt verdensøkonomi. Staten var keynesianismens centrale aktør. Ved hjælp af incitamenter fra store investeringer skulle staterne stimulere økonomisk vækst. Det kunne gøres på mange måder. Nogle stater fastholdt dele af krigsindustrien. Andre, herunder Danmark, skabte velfærdsstater ved en omfattende udbygning af de sociale og kulturelle områder: bolig-, social-, uddannelses- og sundhedspolitikken samt teater- og biblioteksområdet. Endvidere blev der afsat midler til at øge den individuelle sociale bistand. Keynes selv prioriterede ikke de sociale aspekter på samme måde, som der var en udbredt konsensus om i Danmark. Men med en kolossal indsats slog vi 'to fluer med et smæk', vi fik på kort sigt styr på samfundsøkonomien og gang i væksten samt på det lange sigt skabt et samfund i balance. Problemerne, der ligger bag skriftets syv udfordringer, var vi endnu ikke nået frem til.

I slutningen af 1960'erne steg inflationen, og oliekrisen i 1970'erne samt den efterfølgende arbejdsløshed nødvendiggjorde omfattende omlægninger af den makroøkonomiske politik. Keynes økonomiske forståelse blev langsomt afløst af neoliberalismens og med den var en ny makroøkonomisk tidsepoke så småt i gang. For Milton Friedman, -ismens fader, var de ideologiske aspekter væsentlige: en styret kapitalisme for fuld udblæsning, kombineret med troen på markedernes evne til selvregulering. Slut med de store kriser. Epoken varede i 30 år, i de sidste tyve var neoliberalismen dominerende. Epokens politiske tiltag handlede meget om at beskære resultaterne fra keynesianismens epoke samtidig med at beskære statens rolle. I 2007 kom sammenbruddet. Alle illusioner brast. Neoliberalismens indre grådighed var årsagen. Neoliberalismen ændrede meget også på det åndelige plan. Individualisme, selvished og accept af ekstreme uligheder blev normalen. Og værre endnu; klimakrisen og et økologisk sammenbrud var en del af pakken.

Her har vi så stået i nu snart ti år, uden at have nogen brugbar makroøkonomi til at tage over. Gennem 60 år har nationernes og dermed vores nationale politik således været styret af kun to forskellige makroøkonomiske forståelser – begge med overraskende stor gennemslagskraft såvel på det samfundsmæssige som i den private sfære.

LEF-økonomien - et bidrag til en bæredygtig makroøkonomi

I den neoliberalistiske tidsepoke blev det frihedsøkonomien der trivedes alt for godt. Her blev ubalancen et faktum, der yderligere understreger nødvendigheden af at holde fast i balancen mellem de tre LEF-økonomier. Selvom de tre LEF-økonomier dækker samfundshusholdningen bredt, vil de aldrig i sig selv blive samfundsstyrende. De kan derimod yde væsentlige bidrag og som sådan blive en væsentlig del af en samlet økologisk makroøkonomi.

I den keynesianske økonomis tidsepoke oplevede vi en lighedsøkonomi, når den var bedst, men også en samlet økonomi, der kom helt ud af balance.

I disse 60 år kom *Broderskabsøkonomien* aldrig rigtig i tale. Tværtimod brød den mere eller mindre sammen og fællesskaberne fik problemer. Måske derfor har nødvendigheden af det nære fællesskab så ofte været fremme i tidens debat, såvel lokalt som nationalt.

I tiden fremover vil en makroøkonomi under en eller anden form igen blive aktuel. De to gennemgåede blev valgt, fordi de evnede at gengive økonomi i sammenbrud deres materielle vækst. Spørgsmålet er derfor: Hvilken makroøkonomisk tilgang skal vi vælge for at kunne danne grundlag for at give varige svar på vor tids store spørgsmål, som er langt mere sammensatte, end de spørgsmål markeder på sammenbruddets rand stillede.

”Grundtvig har som noget af det mest solide doceret – historisk, poetisk og virkeligt-, at et samfund er rigt, så længe vi har råd til at deles om sagerne, og at det er forarmet, når vi ikke længere har råd til det. Det har ikke noget med overskud eller underskud på betalingsbalancen at skaffe”. Jens Rosendal, omkring 1991, Politiken.

Vi har før anvendt Grundtvigs idéer til at rette op på samfundet. Dengang som nu er fællesskabernes gode vilkår forudsætningen. Det betyder, at der nu er brug for en stærk broderskabsøkonomi.

Måske – men skal det ske, må vi forestille os, LEF-økonomien som en bærende del af en ny makroøkonomi, inklusiv en stærk samfundsbærende broderskabsøkonomi.

Broderskabsøkonomien og den økologiske økonomi.

Den store interesse i 1960'erne for klima og økologi fandtes ikke blot her i Danmark, men også på verdensplan: Rom Klubben og rapporten ”Grænser for Vækst” er fra den tid. Også økonomerne lod røre på sig. De første udspil til en økologisk økonomiforståelse er fra den tid, afrundet i 1973 med artikelsamlingen ”Toward a Steady State Economy”, med bidrag af flere af de økonomer som arbejdede for en økonomi i balance. Steady State Economy eller Ligeveægtsøkonomi er i dag et begreb anvendt inden for den økologiske økonomi.

Den økologiske økonomiforståelse. Central i denne er opfattelsen af kloden som et rumskib med et afgrænset lukket rum og begrænsede ressourcer. Det betyder, at man må acceptere; at der er grænser for materiel vækst, at den materielle værdiskaben skal fordeles ligeligt, herunder at vor tids ekstreme uligheder skal udjævnes. Den økologiske økonomis mål er at fremme ’langsigtet, demokratisk, retfærdig, stabil og bæredygtig vækst’. Betydningen af vækst er dog til diskussion. Som makroøkonomi har den hidtil ikke haft den store indflydelse.

Det skal ændres og der forventes da også forslag på banen inden for de aller nærmeste

år. Et væsentligt problem vil utvivlsomt fortsat være fordelingen af den materielle del af samfundets værdiskaben. Det kunne løses, hvis det var muligt at udvikle samfundsformer, hvor broderskabsøkonomien i en vis udstrækning direkte overtager en række af lighedsøkonomiens socialkulturelle opgaver.

Et af mange eksempler kunne være udbygningen af en stærk forebyggende sundhedssektor med det mål at reducere livsstilssygdomme. Hvis sådanne alternative løsninger er mulige, kan broderskabsøkonomien blive et bærende element i en økologisk makroøkonomi.

Under en økologisk makroøkonomi skal vi kollektivt lære at forstå, at den materielle rigdom langt fra er den, der giver det rigeste liv. Det er kampen for det nære såvel som det store fællesskab, vi skal lære og ikke kampen for egen vindings skyld. Historien må have lært os, at det ikke er vejen hverken til egen eller til fælles rigdom. Historien har også lært os, at der skal være balance i såvel økonomien som demokratiet, før det vil lykkes. Her kommer statens lovgivning ind i fortællingen.

Fem temaer i et statsligt broderskabsprogram

Statens rammelovgivning for LEF-økonomien er allerede omfattende. Det gælder især i forhold til friheds- og lighedsøkonomierne. Inden for broderskabsøkonomien har vi en forbilledlig lovgivning på områderne fritidsliv og folkeoplysning, men derudover ingen sammenhængende lovgivning til at fremme og muliggøre en stærk og velfungerende broderskabsøkonomi og slet intet, der sigter mod omstilling.

Det skal der ændres ved, gennem at *”skabe en institutionel ramme om den helhed og de fællesskaber broderskabsøkonomien udgør, kombineret med tiltag der giver demokratiudfoldelsen optimale muligheder”*.

Broderskabsprogrammet, der skal udgøre denne ramme, præsenteres i følgende fem temaer:

1. *de 25.000 km² produktionslandskab*
2. *støtteværdige initiativer*
3. *statens ansvar for demokratiet*
4. *lovgivning for broderskabsøkonomi*
5. *tjek på kapitaldannelsen*

De vigtigste forslag undervejs vil blive indrammet svarende til denne oversigt.

1. 25.000 km² produktionslandskab

For at omstillingen skal lykkes, skal som tidligere nævnt retten og dermed adgangen til dyrkning af jord være almen tilgængelig. Det er omstillingens primære forudsætning.

a. - at sikre 'adgang til dyrkning af dansk jord' er statens ansvar:

Dyrkning af jord er en aktivitet der evner at binde folk sammen i fællesskaber. Interessen for jord og de opfølgende fællesskaber er omstillingens udgangspunkt. Kravet er derfor helt centralt som en forudsætning for, at mangfoldighed og bæredygtighed nogensinde vil kunne finde sammen og gå hånd i hånd.

Hver af de tre økonomier har forskellige muligheder for at bidrage til denne ret:

- Frihedsøkonomien, der burde stå åben for alle, giver i praksis ingen adgang til at eje eller forpagte jord. Jorden er næsten totalt gældsat, hvilket naturligvis er helt uholdbart. Næsten ingen og slet ikke ungdommen, der gerne vil gå landbrugsvejen, har mulighed for at overtage en landbrugsejendom. Det udløser to helt nødvendige krav, vi tager op under temaets andet punkt: "Jordbrugslovene".

- Lighedsøkonomien skal med kommunerne som tovholdere i stigende grad inddrage jorden i sit samspil med borgerne. Det gælder fælles dyrkningsarealer og let tilgængelige kolonihavetyper. Det gælder også kommunens borgervendte institutioner. Ligeledes vil mange forskelligartede socialøkonomiske initiativer få brug for jord.

- Broderskabsøkonomiens forhold til jord vil blive en nydannelse. Med staten som garant og kommunen som ansvarlige skal jord kunne opkøbes inden for broderskabsøkonomiens rammer. Gennem udlejnings-, forpagtnings- og brugerretsordninger vil især fællesskaber kunne få rådighedsret over jord til realisering af alle former for grønne og blå landbrugsinitiativer – økologiske i sagens natur. Her er der tale om små enkeltbrug og større fællesbrug i et meget stort antal. Lokalisering skal derfor være velovervejet i forhold til by, land og natur, så brugene får en beliggenhed, der muliggør en størst mulig vekselvirkning med alle de forhold, omstillingen handler om, deriblandt udfordringerne.

"Det er jo frygteligt, at landmændene i Danmark er tvunget til at være finansielle spekulanter i højere grad end at være landmænd. 80 % af dansk landbrug er i dag finansieret med F1-lån, og hvis renten stiger, så crasher de. Det ville være mere fordelagtigt for landbruget, hvis de var i en jordbrugsfond, hvor de var sikret, så de kunne koncentrere sig om landbrug frem for spekulation. Jeg ser fondstankegangen, som en moderne version af andelsbevægelsen." Knud Foldschack/Foldschack - Knud den Hellige

- Jordbrugslovene

b. - Først er oprettelse af en jordbrugsfond til gældssanering af det danske landbrug et krav der bør stilles. Landbrugets gigantiske gæld er voldsomt hæmmende for enhver planlægning af landet uden for byerne, herunder omstillingen af skriftets syvende udfordring – produktionslandskabet. Hvis en ordning som for eksempel en statslig garanteret fond med banker og pensionsselskaber som partnere kan løse udfordringerne, er en sådan fond absolut nødvendig.

Flere forslag til løsning af landbrugets gældskrise var politisk fremme i de år, finanskrisen toppede, men synes nu gemt og glemt. Landbrugsgælden er dog ikke glemt. Derfor skal der kræves:

c. - en revision af landbrugsloven, hvis seneste version trådte i kraft januar 2015. Et utilstedeligt kup i 2014-loven var, at man søgte at løse landbrugets gældskrise ved at åbne for køb og salg af danske landbrugsejendomme på det internationale marked. Øget efterspørgsel vil øge landbrugenes værdi til fordel for de gældsramte. Det er ikke landmændene man primært tænker på, men bankerne og andre investorer der har långivet og investeret. Derfor skal en revision af loven sammen med etableringen af en jordbrugsfond ses som en samlet løsning, der vil sænke jordpriserne og gengive folkestyret kontrollen med det danske produktionslandskab.

- Landbrugs- og bopælspligt skal tilpasses en ny tid og ikke fastholdes i en utidig landbrugsfortælling. Behovet for bosætning i landdistrikter vil stige kraftigt. Og bosætningsregler skal afspejle en ny tids behov for samling omkring det lokale liv samt fremme af dette. Derved vil nye tiders bosætning også blive en organisk faktor i renoveringen af landsbyerne og medvirke til at stoppe deres yderligere forfald.

"Den eksterne solidaritet gør, at fællesskabet åbner sig mod omverdenen og ikke lukker sig om sig selv. Man indgår i frugtbare vekselvirkninger med andre fællesskaber. Hvis et fællesskab skal bestå, må det aldrig blive statisk, men hele tiden vedligeholdes med handlinger. For et fællesskab er mere end et sted eller en ting, vi kan være en del af. I et godt fællesskab er vi i konstant fælles skabelse." Interview med Svend Brinkmann i Kristeligt Dagblad 10.03.16

2. Støtteværdige initiativer

De fleste af de følgende initiativer har været berørt i skriftet. Selvom de her beskrives enkeltvis og usammenhængende, vil alle, når de realiseres, indgå i væsentlige helheder. Måske den vigtigste fornyelse er:

d. - Omstillingscentret, eller det socialøkologiske center "omstillingens ordstyrer og fællesskabernes mentor". Det bliver omstillingens helt centrale institution – såvel lokalt som nationalt. Der må forventes mindst et af disse i hver kommune. Den organisatoriske ramme kan være en forening eller en selvejende institution. Kommunen vil få tilsynspligt og statens grundtilskud rettes ind efter velvalgte sociale og geografiske indikatorer for centrets dækningsområde. Der skal være mulighed for at ansætte professionel arbejdskraft. Navnet "Det socialøkologiske Center" – Thorø-centrets navn - markerer centrets opgaver. Andre lokale navne vil givetvis komme i spil.

'Lokalfællesskaber – en vej til selvforvaltning' vil opstå mange steder. Det er den naturlige start. Deres opgaver gælder det lokale område, hvor beboere er gået sammen om at løse opgaver, der dækker LEF-økonomiens mangfoldighed, for eksempel som et landsbylaug. Lokalfællesskaber vil nedsætte arbejdsgrupper, til at løse særlige opgaver og afgørende er, at de skabte værdier kan komme alle i området til gode, ingen kan udelukkes.

Interessefællesskaber dækker både temaer på tværs af lokalområderne og temaer af mere almen interesse. Alle de mangfoldige former for læring knyttet til værdikæden "fra jord til bord" t/r kunne blive aktuelle som temaer for dannelse af sådanne. Studiekredse og markskoler er eksempler. Fra interessefællesskabet rækkes ud mod verden omkring: - open source-design; gratis online uddannelser og lokal produktion i decentral klynger vil blive en del af hverdagen derude på landet. Og så endelig:

e. - Opgavefællesskabet der påtager sig at bidrage ved løsningen af konkrete samfundsnyttige opgaver eller tager konkrete udfordringer op, det fælles liv og omstillingen byder på. Såvel lokal- som interessefællesskaber rummer opgavefællesskaber. Det vil ofte være opgavefællesskaberne, der modtager økonomisk og anden støtte.

Der vil ud af interesse- og opgavefællesskaber vokse mange af de initiativer, der med årene vil komme til at binde land og by sammen, som det sig hør og bør, i den fremtid vi sigter mod og som også derved vil kunne mindske presset på lighedsøkonomien.

Hertil kommer initiativer, der antyder nogle af de vilkår fællesskaberne vil kunne komme til at udvikles under eller parallelt med:

f. - Borgerting eller borgerforsamling – et udvalg af borgere udpeget ved lodtrækning. Deltagerne er repræsentative i forhold til køn, alder og uddannelsesbaggrund. Borgertinget besvarer spørgsmål stillet på forhånd og har adgang til uvildig faglig støtte, hvis det er nødvendigt.

Denne form har som så mange andre demokratiske initiativer en lærende virkning som styrker befolkningen generelt i den politiske dialog. Når interesser, grupperinger og konflikter lægges til side i tingets arbejde, bliver resultatet ofte konsensus i de indstillinger tinget kommer frem til.

Borgerting fremmes fra udlandet. Særligt kommunale og regionale problemstillinger er velegnede til at blive klarlagt på denne måde.

Adgang til fællesarealer og fællesarealers udformning og pleje vil blive attraktive opgaver for de lokale fællesskaber. Erfaringerne viser, at mange af disse vil blive udviklet i et samspil mellem kommune og lokalsamfund.

På andre områder er kommunen hovedentreprenør og initiativtager, men skal selvfølgelig gennem lokal inddragelse sikre at løsninger bliver multianvendelige. Således med opgaver der ligger i skæringen med ligheds- og broderskabsøkonomierne. En lokal

institution der stilles til borgernes rådighed eller et byareal, herunder vejarealer der indruges til fælles brug. Eksempler er der mange af. Det er vigtigt i denne sammenhæng at være opmærksom på den store indflydelse, fysisk planlægning og indretning har på mødet mellem mennesker og dermed dannelse og udvikling af fællesskaber. Derfor vil måden vi indretter by og land på have stor betydning for broderskabsøkonomiens virke og bærekraft.

g. - *De udendørs områder* skal opprioriteres. En i årtier misligholdt mulighed – *færdselslovens § 40* – vil kunne blive bragt i udstrakt anvendelse – ikke mindst i landsbyer og andre landlige bebyggelser. Også byområder kunne endelig tage mulighederne for at skabe opholds- og legegader til sig. Gennem fredeliggørelse af gader og veje sikres den tilfældige kontakt og muligheden for uformelle sammenkomster i det fælles rum. Og her vil fælles dyrkning uden tvivl blive en almindelighed. På den måde bliver veje og gader fremover en del af broderskabsøkonomiens domæne - ja hvorfor ikke?

Fællesskabernes fysiske rammer skal således være vel gennemtænkte og vel udførte for at blive optimale for fællesskabernes virke. De skal initiere fællesskaber, kitte dem sammen og medvirke til at give dem dynamik og varighed.

Sådanne rammer kunne udover de nævnte være:

- *Den frie fælled* som et stykke natur anvendelig til fælles brug, herunder dyrkning og fælles erfaringsindsamling. Med initiativer spændende fra fællesskabets græssende kreaturer, over skovhaven, til forsøg der rammer dybt ind i biodiversitetens problematik.
- *Fællesanlæggene* med alle muligheder fra forsamlingshuset til dele- og genbrugsterminalen, med en variation af værksteder og ikke at forglemme en ny tids orangerier og aquaponier, hvor naturen bringes indendørs og fællesskabet dyrkes i inspirerende omgivelser.

Vores tryghed er voldsomt udfordret: Demokrati er ikke kun en styreform, det er også en måde at leve på. Vi har ikke "taget vor demokratiske arv alvorligt, så vi i dag langt hen ad vejen har mistet ikke bare vor kristne, men også vor politiske tro. Vi tror ikke længere på det folkestyre, vi ellers taler så højt om. Den eneste tro vi har tilbage, er troen på den nøgne økonomiske vinding. På lønsomhed og økonomisk udbytte. Og den tro er ikke nok til, at man kan bygge gode samfund på den."
Finn Slumstrup/ Vestkysten, 30.03.18.

3. Statens ansvar for demokratiet

Først skal et kort og afgrænset rids af pressens 250-årige historie give et indtryk af den alvorlige situation demokratiet er kommet i:

dagspressens fald fra statsmagt til relativ ubemærkethed:

Det var englænderen Edmund Burke - filosof, historiker og minister, der helt tilbage i

1787 døbte pressen ”Den fjerde Statsmagt” - magthavernes vagthund vel at mærke, til sikring af magthavernes magt. At passe på magten var således pressens opgave. Efter et forudgående århundrede med borgerkrige og en tiltagende revolutionær bølge rullende hen over Europa følte magthaverne sig utrygge – for at formulere det mildt. Det Burke forstod var, at en kritisk presse var en forudsætning for, at magtens tredeling blev overholdt og at brodne kar i embedsværket ikke rejste folkets vrede. Man skulle passe på: ’revolutionen ventende lige om hjørnet’.

Som årene gik og demokratierne gennem mod- og medgang modnedes, blev den progressive del af pressen mere og mere demokratiets vogter – en helt uundværlig informationskilde for oprettelse af et levende, kritisk og kontrollerende demokrati. At embedsværket undervejs fik mere magt betød mindre, så længe pressens kontrol virkede og dens stof var troværdigt. En fjerde statsmagt blev pressen dog aldrig – men folkets vagthund blev den.

Nu er den tid imidlertid også ved at være forbi. Samtidig med at styret lukker sig om sin magt, svækkes pressen. Som vagthund er den ikke til at regne med mere. Det er der mange årsager til, blandt andet at informationskilderne er ved at tørre ud; de fleste er uklare, mudrede og i værste fald ’giftige’. På den baggrund er det ikke mindre end alarmerende, at der fra de centrale magthaveres side overalt i Europa gøres uhørte anstrengelser for ikke blot for at lukke for intern kritik, men ligefrem ved at gøre kritik ulovlig.

Vejen frem kunne være en opstramning og ikke mindst en udvidet forståelse af læren om statsmagtens tredeling.

I det moderne demokrati er spørgsmålet om tredelingen langt mere kompliceret, end da filosofen John Locke for 350 år siden som den første formulerede kravet. Den gang handlede magtdelingen om at hindre enevælde og om at dømme konkrete overskridelser af loven, for med den skulle land kunne bygges. I dag er den klassiske magtdeling stadig lige vigtig, men vi savner en kontrol af selve lovgivningen og især, om dens virkninger svarer til de tilsigtede. Folket er af den grund blevet den ”(be)dømmende” magt. Det er fint, men også overordentligt kritisk, for når demokratiet vakler, bliver folkemagten svag. Den lovgivende og den udøvende magt, dem der skal bedømmes, er samtidig blevet voldsomt forstærket, ikke mindst ved at de i praksis, som vi igen og igen hører eksempler på, mere eller mindre har forenet sig.

Det forudsætter at den demokratiske kontrol kommer til at virke gennem adgang til en troværdig information. Den opnås kun ved, at staten sikrer den fornævnte åbenhed i forvaltningerne og at der findes en demokratisk kompetence til at bearbejde den omfattende og komplicerede information, som vil blive stillet til rådighed. Af den grund bør de to følgende forslag, blive et krav.

Bliver denne foreslåede statsteoretiske gentolkning accepteret og lovgivet for, vil der til gengæld ikke være grænser for den brede samfundsrettede dynamik, det vil kunne resultere i.

"Demokrati udvirker det, som selv den bedste regering er ude af stand til: det skaber i hele samfundet en overstrømmende kraft, en energi som aldrig ville eksistere uden demokratiet, og når forholdene er gunstige, kan denne kraft gøre underværker!". Tocqueville (1805 - 1859)

h. - Et institut for demokratisk information og udvikling

Hvad taler vi om? En nydannelse til støtte for en kritisk og konstruktiv demokratisk debat. Instituttet skal være; demokratisk styret, uafhængigt og med mulighed for at tage enhver relevant opgave op. Instituttet skal endvidere dokumentere, kritisk analysere og forske for kvalificeret at kunne informere og vejlede alle aspekter af demokratiprocessen.

Et sådant institut skal meget gerne fungere som et forbillede internationalt med internationale ambitioner. Instituttet kan endvidere ses som en støtte til pressen, med et styrende råd hvori pressen er repræsenteret.

Instituttet vil på mange områder via pressen kunne støtte op om omstillingen og gennem omstillingens lærende fællesskaber muliggøre en demokratisk konstruktiv kritik og kontrol på et højt niveau, med direkte betydning for rekrutteringen af en ny tids politikere og kvaliteten af den demokratiske styring.

Selve finansieringen og den organisatoriske opbygning skal indpasses som en del af broderskabsprogrammet.

Åbenhed i forvaltningerne

Udgangspunktet bør selvfølgelig være forvaltninger, der udøver magten på et højt etisk niveau. Vi ved, at de fleste i embedet forsøger efter bedste evne, men i virkelighedens verden hvor lobbyister og nepotister sidder embedsværket nærmest knæene af, er den høje etiske standard desværre lidt af et dilemma, for at formulere det mildt.

I 2014 fik vi en ny lov om offentlighed i forvaltningen. Den hidtil mest åbne mente lovgiverne. Det er der imidlertid rejst alvorlig tvivl om siden.

I beslutning om offentlighed eller ej, har man delt forvaltningsområderne i tre: de områder, der uden diskussion holdes lukket, de der uden diskussion åbnes og så en gruppe derimellem mange gerne så forblev lukket, men som man i den nye lov åbner for. Her kommer et nyt begreb "meroffentlighedsprincippet" tilhængerne af lukkethed til undsætning. Den permanente åbning af disse forvaltningsområder forudsætter nemlig, at enkeltområder såfremt det skønnes nødvendigt, kan holdes lukket. "Meroffentlighedsprincippet" – smag på det – synes mest en elegant bestemmelse til at opretholde noget, der kunne ligne en permanent lukning også for dette område.

I meroffentlighedsprincippet gemmer sig uanede muligheder for at hindre offentlighedens indsigt i præcis de sager, vi burde kende til. Det er kritisabelt og da også mål for kritikken af lovgivningen.

Mangel på åbenhed er som nævnt på vej til at blive et internationalt problem. Det er derfor opløftende, når ”Olga” fra ”We move.EU” i foråret 2019 kunne rapportere, at EU’s institutioner har besluttet; ”to help protect whistleblowers across Europe”. Whistleblowere burde overhovedet ikke være nødvendige, men vi kan ikke undvære dem.

i. - Det foreslåede institut til varetagelse af demokratisk information kunne yderligere gøres til en garanti for, at åbenheden i forvaltningerne blev udnyttet optimalt, ved som et supplerende forslag/krav, at tildele Institut for Demokratisk Information indstillings- og høringsret i alle spørgsmål vedrørende offentlighed i forvaltningen. Uden lovgivning om åbenhed der fungerer, mistrives demokratiet.

”I en sådan prekær situation forekommer det eneste reelle håb at være det, der kan knyttes til borgernes konkrete indsats for at revitalisere demokratiet. Der er brug for så radikale og hurtige omstillinger, at kun folkets kreative medvirken kan identificere løsningerne, og kun folkets aktive tagen medansvar kan skabe legitimitet bag de vanskelige beslutninger.” Jørgen Steen Nielsen, 2019

4. Lovgivning for broderskabsøkonomi

LEF-økonomien anerkendes som grundlag for den samlede danske økonomi. De tre økonomier ses som ligestillet og underlagt lovgivning. For broderskabsøkonomien oprettes en særlig forvaltning midlertidigt under indenrigsministeren.

Underlagt en fremtidig økologisk makroøkonomis stramme ramme, er det afgørende, at balancen mellem de tre LEF-økonomier etableres og opretholdes. Alle tre økonomier skal fungere optimalt, blandt andet fordi broderskabsøkonomien skal skabe nogle af de værdier, de to andre vil blive forhindret i at skabe.

Derfor er det afgørende, at broderskabsøkonomien også lovgivningsmæssigt sikres status på linje med friheds- og lighedsøkonomierne, således at alle tre økonomiers potentiale vil kunne udnyttes fuldt ud. Det vil komme til at gælde såvel i forhold til omstillingen af dansk landbrug til 100 % økologi som til samfundets mange andre omstillinger.

Første skridt må være at introducere broderskabsøkonomien og gøre den til en del af lovgivningen, derfor følgende forslag:

j. - Et principielt broderskabsprogram skal vedtages. Der etableres en statslig broderskabsfond til dækning af de uundgåelige udgifter i forbindelse med broderskabsøkonomiens virke. Folketinget fastlægger den årlige beløbsramme og et uafhængigt ”råd” etableres til at løse alle følgeopgaver. Broderskabsrådet fordeler via kommunerne lovbestemte vederlag og tilskud, der skal sikre fællesskabernes virke. De kunne svare til de vindinger og besparelser for samfundet, fællesskaberne muliggør. Kompensation for tiden, besværet og andre personlige omkostninger f.eks. i form af løntab, vil dog

sjældent komme på tale indenfor broderskabsøkonomiens område. Vederlag skal primært have fællesskabet som mål. En legatordning, fællesskaber kan søge, skal være en del af pakken.

I rammelovgivningen inddrages ligeledes midler til sikring af tilstrækkelig dyrkningsfri jord og til dækning af udgifter til demokratiinstituttet og anden nødvendig forvaltning inkl. broderskabsfonden.

5. Check på kapitaldannelsen

Den ekstraordinære værdiskaben broderskabsøkonomien skaber grundlag for, skal samfundet kunne mærke og forholde sig til. Vi skal være sikre på, at den økonomi der stilles til rådighed, også skaber de forventede resultater. Det gælder ikke blot den specifikke omstilling af landbruget, men virkningerne i samfundet som helhed. Det nødvendiggør, at broderskabsøkonomiens dannelse af kapital bliver fulgt tæt.

Landbrugets omstilling vil stile mod visionen: - når mangfoldighed og bæredygtighed går hånd i hånd. En egentlig evaluering af omstillingen er ikke indtænkt i dette skrift. I den løbende samtale undervejs om omstillingen og dens virkninger skulle de syv meget forskellige udfordringer, der tilsammen rummer delmål fra næsten alle FN's 17 verdensmål, fungere som spejl, hvori omstillingen vurderes. Skal broderskabsprogrammet dække samfundet som helhed, er der ikke tvivl om, at mere professionelle evalueringsmetoder vil blive efterspurgt. Disse vil dog kunne udvikles efter samme princip som det følgende.

Som en del af LEF-økonomiens fremlæggelse blev begrebet kapitaldannelse introduceret i det indledende afsnit. De otte kapitaler dækker den ønskede materielle og immaterielle værdiskaben. De samme otte kapitaler blev i forrige afsnit foreslået som ramme om selve omstillingens dagsorden. Det ligger således snublende nær, ligeledes at anvende de otte kapitaler eller som et alternativ en nært beslægtet opgørelse for kapitaltilvæksten, som ramme om vurderingen af andre dele eller af hele samfundsøkonomien. Det ligger helt klart uden for dette skrifts rammer at nå frem til en endelig metode. Men med LEF-økonomien som forståelsesramme, vil man være i stand til ikke blot at diskutere og formulere diverse tiltag til at optimere kapitaldannelsen, men også udvikle metoder til at vurdere de resultater, der kommer ud af anstrengelserne mere præcist, hvis dét bliver nødvendigt.

I den proces har såvel broderskabsøkonomiens institutioner som staten et ansvar at påtage sig. Samarbejde parterne imellem er nødvendig. Set sådan vil omstillingen rumme den store demokratiske samtale, hvor top og bund indgår i en interaktiv og dynamisk dialog - fælles evaluering og handlen på vejen mod en bæredygtig fremtid.

Afsluttende bemærkninger og en blød afrunding

Demokratiet havde et godt årti i perioden fra midten af 1960'erne til midten af 70'erne. Årsagen var, bla. at Keynes' styrende makroøkonomiske forståelse blev koblet på det dominerende politiske ønske om at udbygge velfærdsstaten. At bruge Keynes på den måde, var en særdeles klog og konstruktiv løsning for en lille nation, hvis største ressource er befolkningen. Det var i det årti, lighedsøkonomien virkelig trådte i karakter og blev et synonym for det danske velfærdssamfund.

I den efterfølgende neoliberale makroøkonomiske tidsepoke blev investeringer i den fortsatte udbygning af velfærdsstaten derimod benzin på et bål. De begyndende beskæring af den populære velfærdsstat havde folkestyret meget vanskeligt ved at indstille sig på. Den politiske debat fik svære vilkår. Menigmand forstod ikke den førte politik, og politikerne, vores repræsentanter, havde svært ved at forklare os de nye - måske også for dem - uforståelige sammenhænge. Og pressens voksende krise var en del af buketten. Som demokratiets vagthund dueede den ikke mere.

Det er således ikke noget under, at demokratiet kom og fortsat er i krise. Der er snævre muligheder for at give det, folket helst vil have – tryghed og stabilitet. Situationen er således alvorlig og særligt alvorligt er det, at vi i modsætning til i 40'erne og 70'erne ikke står parat med en ny makroøkonomi til at tage over.

Og så midt i det hele sprængte klimakrisens aktualisering de vante rammer for den demokratiske debat, - hvor meget synes vendt på hovedet i forhold til det, vi var begyndt at vænne os til.

Hertil kommer, at det folkestyre, der skal styre os ind i fremtiden, har store problemer med egenkontrollen. Den klassiske balance mellem statens tre magter er mere eller mindre brudt sammen. Omstilling kræver mange statslige initiativer, som kun få kan være helt sikre på virkningen af. For at kontrollere omstillingen foreslår skriftet derfor, at vi styrker det nære demokrati. Kun befolkningens demokratiske egenkontrol vil fremover være troværdig og acceptabel, og hvem er nærmest til at bedømme omstillingens mangfoldige virkninger?

En sådan form for egenkontrol kræver imidlertid et levende, kreativt og kritisk folk. Det er netop det folk, en omstilling af landbruget til 100 % økologi vil bidrage med, byggende på en mangfoldighed af aktive, udadvendte, forpligtende fællesskaber. En blomstrende broderskabsøkonomi kan således muliggøre en fornyelse af det aktive folkelige demokrati. Samtidig, og det er helt centralt, vil de mange samfundsmæssige opgaver, fællesskaber løser, kunne aflaste lighedsøkonomien. Det vil muliggøre en økologisk makroøkonomi, der sikrer styr på miljø-, kultur- og de sociale problemer, samtidig med at den hindrer den samlede økonomi i at løbe løbsk - vel at mærke demokratisk bakket op af befolkningen.

Men pas nu på. Det vil være fristende for den centrale magt at beslutte; at de krav og forslag der kan opstilles inden for rammerne af et broderskabsprogram, uden problem

kan indpasses i lighedsøkonomiens nuværende praksis. Det kræver blot en enkelt tilføjelse til loven her og der. Vinder det synspunkt gehør og bliver det resultatet, vil grundideen, at sikre en samfundshusholdning med tre ligestillede økonomier, ganske enkelt smuldre og gå i glemmebogen. Kun hvis broderskabsøkonomien forbliver uafhængig af lighedslovgivningens sektortænkning, kan den folde sig frit ud. Får den ikke den frihed, vil en ligestillet LEF-økonomi i balance forblive en drøm fra et skrift, der ville det bedre.

Afrunding – Kate Raworth skriver i sin bog om doughnut-økonomien, at 'morgendagens økonomi skal udformes til at være fordelende og forebyggende'. Det er netop det, de folkelige fællesskaber kan, vel at mærke såfremt folkestyrets stat træder i karakter og sikrer den nødvendige lovgivning, for som vi engang lærte, *'med lov skal land bygges'*.

Blæsten om modvinde, sidevinde og medvinde

”Sagligt sagt – der er brug for en håndfast politisk styring af et erhverv, der for længst har demonstreret, at det ikke magter at styre sig selv. Politisk styring til fordel for liv, lykke og fremgang ude på landet. Det er jo de kvaliteter alle sukker efter ude i landdistrikterne, og hverken flere svin, majsmarker eller sukkerroer.” Kjeld Hansen, 2019.

Det er en halv million danskere, der er i spil. Kan de i løbet af de næste 30 år bosættes anderledes, såfremt vi omlægger dansk landbrug til 100 % økologi? Det modsvarer blot den forventede befolkningsvækst i de samme tre årtier.

Når der skrives hundrede procent, menes der hundrede procent. Det betyder ikke en konfrontation med ikke-økologer, men at vi sammen i en lang demokratisk proces løser den store fælles samfundsopgave. Det vil tage tid og der vil stadig findes konventionelle bønder om 10, 20 ja selv om 30 år.

Fem hensyn der kræver de 100 % økologi

Nødvendigheden kan understreges af følgende fem samfundsmæssige hensyn:

Det første er, at kun en omstilling, der omfatter hele landbruget, kan yde det fulde bidrag til løsningen af de mange samfundsproblemer, skriftets 7 udfordringer illustrerer. Det er det, skriftets undertitel; *”når mangfoldighed og bæredygtighed går hånd i hånd”* udtrykker. Også på den måde og kun på den måde kan landbruget bidrage til hovedparten af FN’s 17 Verdensmål.

Det andet er, at den sammensathed, der ligger i at opretholde to landbrugssystemer side om side, stiller uforholdsmæssige store krav og kræver unødige ressourcer at håndtere. Dette gælder alle dele af jord til bord forløbet, opretholdelse af forsyningsindustrier til landbruget og ikke mindst lovgivning og forvaltning af landbrugsområdet. Vil man forenkle, er her et område, der byder sig til.

Det tredje er de to tilknytninger økologien skaber til udlandet. Først at Organic Denmark, vores samlede markedsføring i eksport af fødevarer og turisme, kun vil kunne nå sin fulde styrke ved den overbevisende fortælling; - at økologi er noget Danmark står 100 % inde for. Dernæst vores rolle som internationalt forbillede for en verden, hvor økologien er en nødvendighed. Hvordan vil vi kunne overbevise andre om at følge samme vej, hvis halvdelen af landet har valgt en anden retning?

- *Det fjerde er*; at det økologiske landbrug og det samfundsliv, det giver anledning til, er fyldt med vedkommende, engagerende og ideale fortællinger. Det er få andre områder i samfundet, der kan levere noget der bare ligner. Men skal disse fortællinger danne udgangspunkt for især unges livsvalg, er det nødvendigt, at fortællingerne er sande og derfor, at samfundet vil økologien fuldt og helt.

- *Det femte og sidst medtagne hensyn* er omstillingens betydning for vores nationale fællesskab. Kun de politikere, der ser det som deres hovedopgave at varetage inden- og udenlandske finansielle interesser knyttet til dansk jord og dansk industrilandbrug, kan være imod en langsigtet omstilling til et 100 % økologisk landbrug. Der findes ingen begrundelser, som ligger dybt i partiernes grundsyn, der står i vejen for 100 % omstillingen. Af den grund vil en fælles retning - de 100 % - kunne udvikles til et nationalt projekt, vi alle kan samles om. Nationens sammenhængskraft er på spil i disse år. Fællesskab om fælles mål vil være et af midlerne til at løse op for den udfordring.

Ikke alle kan eller vil på kort sigt kunne følge med i den nye retning. Det er derfor vigtigt, at vi hellere før end senere gør os klar på, hvilke modstande og trægheder omstillingen vil rende ind i. Derfor skal dette 7.de og afsluttende afsnit under overskrifterne "om modvinde", "om sidevinde" og "om medvinde" fortælle lidt om "sejladens strabadser", der ligger derude på det store ukendte hav.

At bevæge og fremme omstillingen er jo som at føre skib, så lad filosofen Thomas More få det sidste indledende ord, der ganske enkelt og malende tegner bevægelsens nuværende situation:

You wouldn't abandon ship in a storm, just because you couldn't control the winds. - Thomas More (1478 – 1535)

Om modvinde

Siden anden verdenskrig, er en fjerdedel af alt landbrugsareal overgået til andre formål; knap 25.000 km², er stadig i drift. Af de engang 200.000 landbrugsbedrifter er 35.000 tilbage som registrerede gårdbrug. Langt de fleste af disse forblev små, mens resten voksede og voksede mere eller mindre presset af det store landbrugsindustrielle kompleks med banksektoren som dirigent. I dag regnes med under 10.000 heltidsbedrifter og vi nærmer os formodentlig en gennemsnitlig driftsenhed på 250 ha eller over 450 af de tønder land, gårdene en gang blev målt i. Til sammenligning var Bornholms største gård i 1940'erne godt 300 tdr. land eller blot to tredjedele af det nuværende landsgennemsnit.

De kraftigste modvinde, omstillingen møder, skyldes, at denne udvikling inden for landbruget fortsætter som hidtil - i strygende medvind, hvilket vil sige i den stik modsatte retning af skriftets idégrundlag:

Midt i det jyske bor en bonde – en frontløber - der udnyttede alle udviklingens muligheder. Han er landets største svinebaron; årsproduktion 250.000 grise, knap 23 mio. kroner i indkomst i 2017 og et areal i avl på 2300 ha. Hans jorder er fordelt på et større antal opkøbte, forpagtede og lejede bedrifter i hele det midtjyske område. Han er ikke den eneste, der har nydt godt af medvinden. Mange andre svine, kvæg og plantebrug fulgte med i slipstrømmen.

Der er ikke noget at sige til, at en ny landboreform er på tegnebrættet – en af de helt store, hvis den bliver virkeliggjort. Der er tale om en jordfordelingsreform: 'hvor gårdene, der før i tiden var sammenhængende med arealer rundt om gårdene og ofte også med marker i ådale eller afvandede arealer, er i dag et kludetæppe af jorder, som ligger helt tilfældigt og ofte med store afstande.' Gennem bytter, handler og andre former for udligninger skal jordlodderne derfor samles omkring de enkelte ejer-gårde. De praktiske og økonomiske fordele er indlysende. Men også klimaet, naturen, drikkevandet og offentlighedens adgang til natur og kulturhistoriske områder skal nemmes. Landboforeningerne, der ellers har svært ved at blive enige om alvorligere spørgsmål, går samlet ind for jordreformen og naturens foreninger tilslutter sig. Det synes for alle at være en win-win-løsning. Alligevel er der ualmindelig god grund til at rejse advarselsflaget. Noget er i skyndingen glemt, noget er ved at gå helt galt. Jordreformen ender med at blive en modvind for omstillingen.

Havde den uhensigtsmæssige fordeling af jorderne nu været det endelige resultat af 50 års forandring, ville ingen behøve at ryste på hænderne. Men den nuværende situation er den stik modsatte. Det, man vil ændre, er i fuld gang med at ændres. Tilvæksten af jorder til de store gårde er fortsat i fuld gang. Situationen er løbet løbsk og synes helt ude af kontrol. Nogle indenfor landbrugets organisationer må vide det. Men i dansk landbrug og kredsene deromkring er der ingen - på nær de små familiebrug - der fører en politik, der går imod de store gårde. Det gælder selvfølgelig de konventionelle bønderorganisationer, men det synes desværre også at gælde brede kredse inden for det økologiske landbrug.

Hvad skulle kunne ske? Jo! Indføres den funktionelle jordfordeling fremover inden for samlede landområder på 1000 ha, som et enkelt igangværende forsøg lægger op til, kan vi allerede nu se rammen om nye fremtidige storbrug på 1000 ha, som nødvendigvis må dannes, når den nuværende udvikling af egen kraft fortsætter uændret de næste 5, 10 eller 15 år. "Oplæg til godsejervældets indførelse" kan vi også kalde reformen, men det er der ingen, der vil stå ved.

Læsere af skriftet vil forhåbentlig uden større forklaringer forstå, at den udvikling ikke fører til visionen: "*når mangfoldighed og bæredygtighed går hånd i hånd*". Det må dog nævnes, at indgik der reservation af arealer til en jordreform med de mange små jordbrug skriftet lægger op til, ville sagen se noget anderledes ud. Det gør der bare ikke.

"Landbrugspolitikken fremmer overordnet set stordrift og belønner ikke håndens arbejde, og det de små landbrug kan bidrage med. Det hæmmer den mangfoldighed, der historisk har været tilknyttet de små driftsenheder. Spørgsmålet er, hvordan kan vi sikre den mangfoldighed, som både handler om vores biodiversitet, om landskabet og ikke mindst om de demografiske forhold, der knytter sig til mindre enheder og dermed også et mere intensivt socialt system på landet?" Per Kølster/615

Låsen

Hvad er det for en lås der skaber den utrolige uforanderlighed i landbrugsudviklingens retning. Kapitalinteresser er væsentlige, men andre alvorlige problemer må være med i spillet.

Et er sikkert, at kombinationen af et aldrende landbrug, en voldsom gældsættelse og en utidig landbrugsuddannelse kan opfattes som låsens tre led. Men hvorfor låst? Skyldes det blot, at begrebet 'rettidig omhu' hører søfarten og ikke landbruget til? Måske, men svaret er ikke enkelt, der er tale om ganske mange sammenfiltrede problemstillinger. Vi starter med:

Et aldrende landbrug

Efter et historisk år fra 2015 til 2016, hvor 1000 landbrug måtte lukke ned, nåede de selvstændige heltidslandmænd for første gang ifølge Danmarks Statistik under 10.000 - af de i alt 34.731 registrerede gårde. Hvor mange af alle gårdene der så avles på og af hvem, ved vi ikke meget om. Heltidslandmændenes gennemsnitsalder var i 2017 - 57 år. At det uofficielle gennemsnit for alle landmænd er 67 år, gør ikke fremtiden lysere. Vi skal yderligere være opmærksomme på, at med den meget skæve aldersstruktur i landbruget vil ikke halvdelen snarere to tredjedele af alle landmænd allerede nu have passeret 67 års grænsen. På det punkt har vi nok verden mest forældede landbrug. Mere præcist var 15,5 % af heltidslandmændene over 70 år. Sammenlignet med udviklingen i den anden ende af aldersskalaen, hvor kun 6,3 procent af landmændene i 2017 var såkaldte yngre landmænd under 40 år.

Alt tyder på, at dette kun vil forværres år for år, intet tyder på det modsatte. Og bruger vi det som forudsætning, kan vi lave et lille kvalificeret skøn, der fortæller; at i 2030 vil antallet af aktive landmænd være faldet til en tredjedel af det nuværende, vel at mærke med en øvre aldersgrænse på 80 år.

Det var så låsens første led.

Overdragelse af landbrugsejendomme

Manglen på købere af landbrugsejendomme skyldes den gæld, der er hæftet på stort set alt landbrug, der er til salg. Og er der købere, der tør binde an med gælden, afslår bankerne at låne ud til hovedparten af de interesserede købere. Bankernes sikkerhed kommer først. Derfor bliver de en væsentlig medspiller i spillet om landbrugets fremtid. Gælden er låsens andet led.

Går vi ud fra som nævnt ovenfor, at landmænd over 67 år ejer 2/3 af alle landbrug, vil mindst 20.000 bedrifter stå til overtagelse over en periode på 10 år. Det er 2.000 om året. Hertil kommer andre brug, der af andre årsager sættes til salg, for eksempel den tredjedel som ifølge nationalbankdirektøren i 2018 var urentable, dårligt drevne og som burde lukkes. Altså –over 2.000 overtagelser årligt er rigtig, rigtig mange, der som et minimum forudsætter, at engagerede og veluddannede unge landmænd med tilstrækkelig erfaring er parate til at blive selvstændige. Er landbrugsuddannelserne klar til at løse den opgave? Næppe. Låsens tredje og sidste led bliver derfor:

Landbrugsuddannelserne

I 2008 blev landbrugsuddannelserne samlet i én uddannelse. Hidtil havde der været to adskilte uddannelser – landbrugsuddannelsen og uddannelsen til jordbrugsassistenter. På de i alt 82 erhvervsskoler er den nye landbrugsuddannelse placeret på 9 af landbrugsskolerne og på 25 af de tekniske erhvervsskoler. Det er således langt fra alle, der kan uddanne sig i hjemkommunen. Tre landbrugsskoler er uden for opgørelsen, blandt disse landets mindste og eneste økologiske - landbrugsskolen i Kalø.

På uddannelsen findes tre linjer; Husdyr, Planter og Jordbrugsmaskinfører. Den gymnasiale uddannelse kan indpasses på alle linjer og en lederuddannelse kan tilføjes. Økologi og bæredygtighed kan gives som tilbud, uden der dog på nogen måde er tale om, at faget spiller nogen rolle i de andre fag.

Uddannelserne har i perioder haft svingende tilgang. For at overleve har især landbrugsskolerne suppleret med en række erhvervsrettede tilbud. Det betyder, at mange af de studerende ikke ser landbruget som deres endemål. Dertil kommer opstarten af en særlig eliteuddannelse til landmand.

Det ville alt i alt være det rene gætteværk på det foreliggende grundlag at bestemme, hvor mange studerende, der er parate til at starte en tilværelse som selvstændig landmand efter uddannelsens afslutning, endsiige vide hvor mange af disse, der overhovedet er kvalificeret til at drive et økologisk jordbrug.

Lad os alligevel prøve at gætte. Først må man konstatere, at næppe nogen skole leverer duelige økologiske landmænd ud over de par håndfulde den økologiske landbrugsskole uddanner. De konventionelle landbrugsskoler færdiguddanner tilsammen højst 500 årligt. Ser vi bort fra korttidsuddannelserne, de lederuddannede til de helt store brug og så alle dem der vil bruge deres kvalifikationer til noget helt andet, kan vi vel roligt skønne på, at de færreste studerende ender som potentielle bønder. Et skøn kunne være 200 årligt eller omkring en tiendedel af det der er behov for.

Det var så låsen: - over 2000 heltidsbrug til overtagelse årligt de næste ti år; - ingen finansieringsmulighed for de få unge kvalificerede landmænd og derudover en uddannelse der slet ikke leverer det nødvendige antal kandidater. Står det slemt til for de konventionelle landbrug, så vil det økologiske jordbrug blive langt hårdere ramt af landbrugets manglende omstillingsparathed. Lad os se på fremtiden med skriftets muligheder og vision som udgangspunkt.

Nøglerne

En lås med tre låste led lukker ikke sig selv op. Nøgler må findes, til at låse op med og komme videre i den nye retning – den økologiske. De låste led er - aldersstrukturen, gælden og uddannelserne. Er vi låst fast, eller er der muligheder?

Landmændenes alder

er der ikke meget at gøre ved. Måske findes stadig yngre erfarne hollandske eller polske landmænd der gerne vil overtage en velfungerende dansk landejendom. Eller danske der gerne overtager barndomsgården, selv om det ikke er en selvfølge og mest hører fortiden til. Enkelte muligheder er der, men en nøgle til at låse op med, er der desværre ikke tale om.

Landbrugsgælden

har der været talt en del om gennem de senere år. Da den internationale finanskrisen brød igennem i slutningen af 00'erne voksede gælden og uroen. Lovforslag om etablering af en national jordbrugsfond finansieret af stat, pensionskasser og banker blev præsenteret, men gled langsomt i baggrunden. Idéen fastholdes kun i venstrefløjens partier og af Alternativet. En politisk indblanding synes i dag fjernt fra den politiske dagsorden.

I 2014 vedtog Folketinget så en revideret landbrugslov. Køb af landejendomme og dansk jord blev helt frigjort. Den selvstændige bondes tid er ved at være forbi. Men kapitalfonde, virksomheder og ikke mindst verdens nye milliardærklasse - alle kan komme til fadet, de skal bare overtage gælden. Smart politisk håndværk? Måske; men god politik er der ikke tale om.

Nyliberalismens ideer er således ikke helt glemte derude på landet. Nu har nyliberalismen overtaget i det åbne land. Fondsidéen har fået hård konkurrence, men bankernes sikkerhed er sikret. Det skete samtidig med, at statens rolle blev kraftigt reduceret – helt i overensstemmelse med Milton Friedmanns nyliberalistiske ideologi. Og det virker, kineserne har allerede opkøbt de første jyske minkfarme.

Hvor står den folkelige bevægelse i dette spil? Bevægelsen har ikke set passivt til. Rigtige mange spændende initiativer er dukket op. Byboere organiserer andelsgårde, hvor de aktivt deltager i driften, og som forsyner dem med sunde økologiske fødevarer. Lokale jordbrugsfonde er dannet og enkelte steder er ejendomme opkøbt og yngre økologiske landmænd har fået deres chance.

Langt det største initiativ er Danmarks Naturfredningsforenings og Økologisk Landbrugs fælles jordbrugsfond på 100 millioner kr., et kapitalgrundlag man nu efter to års virke er i gang med at fordoble.

Joh, det gælder så absolut; men nytter det? Svaret er desværre: overhovedet ikke, låsen forbliver lukket. For at forstå det, må vi forestille os fonden vokse som nu med 100 millioner kroner hver andet år, dvs. 50 millioner om året. Dividerer vi dette beløb op i den samlede gæld på 300.000 millioner kroner får vi 6.000. Hvad får vi ud af det? Jo,

de 6.000 er det antal år, det vil tage, at få gælden helt afviklet. For at sætte disse år ind i den nationale kontekst, så svarer årene til længden af perioden fra dansk landbrugs spæde start i bondestenalderen frem til vor tid. Det må dog nævnes, at accepterer vi at bevare en gæld svarende til 80 % af den samlede gæld, det realkreditlen ellers ville dække, behøver vi kun 1000 år til at afvikle gælden – altså kun tiden fra Harald Blåtand samlede Danmark og frem til i dag.

Kan det siges tydeligere, gældsproblemerne er ikke noget en folkebevægelse kan tage på sig.

”Skulle jeg drømme, gik staten forrest sammen med pensionsmidler og satte stort på en grøn omstilling med fair konkurrence og om at sikre omfattende investeringer i at omlægge økologisk produktion. Landbruget står med et velkendt behov for at tænke nyt ikke mindst finansielt, fordi gælden tynger og står i vejen for fornyelse og forandring.” Per Kølster/597

En fornyet landbrugsuddannelse

er sidste led og mulighed for at åbne låsen.

Den vision, skriftet stiler mod, udelukker ikke på nogen måde større gårde, men den forudsætter en passende del af landbrugsjorden dyrket af små jordbrug fra under en hektar og op efter i et meget stort tal. 100.000 eller det dobbelte kan om 30 til 50 år meget vel blive resultatet af den store satsning.

Når vi taler om uddannelse, er der derfor tale om en masseuddannelse helt ude af skala med det, der foregår i øjeblikket. Den væsentligste forskel, udover omfanget, er selve uddannelsens indhold.

Hvad er det, der skal læres? Her kan vi til en start hente inspiration i de økologiske permakulturelle jordbrugs grundsyn og praksis. Permakulturbønderne mener, at for at arbejde med et regenerende jordbrug, dvs. et jordbrug der på alle områder går i et med naturen, skal man kunne:

- indarbejde en holistisk baseret tilgang både i forhold til mennesker og dyr;
- opbygge muld og lagre kulstof;
- efterligne økosystemers processer;
- interagere med lokalsamfundets mangfoldige muligheder og give bidrag til det gode fællesskabs liv;
- optimere forbruget af fossile brændsler, penge og mekaniske arbejdsredskaber på lavest mulige niveau;
- oparbejde en kreds af loyale og bevidste kunder gennem god markedsføring samt;
- forstå og evne dannelsen af alle otte kapitaler til gavn for fremtiden, som netop jordbrugene er så velegnede til.

At udvikle alle sider af en sådan læring er naturligvis en gigantisk opgave. Den nuværende landbrugsuddannelse rummer ikke den nødvendige viden og kan godt melde pas. Men en folkebevægelse som ØKO.DK vil derimod på sigt kunne skabe

de nødvendige rammer. Vi taler om livslange læringsforløb, knyttet til driften af alle slags små jordbrug.

En sådan læring, der skal ske inden for rammerne af broderskabsøkonomiens lærende interessefællesskaber, må nødvendigvis starte i det små.

Og på det område er græsrodderne allerede rigtig godt i gang - på skoler og efterskoler, i haveforeninger, i lokale Agenda 21 sammenhænge og i nationale økologiske foreninger tilbydes pjecer, hjemmesider, kurser, havementorer osv. Højskoler har fulgt op og er i gang med at genfinde deres klassiske rolle. Overalt spirer frøene frem til de langtidsholdbare læringsinitiativer.

Folkebevægelsens rolle bliver: at skabe interesse og fremme initiativerne; at koordinere og sikre at de bliver landsdækkende; samt at give dem fodfæste i kommuner og lokalsamfund via de socialøkologiske centre, som folkebevægelsen ligeledes skal skabe det politiske pres for oprettelsen af.

Den videns udvikling og forankring, der bliver resultatet, vil som sagt sigte mod de mindre brug, men samtidig nødvendigvis påvirke og inspirere udviklingen inden for de klassiske uddannelser, for til sidst at nå fremtidens store mål, et 100 % økologisk Danmark.

Det er den nøgle ØKO.DK skal gribe og lukke låsen op med samt selvfølgelig tage ansvaret for.

Blot en enkelt tilføjelse. Nye modvinde er på vej, herunder også vinde der burde være rene medvinde. Et eksempel er det aktuelle klimatema, med kravet om en 70 % reduktion af CO₂ udledningen inden 2030. Fører det til krav om store investeringer i industrilandbrugene, vil det uden ekstrem påpasselighed medvirke til at cementere den nuværende landbrugs- og dermed strukturudvikling.

En oplagt mulighed for parallel omstilling vil blive vendt til modvind, mindst en kuling lige mod den decentrale økologiske omstilling, skriftet anbefaler.

Om sidevinde

ved vi, at de kan drille, spørg bare cyklister og sejlere om det. Det er sjældent, de fører den lige vej til målet, og når det er værst kan de direkte som modvindene afspore hele bevægelsen. Sådan opleves det i:

en fortælling fra dagens økologiske fødevaremarked.

Den fortæller, hvordan ukontrollerede sidevinde kan blive til storme uden for vores kontrol. Lad os starte med to citater, der sætter historien i relief. De er begge fra ØL's publikationer - det første fra 2015 og det andet fra 2017.

”Det går stærkt i øjeblikket. Væksten i øko-markedet er enorm – både i Danmark og i udlandet. Og derfor er det helt naturligt, at ingen rigtigt kan følge med efterspørgslen. I 2016 kommer vi til at mangle økologiske æg, oksekød, kyllinger, frugt og grønsager samt visse former for brødkorn.” Henrik Hindborg/Ø&E, 579.

Og i forlængelse, men i direkte kontrast hertil det andet citat som er fra beretningen: Ren madglæde, marts 2017.

”Til efteråret skyder vi den hidtil største afsætningskampagne for økologi i gang. Tre års kampagne, som vi laver sammen med engelske Organic Trade Board, med et samlet budget i Danmark på 25 millioner kroner. ’Ren madglæde’ kommer kampagnen til at hedde herhjemme. Den er rettet mod danskere, som er positivt stemte over for økologien, men som kun en gang i mellem vælger økologiske varer.”

Havde disse 25 millioner kroner nu været tildelt løsningen af nogle af låsens problemer – for eksempel til omlægning af landbrugsuddannelserne, ville de have været vel anbragt. Men 25 millioner til at øge et salg, der i forvejen boomer, kan næppe føre til noget fornuftigt.

I det første år var kampagnens overskrift ”Ren madglæde”. Året efter hed den ”En Himmel til forskel”, underforstået - at økologiske dyr lever under åben himmel med det bedst mulige dyrevelfærd til resultat.

Målet for kampagnen er en 50 % vækst i omsætningen i de tre år fra 2018 til 2020. I 2017 blev der omsat for 11,3 milliarder kroner. Året efter - kampagnens første år - var omsætningen steget med 14 % til 11,8 milliarder kroner. Tør vi gentage: ’hissa hussa hejsasa - ih! hvor det går’.

Nu lyder vækst jo ikke godt, når vi taler om omstilling til bæredygtighed og slet ikke i de rene økologers øren. Men der er vel egentlig ikke tale om vækst, kun tale om et skift i markedsande og det er vel næppe så slemt? Joh bestemt! I øjeblikkets situation er det på alle måder det glade vanvid. På tre år skal dansk økologi, ud over at indhente det allerede forsømte, præstere 50 % mere. Der er brug for over 50 % mere infrastruktur, over 50 % mere jord, over 50 % mere arbejdskraft, ellers robotter eller lignende, hvis ikke import og helt uøkologiske rationaliseringer skal i anvendelse. Få erhverv og slet

ikke det nuværende økologiske vil kunne præstere det. Den vækst, for det skal den kaldes, er ikke blot uhørt, men helt ude i hampen.

Vi er der, hvor en god sidevind, altså den rene velvilje fra alle markedspartners side, tvinger økologisk landbrug over i stordrift i endnu højere grad end det blev beskrevet som en del af ”modvinden”. Sidevinden bliver kunstigt vendt til modvind, som der er rigeligt af i forvejen. Danmark bliver under disse vilkår aldrig et 100 % mangfoldigt og bæredygtigt økologisk samfund. Og det konventionelle landbrug vil vide at fastholde sin placering, nu det ikke er dét, der er presset – stordriften længe leve.

Markedets vinde skal under kontrol

Sådanne markeder er, trods velvillighed fra både sælgere og købere umuligt at navigere i. Denne konklusion er vigtig, fordi det i mange år har været god latin, både politisk og inden for økologiske kredse, at den økologiske omstilling skal foregå på markedets betingelser.

Men landmanden er underlagt adskillige markeder. Ud over fødevaremarkedet bl.a. ejendoms- og arbejdsmarkedet for blot at nævne to af de vigtigste. Alle disse markeder må og skal tilpasses omstillingen. Hvis det økologiske jordbrug skal kunne agere på markedets betingelser, skal betingelserne i hvert fald være til at leve med. Kald det kontrolleret sidevind.

Kontrolleret sidevind skal komme fra frie, fair og bæredygtige markeder

Når nu omstillingen skal ske på flere markeders betingelser, bliver vi nød til at stille skarpt på det enkelte markeds virkemåde. Det marked, vi har i sigte, er frit, men dikteres især af fair principper og bæredygtighed. Fødevaremarkedet skal således være fair ikke blot for køber, men for alle led i fødekæden ikke mindst kædens første led bonden. Et sådant frit, fair og bæredygtigt marked er noget helt andet en vor tids profitstyrede markeder. Internationalt dukker begrebet ”et fair og bæredygtigt marked” af og til op. I omstillingens sammenhæng kunne et sådant marked fremover forstås som:

- et frit marked inden for rammer fastlagt af samfundet - et marked hvor adgang er lige fri for alle og hvor fair behandling og bæredygtighed er en selvfølge.

Et marked på disse betingelser bliver væsentlig enklere at navigere i. Men markederne skal etableres og den tilhørende etik udvikles og det sker ikke på en gang.

Vi vil i det følgende gennemgå de tre markeder hver for sig, og lade dem illustrere det store spænd mellem vor tids virkelighed og den vi over en lang årrække er på vej ind i - det lange sigts nye virkelighed.

Arbejdsmarkedet i vor tid er gennemreguleret, det gælder også inden for landbruget. Landbruget beskæftiger ungarbejdere, EU-borgere og arbejdskraft fra østlige lande i stort tal. Deres arbejdsbetingelser reguleres gennem aftaler mellem arbejder- og arbejdsgiverorganisationer. Imidlertid er mindre grupper i modsætning til danske lønmodtagere ikke organiseret. Det skyldes i nogle tilfælde, at visse landmænd lader sig

friste til at fifle med reglerne. Enkelte eksempler er desværre så graverende, at de ender for domstolene.

Ung eller udenlandsk ufaglært arbejdskraft bruges på den måde som en konkurrenceparameter, der hverken er *fri, fair eller bæredygtig* og som for det enkelte landbrug til tider er en forudsætning for overlevelse i det hårdt pressede fødevaremarked.

På *det lange sigt* vil det økologiske arbejdsmarked blive helt forandret. I avl og drift arbejder næsten ingen lønarbejdere. Robotterne har taget over. Helårs- og sæsonarbejde af herboende eller udenlandske løsarbejdere forekommer sjældent.

Hertil kommer at ØKO.DK's vision med en mangfoldighed af bæredygtige jordbrug er på vej til at blive realiseret. Alle disse jordbrugere dyrker egen jord og fællesskaber indgår i en del af rutinen ved løsning af mange af opgaverne. Byboere som andelshavere inddrages som en periodisk arbejdskraft inden for rammerne af en fælles men lukket naturalieøkonomi.

Markedet for jord og ejendom er i *vor tid* alt andet end et frit marked. Et sådant kræver et varieret udbud af ejendomme for enhver smag, for at der overhovedet kan blive tale om en fri konkurrence. Men med de stadig større gældsatte bedrifter vil udbuddet yderligere skrumpe ind både i mængde og variation.

Bankernes tidligere nævnte rolle, med deres behov for sikkerhed og værn om egne kapitalinteresser, vil yderligere forstærke udviklingen. Og som tilskuere afventer de helt store inden- og udenlandske kapitalinteresser det rette tidspunkt til at gå ind i kampen om dansk jord og ejendom.

Købere skal have finanserne i orden. *Vor tid* kan således ikke præsentere noget bare i nærheden af hverken et frit, fair eller for den sags skyld bæredygtigt ejendomsmarked.

Det skal ændres på *det lange sigt*. Vi vil få et marked at se, der vil blive bestemt af den frie adgang til en fair pris for alle til dyrkning af jord. Hovedhjørnesteinen i denne omstilling vil være den statslige kontrollerede jordbrugsfond. Uden at ejerskab holdes uden for markedet vil forpagtning, andelshavning eller tidsbestemt leje af jord være eksempler på markedets tilbud. Variationen af ejendomme til overdragelse vil være stor. Alle mulige kombinationer af enkeltpersoner, husstande og varierende former for fællesskaber vil blive brugere - alle med mulden, økologien og fællesskabet som livsmål.

Fødevaremarkedet i *vor tid* er langt det mest komplekse af de tre markeder. Det er gennemreguleret med krav til produktion, håndtering og salg i alle fødekædens mange led. Det medvirker til at skabe det store spænd fra det konventionelle supermarked til det lokale marked, den afsides beliggende gårdbutik og netsalget af egenproduktion.

Dette spænd illustrerer fint forskellen på *vor tids* virkelighed og *det lange sigts*. Vi kan opleve rigtig mange gode eksempler på *det lange sigts* frie, fair og bæredygtige marked allerede nu. Det bliver et marked der spiller på lokale strenge - her i blandt nærhed,

tillid og bekendtskab mellem producent og forbruger. Endvidere et marked der præges af, at der gives mere tid til hverdagens liv. Måltidet er igen placeret centralt. Vi vil alle blive bevidste om, at det vi spiser, ikke blot former os, men i høj grad former samfundet. Vi bliver således villige til at betale mere for *'de gode fortællinger, for sundhed og produktets kvalitet'*. På *det lange sigt* vil markedet reagere ved at gøre disse til ledende konkurrenceparametre.

Et nyt marked er på vej til at blive dannet

Et eksempel fra vor tid kan illustrere, hvordan nye og uventede problemer og muligheder undervejs vil ændre vilkår, så også strategier må ændres.

I en notits i Ø&E/ 2019 står, at prisen *'på økogrønt får endnu et hak ned'*. Væksten i økosalg betyder en begyndende priskrig på det økologiske marked. Konkurrencen er på vej til at kunne mærkes. Prisnedsættelserne bliver overført delvis på producenterne - den økologiske bonde. Fortsætter den udvikling vil vi begynde at opleve et uøkologisk lavprismarked, langt fra det bæredygtige markeds idealer. Det vil yderligere presse de økologiske producenter mod det lidet attraktive stordriftssamfund bort fra økologiens værdigrundlag. Sidevinden vil blæse omstillingen ud af kurs.

Denne udvikling er dansk økologi særdeles opmærksom på. Fra midten af 10'erne har man derfor arbejdet på at finde tilbage til den bæredygtige omstilling. Løsningen - et helt nyt marked og dermed ekstra indtjeningsmuligheder for jordbrugerne - synes allerede i sigte.

Det handler om udformningen af fremtidens landbrugsstøtte. Noget af den nuværende støtte hedder arealtilskud og reguleres inden for EU's rammer. Den vil Økologisk Landsforening gerne have omformet til en betaling til den enkelte landmand for de samfundsgoder, der fremover i stigende grad vil blive en naturlig del af økologisk landbrugs virke. Der er tale om samfundsgoder, som spænder bredt; fra giftfri avl og rent drikkevand, over klima, miljø, naturfremme og biodiversitets tiltag til det økologiske jordbrugs aktive bidrag i lokalsamfundets sociale og kulturelle liv. Det er alle disse tiltag, som vil kunne skabe visionen mangfoldig bæredygtighed, altså såfremt der er nok af dem. Og det kommende marked, de skal udgøre en del af, vil både være frit, fair og bæredygtigt, for alle der i forvejen har adgang til jord. Forudsætningen er imidlertid, at EU's fælles landbrugspolitik ændres. Det kan tidligst ske i 2021. Men sker det, bør markedet kunne levere ren medvind for den økologiske omstilling.

Sidevind - opsamling

Præsentationen af de tre markeder blev noget summarisk såvel for *vor tids* som for *det lange sigts* markeder.

Tager vi LEF-økonomiens briller på, kan vi alligevel konkludere, at såvel lighedsøkonomien som broderskabsøkonomien vil vinde terræn, det gælder alle tre markeder.

En landvinding der naturligt vil ske på bekostning af frihedsøkonomien, som skal omstilles fra en på nogle områder grisk og uansvarlig markedsøkonomi til at fungere på LEF-økonomiens præmisser. Lykkes det, vil LEF-økonomien, som anvist i forrige afsnit, yderligere blive et grundlag for de økonomiske politikker, der skal medvirke til,

at omstillingen vil kunne bringes helt i hus.

Her får folkestyrets stat igen en afgørende rolle, ved at have ansvaret for den lovgivning der skal sikre, at markedets rammer virkelig bliver frie, fair og bæredygtige.

Sidevinde kan drille. I modsætning til modvinde og medvinde er deres virkning ofte uforudsigelige og kan blive til gene for den satte kurs. Derfor skal vi i arbejdet fremover være særlig opmærksomme i sidevindstider. De medvinde, vi skal se på i det følgende, burde være mere forudsigelige.

Om de gode medvinde

Med vinden i ryggen falder vi til ro og lader den udføre det hårde arbejde. Men tag vare på omstillingen, den kræver kamp og arbejde hele vejen frem, selv med vinden i ryggen går noget af vejen op ad bakke. Også medvinde kan være vidt forskellige, her følger nogle af slagsen:

En bevægelse der kommer af markens grøde; - Overalt i landet gror det frem. I afsnit 3's konkrete utopi inddrog vi mange af erfaringerne, for at kunne skildre alt det der var nået på fiktive Thorø frem til år 2030. Og vi har brugt det igen, for at vise, at det gror i det økologiske landbrug, nye jordbrugsformer afprøves og behandlingen af dyrene er ved at nå den naturlighed, vi stræber efter. Også i arbejdet med avlens videre forarbejdning i offentlige køkkener, restauranter og hjem er omstillingen nået langt. Nye former for lokale markeder på land og i by dukker op og myriader af salgsmuligheder kommer i spil. Bosætninger afprøves og øko-landsbyer har vi fået stadig flere af. På skoler og efterskoler, produktionsskoler m.m. tages jord- til bordmodellen op og bringes ud i praksis, med elevernes levende deltagelse. Et fåtal af højskoler er allerede 100 % økologiske og lever til fulde op til deres historiske ansvar.

Det vi oplever, er et eksperimentarium i fuld skala på vej til at blive etableret. Endnu fylder det ikke meget, men tiden er inde til at sætte det i system; til at indsamle og koordinere al den inspiration, erfaring og viden der allerede er ophobet. De lokale frontløberne skal trækkes frem og ikke mindst fortællingerne skal fortælles.

Det er en opgave en folkebevægelse bør kunne tage på sig og som ØKO.DK-modellen vil kunne få formatet til at gennemføre. Marken skal snart mejes, nu den for længst er sået og grøden godt på vej.

At være godt forberedt før det hele starter, er som at have vinden i ryggen, det nogle kalder momentum. Medvind skal udnyttes og fastholdes. Det gælder de næste eksempler.

Et folk, dets foreninger og folkestyret. Det land, der har et oplyst og stærkt folk, et folkeligt organisations- og foreningsliv rettet mod samfundet som helhed og en samarbejdende stat, står stærkt, når indsatsen skal gælde omstilling.

At kunne opfylde dette var Danmark stærkt på vej mod tilbage i 1970'erne. Kommuner og lokalsamfund blev styrket af reformer, foreninger og især miljøorganisationer var vokset både i antal og medlemstal og den samarbejdende stat havde åbnet for information og inddragelse af borgerne.

Men så kom neoliberalismens år og folket lod sig forføre. Individualiseringen tog til og foreningernes medlemstal dalede, mens medlemmerne blev gråhårede. De nye generationer var optaget af andre mål end fællesmålene; miljøorganisationerne blev professionaliserede og har siden stået stærkt i forhold til staten, men svækket i forhold til den lokale folkelighed. Staten synes næsten at have glemt dialogen med folket, for i stedet at styre og kontrollere det.

Danmark står nu på disse punkter betydelig svækket, men er ikke svagt. For igen at stå stærkt skal folket, dets organisationer og foreninger samt folkestyret genoptage, forbedre eller udbygge det nære og lokale arbejde. En langt mere aktivistisk holdning skal indarbejdes og det er helt afgørende, at de unge kommer med igen, som deres bedsteforældre i 70'erne. Foreningerne skal tilbyde sig i det lokale arbejde og har et stort medansvar for at etablere en national folkebevægelse med dem selv som deltagere, partnere eller som aktører på anden vis. Uden det sker, vil folket, foreningerne og folkestyret aldrig oparbejde den styrke der skal til, for at udnytte medvinden fuldt ud.

En verden i bevægelse er det sikre tegn på, at medvindene er voksende. Vi skal gribe dem og lade dem føre os frem. Kulturer under andre vilkår finder lokale løsninger, også vi kan lære af. Verdensomspændende netværk etableres fremhjulpet af IT-alderens mangesidede potentialer; open source design, online dialognetværk og decentral produktion. Netværk for bæredygtige bysamfund og læringsfællesskaber inden for de forskellige dyrkningsformer for blot at nævne andre. Nogle af disse stammer helt tilbage fra 90'ernes eksperimenteren, og danskere er aktive i flere af dem.

Vi har således i stadig stigende grad muligheder for at etablere kontakter, udveksle erfaringer og gennem udvekslingsbesøg eller længere ophold at lære af andres viden og indsigt.

I 1800-tallet gik dannelsesrejsen til Rom, for de få der havde råd eller kunne få et legat. I efterkrigsårene drog mange unge til Israel af egne midler, for at modnes i kibbutzens avlsarbejde og dens fællesliv i et halvt eller helt år. Løn var der ikke meget af, men som mennesker kom de berigede hjem. I 1970'erne overtog Afrika rollen som modtager af unge danske. Som ulandsfrivillige kom de derned, mange blev der længe og nogle vendte først sent hjem. For mange af disse blev opholdet livsbestemmende. Endelig i neoliberalismens tidsalder skulle hele verdenen berejses; tinder skulle bestiges, polare have erobres og rummet opleves, hvis ikke et besøg i Australien og New Zealand kunne gøre det.

Den tid er måske ved at være nær, hvor de unge igen drager ud i meget stort tal, på kortere og længere ophold til et af de bæredygtige økologisk eksperimenterende jordbrugssamfund, der i stigende grad vokser frem verden over. Det er en oplagt opgave for en folkebevægelse at facilitere denne internationale kontaktopgave, med alt hvad dertil hører. Det gælder naturligvis også og ikke mindst unge udlændinges besøg og ophold her i landet. Alle, der har prøvet det, kender betydningen af mødet og langvarige samvær med stærke personligheder, der er villige til at kæmpe for deres idealer.

Ny viden giver også vind i ryggen. De seneste årtiers målrettede arbejde i alternative miljøer herhjemme og i udlandet har skabt banebrydende fremskridt i det økologiske jordbrug. Ikke kun vedrørende avl og husdyrhold, men viden der sigter på tværs af gængse grænser og opfattelser. Denne nye viden rummer en omfattende og varieret praksis, som dækker hele økologiens arbejdsfelt.

- Forskning i sygdom og helbredelse har fået et modstykke i den viden, der baseres på det hele menneskes liv og sundhed; livsvilkårene, naturen, de menneskelige relationer, kosten, motionen og udviklingen af det altruistiske selvværd. Alt det omstillingen vil søge at favne.

- Psykologi og filosofi indtoner i udstrakt grad betydningen af de nære personlige og forpligtende fællesskaber, som en forudsætning for den enkeltes gode liv. Det skal vi gøre til samfundets måske vigtigste fundament. En verden byggende på fællesskaber er også derfor et af omstillingens primære mål.

- Pædagogikken, der igen er ved at gøre op med den boglige læring. De PISA-test der gjorde, at vi alle kunne følge børnene og de unges læren og følge om vores børn nu var blevet lige så dygtige som finernes, er måske på vej ud. Ind kommer nysgerrigheden, spørgelysten og autenticiteten. Hertil læring knyttet til livet uden for skolen, og nye tværfaglige forståelser. Håndens og åndens arbejde bliver forsøgt forenet. Børn og unge vil få nogle af de redskaber med ud i livet, omstillingen har så hårdt brug for. Deres hoveder vil med Montagnes ord citeret tidligere; kort sagt: *'blive skruet bedre på'*.

- Vi er yderligere godt på vej til at få et fælles syn på naturen, hvis videncentre vi igen er begyndt at lytte til. Naturen, der kan give så mangfoldigt igen, hvis vi vil det, men som knuser os, hvis vi ikke vil. Det vil gælde klimaforandringerne og måske i endnu højere grad reduktionen i biodiversitet, ikke mindst det katastrofale fald i insektfauna. Her står vi allerede stærkt, fordi det økologiske jordbrug nu er så vidende og eksperimenterende; at vil vi, så er vi næsten ved at kunne.

- Jordbrugets økologiforskning og den viden de biodynamiske og permakulturelle jordbrugere kan stille til rådighed vil hjælpe den økologiske verden frem. Ikke mindst de små brug vil drage fordel deraf. Vi lærer også, hvordan økologien og ernæringen, med den kommende nye balance mellem animalsk og vegetabilsk spisen, vil danne et perspektivrigt par.

- I forlængelse af alt dette udvikles nye syn på dyrevelfærd. Naturlighed – med tryk på lighed – er mantraet. Et mantra skal gentages. Derfor: ”naturlighed” og sig det nu igen og igen, så bliver naturlighed også en af dine livsværdier. Med vegetabiliske bøffer, karbonader og marineret kylling bliver der plads til det dyrevelfærd mange sukker efter: hvor kvæget afgræsser vidderne og søger skjul i lunde; hvor grise pløjer jorden og hvor hønsene holder bærplantagerne ukrudtsfrie. – Joh! det er eksempler på samarbejde, der kan noget.

- Socialterapien: hvor individets eller gruppens interaktion med omgivelserne ses som afgørende for at få styr på anormaliteterne; hvor værkstedets praksis igen er ved at vinde indpas som ramme om selvværdets vækst. En praksis der også har store potentialer

for beboerinddragelse i boligområdernes drift og vedligeholdelse og hvor børn og unge endelig kan gives medansvar.

Og som det sidste område hvor alternativ viden er på vej:

- Økonomien. Den neoliberalistiske tænkning er som sagt ved at miste sit tag i landets styring. En forandring der ikke blot skal gælde statens styring vha. datamater og matematiske modeller, men som kræver forandringer dybt ind i det enkelte menneskes sind. Vi står i stor gæld til Dagbladet Information, der i 2018/19 - i kampagnen "Først lærer vi økonomerne at kende, så tager vi økonomien tilbage" - lukkede op for Pandoras æske, hvor også håbet nåede at slippe ud.

Uden den kampagne ville kritikken af finansministeriet og dets dominerende rolle i dansk politik næppe være sluppet fri.

Hertil støder LEF-økonomien til, med et sprog vi kan udvikle og finpudse gennem omstillingens praksis. En vigtig forudsætning er naturligvis, at neoliberalismen makroøkonomiske forståelse udskiftes med en økologisk makroøkonomi. I denne passer LEF-økonomien -, man tør næsten ikke nævne det – som fod i hose.

Afslutning

”Skal vi skabe et bæredygtigt landbrug, så skal alle i hele kæden fra første frø til færdigt måltid tale sammen om, hvordan vi udnytter ressourcerne bedst muligt. Essensen af FN’s 17 verdensmål er netop, at de ikke kan stå alene, og at bæredygtige løsninger handler om mennesker og fællesskaber. Vi skal tænke på tværs og i helheder – og det er lige præcis det, økologien er, kan og vil.”

Per Kølster/Økologisk nr. 46, vinter 2019

Så nåede vi afslutningen på ØKO.DK. Et skrift der prøver det måske uladsiggørlike: at vise vejen for en 100 % økologisk anvendelse af landbrugsjorden. Omstillingen er gigantisk og kendetegnes ved følgende:

- En helhed, der spænder fra naturgrundlaget til samfundslivet gennem hele forløbet;
- et omfang, hvor mindst en tiendedel af befolkningen vil bosætte sig med et andet livsindhold, end de ellers ville;
- det lange sigt, der skyldes at omstillingen formentlig vil strække sig over en generation måske to, før den er gennemført i sin helhed;
- en retning, der peger mod en ganske anden måde at indrette samfundet på. Et byliv udskiftes med et landboliv bygget på fællesskaber og med mange små brug og endelig;
- en målsætning, der indebærer en stræben mod det hele rige liv og ikke mod materiel rigdom.

Hertil kommer, at andre brancher, sektorer og sammenslutninger gennem partnerskaber og samarbejde skal omstille sig i samme retning.

Det har været klart fra starten, at en sådan gennemgribende omstilling ligger uden for det nuværende folkestyres rækkevidde at initiere og gennemføre. Det har derfor været skriftets berettigelse og formål at sandsynliggøre, at en *folkebevægelse* med støtte fra folkestyret kan gennemføre den.

Hertil har folkebevægelsen brug for en række metoder og redskaber som afslutningsvis ganske kort skal opsummeres, følgende skriftets opbygning.

Opsummering

1 De syv udfordringer, skriftet indleder med, er ikke ment som omstillingens mål, men som det spejl, der vil vise os, om omstillingen får de positive virkninger bredt ud i samfundet, den økologiske anvendelse af jorden muliggør. De repræsenterer velkendte problemstillinger, således at alle kan være med i samtalen, om omstillingen bringer os på rette vej.

Det skal understreges at FN’s 17 Verdensmål på denne måde inkluderes, men med et dansk udgangspunkt. Samtidig viser vi, at i Danmark kan jordbruget omstilles med

den samfundsmæssige bredde, kompleksitet og iboende kraft, der er nødvendig for at inddrage andre samfundsproblemer: landbrug kan skabe og så sandelig også løse problemer.

2 Arbejdet med omstillingen nødvendiggør yderligere andet afsnits økonomiske forståelse der ikke bygger på hypoteser, men på livet som vi bruger, udvikler og erfarer det. En forståelse med et tilknyttet sprog, der kan indfange nuet, inddrage det lange sigt og have de visioner iboende, vi har for en bæredygtig fremtid. Brugen af et sådant økonomisk sprog kan medvirke til at fastholde alle nuancer af mål og visioner gennem omstillingens lange forløb. Det blev opgaven i andet afsnit at udvikle et sådant. Den tredelte LEF-økonomi med tilhørende sprog blev resultatet. Sproget er som en vagthund, der sikrer at retten til frihed, lighed og broderskabet indbygges optimalt i alle de beslutninger, vi skal tage. I sproget inddrages både de materielle og immaterielle kredsløb og den komplekse kapital vi danner undervejs. Kapitalforståelsen samles i *de otte kapitaler*, et lån fra permakulturen.

Afgørende er respekten for de tre økonomiers ligeværdighed. Ingen, absolut ingen af de tre må, som det neoliberalistiske markedes økonomi, være dominerende. Holder vi fast i ligeværdigheden, vil det være ganske vanskeligt at fremme profitmaksimering med lighedens og broderskabets økonomiske sprogbrug. Tværtimod vil de materielle mål glide i baggrunden og det rige liv fremmes.

3 Med udfordringerne og LEF-sproget på plads er der lagt op til en start. Her er det næste problem, at alle de mange store og små beslutninger, der uafvendeligt tages undervejs, gerne skulle pege i den valgte retning – omstillingens. Den er på utallige områder markant anderledes end den nuværende udviklingsretning. Det kompas vi skal bruge for sammen at vælge og delvis fastholde den nye retning er den konkrete utopi, beskrevet og anvendt i tredje afsnit. Bag det begreb gemmer sig redskabet, der skal tegne et billede af den nære fremtid med idéer og forslag, der, omend de kan virke utopiske, er konkrete nok til at lade sig realisere. I samtale og beslutninger indgår LEF-økonomien - og den konkrete interaktive form, samtalen får, bliver for mange det første skridt mod at indgå i *varige fællesskaber*.

I afsnittet beskrives et besøg på den fiktive ø Thorø 2030, som et eksempel på en konkret utopi. Af besøget fremgår det, at når vi erkender, at bæredygtighed skal gælde helheden, så er det altafgørende, at vi også forstår og accepterer, at mangfoldighed og bæredygtighed er to sider af samme sag – de er uadskillelige. For kun et mangefold af bæredygtige indsatser vil sammen føre til, at helheden bliver bæredygtig. På den forståelse hviler skriftets undertitel: *"når bæredygtighed og mangfoldighed går hånd i hånd"*. Skal mangfoldigheden fremmes mest muligt, må landbruget kunne samarbejde med store dele af det øvrige samfund. Derfor bliver næste redskab, der beskrives:

4 den parallelle omstilling. Uden parallelitet ville samfundets aktører modvirke hverandre og etablering af partnerskaber ville være vanskelig. I afsnittet vises otte eksempler på parallelitetens rige muligheder.

Og det bliver ligeledes understreget, at nye natur- og livssyn via forbrug og livsstil vil få en helt central rolle i omstillingen. Det er derfor klart, at de omstillingsvante og parate folkelige fællesskaber, vil blive uundværlige frontløbere for andres omstilling. Et stærkt folk og en stærk LEF-økonomi - med et samarbejdende økologisk landbrug i ryggen – vil derfor sammen kunne skabe de vilkår, der er nødvendige for, at alle syv udfordringer effektivt kan inddrages i omstillingen.

At omstillingen skal ske inden for LEF-sprogets rammer, med lige vægt på de tre økonomier, blotlægger det nuværende industrielle landbrugs manglende potentiale for at omstille i en mangfoldig bæredygtig retning.

5 Omstilling til bæredygtighed forudsætter god ledelse. Den folkelige bevægelse skal derfor være velorganiseret for at blive stærk. 12 kendetegn beskrives som en del af organiseringen i afsnittet om **folkebevægelsen**. Bevægelsen bliver omstillingens bærende demokratiske fællesskab. Som idé holdes bevægelsen sammen af en indre kerne af de tolv kendetegn, hvor vision, dagsorden, ordstyrer og sproget er de væsentligste. Dens primære opgave bliver, trods en sammensat deltagereskare at fastholde omstillingens fremdrift og retning. Her får de fire kendetegn hver deres betydning. Dagsordenen har den centrale rolle. Den konkretiserer visionen og kommer til at styre den nationale indsats. Den er til inspiration for det lokale/kommunale arbejde. Dermed fremmes parallelitet uden ensartethed. Ordstyreren er en uafhængig organisatorisk enhed, der bedst kan beskrives som bevægelsens mentor. Omstillings- eller socialøkonomiske centre på det kommunale niveau vil således være ordstyrere i deres område. Endelig sproget baseret på den tredelte økonomiopfattelse. LEF-økonomiens sprog er folkebevægelsens og vil sammen med de tre andre kendetegn sikre, at folkebevægelsen kan fastholde omstillingens retning i årtier.

6 **Statens rolle** beskrevet i afsnit 6 er at yde den nødvendige støtte for omstillingen. Det gælder kravet om lige ret og adgang for alle herboende danskere til at dyrke og anvende dansk jord. Adgangen muliggør oprettelsen af et meget stort antal mindre brugsstørrelser, de fælles avlsområder og varierende dyrkningslodder, som den langsigtede mangfoldighed og dermed bæredygtighed er helt afhængig af. Derudover kan kun staten bibringe og fastholde balancen mellem de tre LEF-økonomier samt støtte fællesskabernes oprettelse og opgaveløsning inden for bedre økonomiske og organisatoriske rammer. Af væsentlige konkrete eksempler bør nævnes:

- at oprette en national jordbrugsfond til at sikre alle borgere den frie ret og adgang til dyrkning af jord samt *adgang til praktisk læring*;
- at skabe grundlag for de socialøkonomiske centre. Disse er nødvendige, hvis det skal lykkes, at oprette ansvarstagende fællesskaber og genskabe det kulturelle og sociale liv i landdistrikterne.
- at lovgive for fuld åbenhed i forvaltningerne kombineret med oprettelsen af et nationalt institut for demokratisk information. Dette skal fremme og sikre et kreativt, kritisk og medansvarligt demokrati. Endelig;
- at initiere oprettelsen af et nationalt kodeks til at sikre frie, fair og bæredygtige mar-

keder inden for frihedsøkonomiens rammer. Frivillighed skal være bærende.

Det er gennem disse tiltag, det mangeartede virksomme liv på landet kan få et tilstrækkeligt omfang. Et konkret liv med muligheder for at få muld under neglene og tillige med lære at nyde det. Med mulighed for at se børn vokse op, blive friske og sunde og beredte på det gode liv naturen byder ind til - et aktivt liv med ligesindede.

7 Blæsten skriftets sidste afsnit det syvende inddrog dagens realiteter. Under hvilke betingelser er omstillingen mere realistisk end under andre? Vi ved det selvfølgelig ikke præcist. Men blæstens "vinde" antyder dog nogle svar.

En af de hårde modvinde skyldes, at den nuværende landbrugsudvikling synes fastlåst i et ufravigeligt spor. Det skyldes bønderes aldring, gældtyngede landbrug og et uddannelsessystem, der ikke leverer tilstrækkelig mange især økologiske færdiguddannede jordbrugere. Nøglen er en jordbrugsfond eller anden form for finansiel støtte samt en uddannelsesreform, som nævnt under "Staten rolle".

Sidevindene stammer ironisk nok først og fremmest fra det fremgangsrige marked for økologiske landbrugsprodukter. Om end positivt, bliver konsekvensen på grund af den uåbnede lås, en stadig vækst af landbrugene – de konventionelle såvel som de økologiske. Brug nedlægges og jorden tillægges de landbrug, banker og fondskapitaler har mest tillid til. Økologisalget vokser og vokser, men det gør gårdene ligeledes, som var det en naturlov. Sker der ingen forandringer i disse tilstande kan mindre dele af skriftets omstilling godt gennemføres, men den nødvendige mangfoldighed vil aldrig nås og dermed heller ikke bæredygtigheden.

Medvinde kommer der stadig flere af. De fleste og væsentligste er indenlandske. Men vinde der rejser sig i udlandet, når også frem til Danmark, og de har styrke. Internationale udvekslingspartnerskaber med unge "måske jordbrugere" som aktører kunne blive et gennembrud for de unges interesse i at blive aktive i den økologiske verden. ØKO. DK har et stort ansvar og opgave i den sammenhæng. Internationalt samarbejde vil gavne alle parter.

De internationale netværk og de derfra kommende politiske pres tager til i styrke, det blæser op, snart får vi en kuling fra den rigtige retning.

"Hvis miljørevolutionen skal lykkes, får den brug for langt flere mennesker end den har nu. Ud over at overvinde de etablerede interesser må den også overvinde den menneskelige træghed. Indtil nu har samfundet betragtet miljørevolutionen omtrent som en sportsbegivenhed – én hvor titusinder af mennesker sidder på hænderne og ser til, mens kun en håndfuld er ude på banen og aktivt forsøger at påvirke kampens resultat. I dette tilfælde afhænger succesen af, om vi fjerner de imaginære barrierer, der adskiller tilskuerne fra spillerne, så vi alle kan blive involveret. At redde verden er ikke nogen tilskuersport." Lester Brown / Verdens tilstand, 1992

En afrunding

Vor tid står overfor et skæbnevalg. Skal det ikke-økologiske landbrug fortsat have lov til at udvikle sig i sit nuværende neoliberalistiske spor? eller skal vi omstille til en økologisk anvendelse af al landbrugsjord.

Sker ingenting, vil vi om tyve måske tredive år vågne op til et landskab domineret af det industrielle landbrug, tømt for økonomiske, sociale og kulturelle værdier. Følger vi derimod den økologiske omstillings retning, vil vi efter en lang periode med kreativitet og nyskabelse nå frem til den mangfoldige bæredygtighed. Den vil rumme nye livs- og samværsformer samt sikre ikke blot et rigt økonomisk, socialt og kulturelt liv, men skabe mange bæredygtige tiltag på såvel biodiversitets- som klimaområdet.

Kort og godt - et levende og foranderligt landskab i modsætning til neoliberalismens åndelige ørken dannelse.

Den omstilling der vil ske, er ikke en flugt fra byerne og byens liv. Den er en del af en social bevægelse, der allerede nu har forståelse for jordens og naturens muligheder. Det handler om at finde en mening med tilværelsen for sig og sine nære, men så sandelig også om at skabe den bevægelse, der i fællesskab vil drive omstillingen frem og skabe de gode forandringer til gavn for os alle.

Det er svært at forestille sig, at valget kan falde på andet end den økologiske retning. Det er ligeledes svært at forestille sig, at den anvendte måde at omstille på, hvor forpligtende fællesskaber er de afgørende aktører, ikke samtidigt vil inspirere og blive afprøvet i andre samfundsområder. Således i:

- kystfiskeriet der fik dødsstødet, da det industrielle fiskeri fik mulighed for at opkøbe de aldrende kystfiskeres kvoter. Et fiskeri baseret på skånsomt kystfiskeri kan og bør genrejses. Mange af de nedlagte ladepladser og småhavne bør genetableres. Det sociale liv genrejses og fiskerifællesskaber kombineret med fælles jordbrug bliver basis for en egen videreforarbejdning af råvarer til det nære lokale marked. En langt mindre omstilling, men parallel med jordbrugets og med mulighed for at udnytte de nye lovtiltag.
- den almenyttige boligsektor, der er som skabt til den ny tids spekulationsfrie økologiske økonomi. Denne fornemme boligtradition bør genrejses og alle dens klassiske værdier såsom ligheden og fællesskabet bør geninddrages i nye bæredygtige former. Dyrkning og en delvis selvforsyning - inspireret af byhaver, aquaponier med meget mere, kunne indgå som delelementer. Områdernes boligfunktion skal ikke stå alene, men tilkobles mange andre aktiviteter, man er fælles om.

Men også;

- bevægelsen for bevaring af gamle håndværk er som skabt til at få nyt liv med fremadrettede mål mod en ny tid. Der vil blive hårdt brug for støtte til at dække de stigende behov for manuel viden og erfaringer. Det gælder såvel i det nye jordbrug og fiskeri som i den nye tilværelse nær boligen, men så sandelig også i hele vores betrængte bevarelse af kulturarvens kunst og bygværker.

Disse former for omstilling er karakteristiske ved, at et bredt spektrum af samfundsmæssige udfordringer kan tages op og integreres som en del af omstillingen. Mere konkret kan FN's 17 Verdensmål samt ikke mindst delmålene på denne måde inddrages i omstillingen af større samlede områder. Det er ikke en selvfølge at kunne præstere det. Et moderne samfund er nemlig fragmenteret langt ud over det rimelige. Det gælder samfundets viden, der gennem det sidste par århundreder er blevet opdelt i et uoverskueligt antal fagområder. Disse er ikke blot overlappende men yderligere delt i specialers specialer. Den offentlige sektor er tilsvarende opdelt. Også her dominerer den faglige opdeling i form af sektorer, der så yderligere er kompliceret ved at være niveaudelt i lokale, kommunale, regionale, nationale og overnationale enheder. At omstille i helheder under disse vilkår er naturligvis ikke en nem vej frem. Til gengæld er det en umulighed at skabe sammenhæng i FN-arbejdet ved at løse målene enkeltvis.

De 17 verdensmål vil, om alt går vel, danne grundlag for en bevægelse, der de næste ti til tyve år vil sætte dagsordenen for den internationale omstilling. Det skal ØKO. DK slutte op om. Vi er en del af den. Verdensmålene herunder delmålene kan gøres til rammer for specifikke cases i den danske omstilling. Vi kan derved vise, at de bedste resultater opnås ved en folkelig demokratisk indsats, i en helhed sammen med andre efterspurgte samfundsændringer. Sådant anvendt når vi den 'dokumentation for demokratiernes effektivitet' der er nødvendig og som skriftet indledte med at efterspørge.

Set i denne større sammenhæng er det ekstra vigtigt at Staten slutter op om omstillingen og etablerer de nødvendige støtteordninger beskrevet i afsnit 6. Ikke mindst en dominerende økologisk makroøkonomi til afløsning af den nuværende neoliberalistiske, vil kunne støtte og stabilisere omstillingen. Det vil betyde, at alle de dominerende politiske dagsordener og beslutninger vil blive parallelle med og sluttende op omkring omstillingen. Vi skal blot endnu engang bruge erfaringerne fra velfærdsstatens opbygning i slutningen af 1950'erne og 1960'erne, hvor den stabiliserende keynesianske makroøkonomi gjorde den omfattende udbygning af velfærdsstaten til logiske fælles politikker, man næsten kunne enes om. Den samme parallelitet skal udvikles mellem den førte økologiske makropolitik og den danske omstillings bestræbelser.

Vi ser således, at de to, også for dette skrift ganske afgørende nyskabelser, verdensmålene og den økologiske makroøkonomi, begge kan gøres til væsentlige virkemidler til fremme af omstillingen.

Klimaet presser på. Men vi må ikke forcere os ind i fremtiden. Hastværk bliver som bekendt ofte lastværk. Omstillingen må finde et passende tempo. Det vil kræve, at en politisk konsensus finder sin form inden tiden er løbet fra de nuværende muligheder. Vi skal alle på det lange sigt se omstillingens vej frem som den naturlige udvikling. I det mindste skal ingen arbejde direkte imod eller søge at afspore bevægelsen. Forudsætningen, for at det er realistisk, er at skabe en stærk almen forståelse for, at det kun kan ske:

"når mangfoldighed og bæredygtighed går hånd i hånd".

*”De dybeste lag i mit hjerte har set et
forklarelsens land,
Hvor alt var et fuldkomment billed,
og lykken var evig og sand,
men kun som et glimt, som en
lysning, der strøg over mark og vand.
I strejf lå mit landskab forklaret som
livet og kærligheds land.”*
Jens Rosendal 1990.

Efterskrift

- om den store udfordring

De syv udfordringer skriftet blev indledt med, kan alle ses som et resultat af fortidens synder. I det perspektiv må vi ikke glemme, at vi i vor tid er i fuld gang med at lægge grunden til andre udfordringer, der kommer til at sætte præg på årene, vi er på vej ind i, de år skriftet dækker tidsmæssigt. Der er tale om udfordringer, som vil få os til at se dannelsen af forpligtende fællesskaber ikke blot som en mulighed, men som en løsning på de nye udfordringer.

Dannelse

Det er det levede livs mange opgaver og udfordringer der knytter os sammen og skaber den helhed vi er en del af og som danner os. Det er således enkelt men kløgtigt sagt, at 'dannelse handler om forbindelsen mellem mennesket og verden'.

Alle opgaver – små som store, enkle som sammensatte, kortvarige som længerevarende, opgaver med såvel teknisk, socialt som kulturelt indhold, alle er de kendetegnet ved fire forhold. Der skal anvendes redskaber, en form for organisering, viden skal inddrages og ud af det kommer resultater.

At opgaver og udfordringer, hvor forskellige de end måtte være, alle rummer disse fire forhold, gør dem velegnede til at danne og forme os som mennesker. Det skyldes, at vi kan tage ved lære og bringe erfaringer med fra de tidlige nemme til de senere mere komplicerede udfordringer vi tager op. Og ved at organisere opgaver, så fællesskaber fremmes, og ved at sikre kvalificeret viden som en del af opgaveløsningen, kan vi yderligere påvirke og tilrettelægge dannelse, ikke kun af vores børn, men også af os selv livet igennem.

Fremtidens store udfordring

Det er i lyset af dette, at vi begynder at kunne se skyggen af fremtidens store udfordring. Vi har set, at over årene bliver den viden, vi skal bruge til at løse opgaver med i stigende grad gjort til en del af redskabet eller endog selve slutproduktet. Det sker også med den nødvendige organisering, også den bliver integreret i redskaber og produkter. Det er en proces, der allerede har forløbet over årtier, men som er accelererende: 3-D printere, kollaborative robotter, selvregulerende væksthuse, intelligente boliger, programmeret selvstyret logistik på alle niveauer – eksempler, der snart bliver hverdag for de mange. Og vi er kun ved begyndelsen. Mere er på vej og alt bliver mere integreret og dermed avanceret. Når de tunge drenge inden for IT, Medicin, Neurologi, Bioteknik og Robotteknologi begynder at levere mere konkrete resultater, vil den nuværende situation komme til at synes komisk lavteknologisk.

Af livets mange områder er det kun få, der ikke bliver berørte. Og når viden og organisering i så stort et omfang forsvinder fra hverdagens gøremål, skæres det enkelte menneskes forbindelse med verdenen over. De mange før så meningsfyldte opgaver forsvinder. Fællesskaber glider bort. Den klassiske form for dannelse bliver alvorligt truet.

'Vildt og urealistisk' - er der adskillige, der med god grund vil tænke. Men følgende eksempel vil illustrere, at den tid ikke behøver at ligge så fjern, før det vilde og urealistiske er hverdagens virkelighed.

Præcisionsgæring af domesticerede mikroorganismer og enkeltceller på ståltanke er ikke helt ukendt for os danskere. NOVO producerer insulin til verdensmarkedet på den måde. Præcisionsgæring af alle animalske råvarer er på vej og vil erstatte mange af landbrugets råvarer i produktionen af fødevarer. Om få år kan det gøres lige så billigt som landbruget er i stand til i dag. Og når vi når ind i 2030'erne kan prisen være kommet ned på en syvendedel af landbrugspriserne. Det kan således gå stærkt, hvis forbrugerne og producenterne kan følge med. Sker det, vil en stor del af fødevarernes værdikæde være sprængt og der vil ikke være brug for over 80 % af landbrugsarealet eller op mod halvdelen af det danske land, der i dag bruges til kvægavl - SÅDAN!

Spørgsmålet for mig er ikke så meget, hvad vi så skal bruge den frilagte jord til. Men i det bredere perspektiv - hvordan bliver dannelsens vilkår? Vil en nation kunne overleve og vi med den, hvis ikke ganske almindelige mennesker fremover kan handle selvstændigt og uafhængigt på et etisk og kulturelt højt niveau, hvis dannelsens kendetegn alle bliver en del af teknologien. Kan en nation udelukkende bestå af tilskuere og forbrugere? Det er de spørgsmål, der rummer den STORE udfordring. Hvordan skal vi opretholde et dannelsens rum mellem mennesket og verdenen. Hvor skal opgaverne komme fra? Svaret skal findes, før de førnævnte tunge "dreng" sætter sig i spidsen for forandringerne.

Den nye økologiske verden

Kan vi hindre udviklingen? Jeg ved det ikke. Men i mange af de indlæg, der har været i debatten om teknologiudviklingens skræmmende aspekter, fremhæves det menneskelige fællesskab som det bedste værn. Vi kan imidlertid ikke bruge det værn til meget, hvis vi samtidig fortsætter med på mange af livets områder at udvikle et samfund, der forhindrer udviklingen af fællesskaberne og hæmmer dem i den samfundsmæssige rolle, de er så velegnet til.

Det er her adgangen og retten til at dyrke jord i et større økologisk fællesskab kommer til sin ret. Hvis vi evner at danne folkelige bevægelser, der har de samarbejdende fællesskaber som iboende mål, er vi nået ganske langt. Blandt disse en folkebevægelse der vil arbejde og kæmpe for det, der burde være alles legitime ret i et demokratisk samfund: adgangen og retten til at dyrke jorden. For intet kan konkurrere med dyrkning af jord i skabelsen af fællesskaber. Kan dette skrift være med til at fremme en sådan omstilling, har det været hele arbejdet værd.

Kære læser, lov mig at se fremtiden som en mulighed, hvor du kan vælge at tage aktiv del i alt det, der er på vej og som bevæger sig i den mangfoldige bæredygtigheds retning.

jens k., sommeren 2020, Grøndal

ØKO.DK -

når bæredygtighed og mangfoldighed går hånd i hånd

Publiceret i Danmark 2020

Tekst: ©Jens Kofoed 2020, jensogtove@gmail.dk

Layout: Mikkel Kofoed

Omslagsdesign: Mille Kofoed

Forsidefoto: Demonstrationsmark for vildtvenlig
og økologisk landbrugsdrift. Sandvig, Bornholm.

Tryk: Fjerritslev Tryk A/S

Privat tryk

Du er velkommen til at kopiere til privat brug og til fremme af samtale og dialog om skriftets emne. Kopiering i større mængder til undervisning og lignende brug bedes meddelt forfatteren. Kommentarer modtages gerne. Kopiering til kommerciel brug er selvsagt ikke tilladt.

Vågn op nu lille land

Vi har gennem årene udviklet verdens mest intensive landbrug. Det kræver stor-drift. Inden- som udenlandsk kapital har muliggjort at landbrug på 1000 hektar er blevet almindelige. De største kan måles i kvadratkilometer og er større end selv de største Herregårde. Når det er sagt, er det ikke svært at forstå, at vore landskaber i stadig større omfang henligger som ørkener i økonomisk, social og kulturel for-stand. Den danske jord, der engang byggede landet op, skabte dets højskoler, an-delsbevægelser og sik-rede udviklingen af folkestyret, bidrager nu stort set ikke til vort lands trivsel og ud-vikling. At halvdelen af vort land således er lagt i dvale, er skriftets alvorlige baggrund.

Det eneste virkelig opmuntrende er, at danske økologer gennem det sidste halve år-hundrede har skabt et økologisk landbrug med et usædvanligt potentiale. Det betyder, at såfremt vi omstiller til 100 % økologisk jordbrug over en årrække, vil vi kunne gen-give landbrugsjorden sin samfundsmæssige betydning. Vi vil igen få et levende dyna-misk landskab.

Det er skriftets grundholdning, at det danske folkestyre – folketing, regering og mini-steriernes embedsværk - ikke rummer de kvaliteter, der skal til for at sætte sig i spid-sen for omstillingen. Derimod vil vejen frem kunne skabes af en folkelig be-vægelse, hvor "bæredygtighed og mangfoldighed går hånd i hånd". Den vej vil vise os, at dansk jord kan bruges til meget andet og langt bedre end til en gigantisk svi-neproduktion.

Skriftet søger i al beskedenhed at belyse nogle af de væsentligste problemstillinger, en sådan bevægelse vil møde på den demokratiske omstillings vej.

Vågn nu op